

Л.Б. ЛУК'ЯНОВА, О.В. АНІЩЕНКО

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Київ – 2014

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

/

Л.Б. ЛУК'ЯНОВА, О.В. АНІЩЕНКО

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Київ – 2014

УДК 377.354: 374

ББК 74.56я43

Л 84

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол № 11 від 23 грудня 2013 р.).

Рецензенти:

Десятов Т.М. – доктор педагогічних наук, професор;

Хомич Л.О. – доктор педагогічних наук, професор.

Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В.

**Освіта дорослих: короткий термінологічний словник / Авт.-упор.
Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В. – К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2014. – 108 с.**

ISBN 978-617-640-161-2

У термінологічному словнику, який є міждисциплінарним, запропоновано терміносистеми, терміносполуки, терміни і поняття з андрагогіки, психології, філософії, соціології, медицини та ін. Наведено список використаної літератури, подано індекс термінів і термінологічних виразів. Особливу увагу приділено поняттєво-термінологічному апарату проблеми формальної, неформальної, інформальної освіти дорослих, дистанційної освіти, післядипломного навчання, освіти людей третього віку, технологіям навчання дорослих.

Для науковців, педагогів-практиків, представників громадських організацій, усіх тих, хто цікавиться проблемами неперервної освіти.

УДК 377.354: 374

ББК 74.56я43

© Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В.

© Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України

© Видавець ПП Лисенко М.М.

ISBN 978-617-640-161-2

ДО ЧИТАЧІВ

Освіта дорослих як важлива складова неперервної освіти покликана сприяти економічному, соціальному й науковому розвитку держави, демократизації, екологічно сталому розвитку суспільства, в якому на зміну глобальним конфліктам придуть діалог і культура світу, засновані на справедливості. Освіта дорослих забезпечує безпосередній процес розвитку особистості, визначає шляхи реалізації й оновлення цього процесу. Вона передбачає всебічний прогрес розвитку особистості у період її самостійного життя шляхом поступового збагачення попередньо набутих знань і вмінь.

На сучасному етапі розвитку України актуалізувалася нагальність розширення сфери освітніх послуг, що надаються дорослому населенню, здійснення андрагогічно орієнтованих спеціальних досліджень. Це зумовлює необхідність урахування особливостей і культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих, закономірностей і механізмів розвитку людини на етапі її зрілості. Нагальність розвитку освіти дорослих детермінується необхідністю розв'язання таких суперечностей: між об'єктивною потребою розвитку навчання дорослих у системі формальної, неформальної (у т. ч. дистанційної) й інформальної освіти і відсутністю належного науково-методичного, нормативно-правового, організаційного забезпечення; між необхідністю врахування потреб ринку праці, вимог роботодавців, а також освітньо-культурних потреб дорослих, мотиваційних, ціннісних орієнтацій дорослих громадян щодо професійної й особистісної самореалізації та відсутністю сучасних технологій їхньої професійної підготовки і перепідготовки; між зрелими вимогами роботодавців до рівня професійної компетентності дорослих працівників і відсутністю комплексної науково обґрунтованої системи організації їхньої професійної перепідготовки.

Актуальність створення цього довідкового видання зумовлена необхідністю розвитку освіти дорослих в Україні, її науково-педагогічного забезпечення, а також недостатньою розробленістю науково-термінологічного апарату андрагогіки, не адаптованістю тлумачень наявних терміносполук у галузі освіти дорослих у контексті вітчизняного наукознавства як галузі досліджень, що вивчає закономірності функціонування і розвитку науки, структуру і динаміку наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами й сферами матеріального і духовного життя суспільства.

Для зручності користування у кінці словника подано індекс термінів і термінологічних виразів.

А

Автодидактика – це 1) теорія і практика самонавчання особистості, сукупність методичних засобів, які людина використовує у процесі самостійної пізнавальної діяльності; 2) галузь знань про способи саморозвитку, самовдосконалення.

Автономність особистості – стійка форма переживання людиною своєї реальної або уявної незалежності, яка виражається у самостійності, активності, відповідальності, творчому мисленні, почутті внутрішньої волі. А. о. тісно пов'язана з її вищою психічною якістю – *духовністю*. А. о. може слугувати показником особистісного здоров'я і психічної стійкості, індикатором позитивного спрямування особистісного розвитку (за О. Камалетдіною). У зарубіжній психолого-педагогічній літературі особистісна автономія вважається вектором спрямованості розвитку особистості людини. У контексті професійно-педагогічної освіти формування А. о. тісно пов'язане з необхідністю розвитку пізнавальної активності, самостійності, ініціативності, відповідальності, свободи вибору, навичок самоконтролю, мотивації до оволодіння новими знаннями і способами дій.

Адаптація (від лат. *adaptation* – прилаштування, пристосування) – процес пристосування до мінливих умов зовнішнього середовища; інтегративний показник стану людини, що відображає її можливості виконувати певні біосоціальні функції. Вперше термін «А.» почав використовуватися Х. Аубертом у XVIII ст. для опису здатності живого організму пристосовуватися до зовнішніх умов, що зазнають змін, а у вузькому значенні – для позначення змін чуттєвості аналізаторів під впливом подразників. Нині поняття А. використовується в багатьох галузях знань (кібернетиці, менеджменті, педагогіці, андрагогіці, психології, соціології, фізіології, економіці та ін.). А. персоналу – невід'ємна складова кадрового менеджменту, що передбачає процес пристосування або зміни власної поведінки працівника до нових професійних, соціальних або економічних умов праці в організації. А. дорослих до нових умов життя й роботи зокрема здійснюється через освіту й водночас відбувається А. самої освіти до життя конкретних людей.

Адаптивне середовище – середовище, функціями якого як супроводу навчального процесу дорослої людини є: розгляд середовища як цілісності й системи, що забезпечує умови реалізації життєвих планів у соціально-орієнтованій продуктивній діяльності; прояв інтегративних та

інтерактивних якостей А. с. у процесі взаємодії різних джерел інформації – традиційних (підручники, конспекти, тести тощо) та комп'ютерних; реалізація адаптивних можливостей середовища у розбудові гнучких варіативних освітніх систем (модульне навчання, проектне навчання, тренінги та ін.); моделювання засобів засвоєння змісту освіти як сукупності модульних циклів – структурних одиниць фрагментів навчального процесу.

Адаптивність особистості у навчанні – якість особистості тих, хто навчається, яка сприяє успішному набуттю знань, умінь і навичок, опануванню способів організації розумової діяльності, раціоналізації колективного і особистого режимів праці, дозвілля та побуту, систематичної праці з професійної освіти і самовиховання значущих якостей особистості, допомагає найкращому пристосуванню організму до діяльності, що виконується. А. у навчанні передбачає здатність до гнучкої переорієнтації його змісту, форм і методів, що сприяє забезпеченню ефективності особистісно орієнтованого навчання.

Акмеологія – теоретична й прикладна дисципліна; наука, яка вивчає феноменологію, закономірності й механізми розвитку людини на етапі її дорослості, особливо при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку. А. виникла на перетині природничих суспільних, гуманітарних і технічних наук. А. розглядає людину як суб'єкта життєвого шляху і розробляє засоби досягнення особистістю соціальних і професійних вершин; вивчає закономірні зв'язки й залежності між рівнями продуктивності й професіоналізму педагогічної діяльності як окремих педагогів, так і колективів, аналізує умови й чинники, що сприяють або перешкоджають самореалізації творчих потенціалів на шляху до вершин професіоналізму, займається проектуванням продуктивних моделей професійної діяльності, розробляє практико орієнтовані технології, що забезпечують діагностику, корекцію, розвиток професійного становлення особистості. Сутнісні ознаки, які характеризують сучасний розвиток А.: фундаментальність, інтеграційність і гуманістична спрямованість.

Активність особистості – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. А. о. проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні (за Г.С. Сазоненко).

Актуалізація – дії, прийоми, сутність яких полягає у вилученні засвоєного матеріалу з пам'яті для його подальшого використання при розпізнаванні, пригадуванні або при безпосередньому відтворенні.

Альтруїзм – моральна якість, що характеризує готовність людини пожертвувати своїми інтересами заради блага інших людей; найбільш загальна форма вияву гуманності, оскільки його зміст передбачає визнання пріоритету інтересів інших людей.

Аморалізм – суспільно-історичне явище, яке виражається у запереченні загальноприйнятих норм моралі у поведінці людей; принцип практичної або ідейної орієнтації, що включає заперечення моральних засад і загальноприйнятих норм поведінки в суспільстві, нігілістичне ставлення до будь-яких моральних норм і принципів.

Андрогог – організатор навчання дорослих, консультант, співавтор індивідуальної програми навчання, який поєднує у своїй професійній діяльності й інші функції (надає допомогу у поновленні мотивації до навчальної і професійної діяльності, володіє змістом як андрагогічної, так і професійної діяльності, тих хто навчається, методологією андрагогічного супроводу самоосвіти дорослих (цільове підвищення кваліфікації, випереджене навчання основам науково-дослідної роботи, допомога у створенні проектів професійного й особистісного розвитку тощо). А. надає допомогу у відновленні мотивації до навчання, володіє змістом як андрагогічної, так і професійної діяльності тих, хто навчається, методологією андрагогічного супроводу самоосвіти дорослих (цільове підвищення кваліфікації, випереджувальне навчання основ науково-дослідної роботи, допомога у створенні проектів професійного й особистісного розвитку тощо). А. працює з дорослими у різних напрямках формальної, неформальної, інформальної освіти, «веде» його не тільки до розв'язання конкретних завдань, але й до критичного осмислення реальності, свідомого розширення партнерських зв'язків у цивілізованому суспільстві, діалогу цінностей і культур світового освітнього простору, до толерантності і «конституційного патріотизму». Професійна діяльність А. полягає у навчанні, консультуванні, наданні соціальної допомоги та виконанні організаційно-управлінських функцій у середовищі дорослих людей. А. у системі освіти дорослих - 1) організовує та реалізує процес навчання дорослих людей на будь-яких рівнях і у будь-яких сферах неперервної освіти (викладач-андрагог); 2) надає допомогу у навчальному процесі, оцінює якість знань, здійснює атестацію андрагогічних кадрів і навчальних закладів

для дорослих (інспектор, методист, експерт, тьютор); 3) здійснює науково-дослідну роботу з проблем освіти дорослих (науковець); 4) проводить консультаційну, соціально-реабілітаційну роботу з дорослими з питань виробничої, навчальної, соціальної діяльності, особистого життя (консультант, соціальний працівник, працівник інформаційно-орієнтаційної служби у сфері освітніх послуг); 5) здійснює організаційно-управлінську діяльність у навчальних закладах, на підприємствах, в організаціях та установах виробничої і соціальної сфер (працівник управлінського апарату). А. має знати: сутність, зміст та структуру освітніх процесів; вікові, особистісні, психофізіологічні, соціальні, професійні особливості дорослої людини як суб'єкта освітнього процесу; психологічні основи, теорію і технологію, організаційні основи освіти дорослих, систему освітніх установ і управління ними; історію і сучасні тенденції розвитку психолого-педагогічних та андрагогічних концепцій; основи геронтології; права; економіки. А. повинен вміти: коректно виражати й аргументовано обґрунтувати положення предметної галузі знання; організовувати освітній процес в різних соціокультурних умовах; здійснювати проектування, реалізацію, оцінювання та корекцію освітнього процесу; здійснювати консультаційну роботу з дорослими; визначати мету освіти (індивідуальну, групову); розробляти навчальні плани, програми освіти дорослих; забезпечувати навчальний процес навчально-методичними джерелами та засобами навчання; організовувати сумісну діяльність усіх учасників освітнього процесу; визначати та використовувати різні критерії, форми, методи, засоби і процедури оцінювання досягнень дорослих учнів, а також усього освітнього процесу; визначати зміни особистісних якостей і мотиваційно-ціннісних установок дорослих; коректувати освітній процес. В Україні А. як професійну назву робіт не внесено до Класифікатора професій ДК 003:2010.

Андрагогіка (грец. *aner (andros)* і *agein (ago)* - «*andros*» – доросла людина, «*agein*» – вести) – це 1) субдисципліна, розділ педагогіки, що вивчає процеси стимулювання, виховання, перепідготовки, самовдосконалення, саморозвитку дорослої людини впродовж усього її життя; 2) наука про специфіку навчання дорослої людини з урахуванням її віку, освітніх і життєвих потреб, наявних і прихованих здібностей, можливостей, індивідуальних особливостей і досвіду, психіки та фізіології, а також про форми і методи організації навчання дорослих з метою поглиблення знань, забезпечення їхніх освітньо-культурних потреб, досягнення індивідуальних цілей, самореалізації особистості; 3) галузь науково-гуманітарної сфери знань, освітній напрям, теоретична дисципліна. Із

урахуванням етимологічного походження термін *A.* означає «вести дорослу людину». Вперше термін *A.* було ужито німецьким педагогом А. Каппом (1833 р.) для позначення розділу педагогіки, який досліджував особливості навчання та освіти дорослих, проте його активне поширення у наукову практику відбулося лише у середині ХХ ст. Становлення й розвиток *A.* пов'язані з науково-технічними перетвореннями, новими вимогами до кваліфікаційного рівня фахівців, швидким застаріванням знань і накопиченням нових, удосконаленням технологій та сучасною організацією виробництва. Її актуальність визначена певними віковими, психологічними, соціальними особливостями дорослих. Місце *A.* у колі інших наук поки що остаточно не визначено. Існує чотири обґрунтовані позиції щодо її сутнісно-змістової незалежності. Перша – спростовує усі підстави щодо наукової самостійності *A.*, оскільки освіта дорослих як галузь дослідження належить наукам, сформованим раніше (соціології, психології, антропології тощо). Друга – визнає *A.* як галузь знань, але трактує її як прагматичну за змістом, підпорядковану визначенню поведінки суб'єктів навчального процесу. Третя – трактує *A.* як достатньо незалежну наукову дисципліну, яка має чітко визначений предмет, завдання й методи дослідження. Четверта – визнає самостійність *A.* та розглядає її як складову інтегральної науки про навчання і освіту людини впродовж життя. Розвиток *A.* пов'язаний з іменами Ф. Пьоггелера (Німеччина), М. Ноулза та Р. Сміта (США), П. Джарвіса (Англія), Л. Тураса (Польща). Психолого-педагогічні дослідження дорослих здійснювалися К. Ушинським, у витоків теорії загальної освіти дорослих стояли М. Пирогов і В. Водовозов. Пізніше проблеми педагогіки дорослих та її місце в системі наук спробував розв'язувати Є. Мединський, який вперше виокремив науку і назвав її антропологією - наукою про виховання людини від народження через усе життя. На сучасному етапі андрагогічні проблеми досліджуються С. Змєйовим, С. Вершловським, В. Подобєдом, Т. Сухобскою та ін. (Російська Федерація), О. Аніщенко, С. Архіповою, Л. Даниленко, Н. Бідюк, Л. Лук'яновою, Н. Ничкало, О. Огієнко, В. Олійником, Н. Протасовою, В. Пуцовим, Л. Сігаєвою, С. Приймою (Україна) та ін. вітчизняними і зарубіжними вченими.

Андрагогічний підхід у навчанні – сукупність уявлень, які передбачають врахування особливостей цілеспрямованого процесу стимулювання, виховання, навчання й удосконалення дорослої людини під час професійної підготовки і перепідготовки, який інтегрує досвід індивідуального, творчого, особистісно зорієнтованого підходів. *A. п.* ґрунтується на обов'язковому врахуванні особливостей дорослих: у

процесі навчання провідну роль відіграють потреби, мотиви і професійні проблеми тих, хто навчається; дорослій людині необхідно надати можливості для самостійності, самореалізації, самокерованості; досвід дорослої людини може бути використаний як під час її власного навчання, так і у процесі навчання колег; навчальний процес необхідно орієнтувати не на набуття знань взагалі, а на розв'язання значимої для того, хто навчається, проблеми – надання допомоги у досягненні конкретної мети; результати навчання можуть одразу використовуватися на практиці; навчання відбувається в умовах суттєвих обмежень (соціальних, часових, фінансових, професійних та ін.); навчання вибудовується як спільна діяльність тих, хто навчає і тих, хто навчається, у результаті чого їх взаємовідносини у навчальному процесі наближаються до партнерського рівня; доцільно враховувати попередній життєвий досвід, який зазвичай формує у дорослої людини низку бар'єрів, як правило, психологічного характеру, і може заважати ефективному навчанню (стереотипи, установки, страх тощо). Див. *принципи андрагогічні, принципи діяльності андрагога.*

Андрагогічні принципи – див. *Принципи андрагогічні.*

Андрологія (соціальна) (від грец. ανδρικός – чоловічий + грец. λόγος – вчення) – неіснуюча, але можлива галузь комплексного знання про особливості життєдіяльності дорослої людини як фізичного індивіда, а також як суб'єкта різних видів діяльності, носія й виконавця різноманітних соціальних ролей.

Антропосфера (від грец. *anthropos* – людина і *sphaira* – куля) – складник соціосфери, який охоплює людство як сукупність індивідів; найближча сфера взаємодії людини з навколишнім світом. Синоніми – соціосфера, ноосфера.

Ассесмент-центр (від англ. *Assessment* – оцінювання) – один із найбільш точних методів комплексної оцінки компетенцій персоналу, що ґрунтується на використанні взаємодоповнюючих методик, зорієнтований на оцінку реальних якостей співробітників, їх психологічних і професійних особливостей, відповідності посадовим вимогам, а також виявлення потенційних можливостей фахівців; сучасна технологія оцінки персоналу, яка дозволяє отримати достовірну інформацію як про особистісно-ділові якості окремих співробітників, так і про відповідність якості кадрового складу організації її цілям, культурі, структурі та ін.

Аудіоконференція (англ. *Audioconference*) – електронна конференція, в якій учасники, що перебувають у різних місцях, використовують спеціальне устаткування або телефони для аудіоконференцій з метою спілкування в реальному часі. Кількість учасників може становити від трьох до ста і більше осіб.

Б

Безпека життєдіяльності – наука, що вивчає теоретичні основи взаємодії людини з навколишнім середовищем і способи забезпечення безпеки її життя і діяльності в середовищі існування й умовах сучасного виробництва. Головна задача науки про *Б ж. д.* – забезпечення комфортних умов існування людини на всіх стадіях її життєвого циклу і нормативно припустимих рівнів впливу негативних факторів на людину і природне середовище. *Б ж. д.* людини залежить від зовнішніх факторів ризику, соціальних факторів безпеки і від готовності самої людини до самозахисту. Питання *Б ж. д.* і здоров'я людини тісно пов'язані із процесом сталого розвитку людства. *Б ж. д.* як освітня галузь – це інструмент формування в суспільстві нової культури безпеки, спрямованої передусім на запобігання катастроф будь-якого масштабу. Див. *Педагогіка безпеки*.

Безпека інформаційних ресурсів (англ. *IT security*) – стан захищеності ресурсів; за умови використання інформаційних технологій це стан захищеності ресурсів із забезпеченням безпеки ресурсів, для обробки яких вона застосовується, й інформаційну безпеку автоматизованої системи, в якій вона реалізована.

Безпека ресурсів / даних (англ. *Information (data) security*) – стан захищеності ресурсів / даних, що забезпечує їх конфіденційність, цілісність і доступність. *Б. р. / д.* визначається відсутністю ризику, пов'язаного з втратою цілісності ресурсів технічними каналами, несанкціонованим впливом на ресурси та інші дані автоматизованої інформаційної системи, які використовуються автоматизованою системою.

Біла книга національної освіти України – аналітичний документ щодо ключових аспектів стратегії розвитку освіти в Україні, де аналізуються проблеми різних секторів освітньої галузі, пропонуються конкретні шляхи їх вирішення.

Біль про права дорослого учня – законопроект, виданий Американською коаліцією організацій освіти дорослих. Проголошує право громадян на

освіту (незалежно від віку, статі, етнічної приналежності, попереднього освітнього досвіду, матеріального стану, стану здоров'я); право дорослого на офіційне визнання його фактичної кваліфікації, набутої у межах неформальної і формальної освіти, а також економічну підтримку з боку держави і суспільства на умови навчання, що відповідають особливостям дорослого суб'єкта навчальної діяльності.

Благодійність – альтруїстична діяльність, спрямована на надання фінансової та іншої допомоги тим, хто її потребує, на поліпшення умов функціонування суспільства чи його частини.

В

Вебінар (англ. *Webinar*) – спосіб організації зустрічей онлайн, формат проведення семінарів, тренінгів та ін. за допомогою Інтернету; «віртуальний» семінар, організований за допомогою Інтернет-технологій. *В.* властива головна ознака семінару – інтерактивність. *В.* – це неологізм, утворений поєднанням слів веб (англ. «мережа») і семінар. Для організації *В.* використовуються технології відео-конференції, інтернет-телефонії та ін. *В.* набувають усе більшого поширення у дистанційній освіті. Поширені в діловому середовищі.

Вечірня (змінна) школа – загальноосвітній навчальний заклад II – III ступенів, що забезпечує реалізацію права громадян, які не мають можливості навчатися у школах з денною формою навчання, на загальну середню освіту з відривом або без відриву від виробництва. *В. ш.* активно вирішує проблеми соціального захисту учнівської молоді, її адаптації у навколишньому соціумі, створює умови для розвитку з одночасною корекцією поведінки, вирішує проблеми фізичного і психічного оздоровлення. Специфікою *В. ш.* є контингент учнів, різний за рівнем дидактичного й соціального досвіду, соціальним і віковим складом; розвитком пізнавальних здібностей, мотивації навчальної діяльності; віковою неоднорідністю, пізнавальними інтересами, психологічними особливостями.

Вечірня освіта дорослих - одна з форм підготовки фахівців вищої і середньої кваліфікації, кваліфікованих робітників, а також навчання молоді і дорослих людей в середній загальноосвітній школі без відриву від трудової діяльності. *В. о. д.* - важливий складник загальної системи освіти країни. *В. о. д.* відрізняється від інших підсистем освіти, має власну соціально-культурну передісторію, логіку розвитку та специфічні, лише їй притаманні особливості. Термін «*В. о.*» є умовним, оскільки

заняття у вечірніх школах та інших вечірніх навчальних закладах відбуваються в денний і вечірній час залежно від умов (змінності) виробничої праці учнів. Значна частина навчального матеріалу в системі *В. о. д.* розрахована на самостійну роботу.

Види грамотності – характеристики грамотності. Кожному виду діяльності відповідає певний *В. г.* Найбільш суттєві *В. г.*: загальнокультурна, технологічна, економічна, громадянсько-правова, політична, соціально-комунікативна, поведінкова, методологічна. Класифікація загальної *Г.*, розроблена у практиці міжнародних досліджень освіти дорослих, необхідна для нормального функціонування у громадянському суспільстві: прозова *Г.* (передбачає розуміння різних видів текстів, зокрема газетних статей, прозових і поетичних творів); документальна *Г.* (вміння викласти інформацію в документі та скористатися нею); математична (обчислювальна) *Г.* (вміння робити прості обчислення та розуміти кількісні показники). За методикою канадських дослідників, прийнятою Інститутом освіти ЮНЕСКО, визначають п'ять рівнів *Г.*: перший – виявляє серйозні труднощі у читанні, розумінні й інтерпретації текстів і неусвідомлення того, що це становить проблему; другий – людина здатна читати нескладні тексти, проте навички їх інтерпретації обмежені; третій рівень (мінімально припустимим для нормального функціонування у сучасному суспільстві) – людина добре читає, але у розумінні складних текстів може відчувати труднощі; четвертий і п'ятий – високі рівні *Г.* передбачають розвинуті загальнокультурні й професійні навички.

Види діяльності людини – характеристики діяльності з точки зору способів і форм її здійснення. *В. д.* визначається станом взаємодії фахівця з узагальненим об'єктом діяльності упродовж всього циклу його існування.

Види освіти дорослих (*визнані ЮНЕСКО*) – характеристики формальної, неформальної, інформальної освіти дорослих. *Формальна* освіта має визначені та встановлені державою і суспільством форми, характеризується участю дорослих в освітніх програмах, після закінчення яких видається документ встановленого зразка (сертифікат, диплом), що дає право займатися оплачуваною професійною діяльністю за спеціальністю, обіймати більш високу посаду, продовжувати та удосконалювати свої професійні знання та навички упродовж життя. Здійснюється у спеціальних навчальних установах та організаціях за офіційно встановленими і визнаними державними стандартами. *Неформальна освіта* здійснюється в освітніх установах або громадських

організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять з репетитором, тренером й зазвичай не підтверджується наданням документа; *неформальна освіта* – структуровані програми, які формально не визнаються національними системами освіти, здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять з репетитором, тренером й зазвичай не підтверджується наданням документа. У розвинених країнах, як правило, система неформальної освіти займає один і той самий щабель із формальною, а іноді й вищий за значимістю, оскільки саме тут людина опиняється в оптимальних умовах для розвитку свого творчого потенціалу. *Інформальна освіта* – неофіційна, самоорганізована (самоосвіта), індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий, соціальний досвід); неорганізоване опанування інформації, що зазвичай не має цілеспрямованості. Здійснюється зокрема через самоосвіту, відвідування бібліотек, театрів, музеїв, під час подорожей, у ході спілкування з друзями. Як соціально-побутова, неструктурована освіта може відбуватися у сім'ї, суспільстві, у процесі виконання роботи, що становить найбільш поширену форму навчання на робочому місці.

Викладач – фахівець у галузі освіти, представник педагогічного персоналу, який професійно здійснює викладання переважно у вищих і професійних навчальних закладах; фахівець у галузі освіти, який викладає дисципліни, що не потребують забезпечення фахівцями зі спеціальними науковими ступенями і вченими званнями.

Виховання дорослих – процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією об'єктивних і суб'єктивних чинників. Поняття *В.* як базову категорію педагогіки, андрагогіки нині використовують у широкому і вузькому соціальному значенні, а також у широкому й вузькому педагогічному розумінні. Специфіка завдань, форм організації, засобів і методів *В.* різних категорій дорослого населення обумовлена як їхніми віковими особливостями, так і соціальними чинниками.

Вищі народні школи – заклади неформальної освіти, які пропонують широкий спектр освітніх можливостей для дорослих людей з різним рівнем освіти та освітніх потреб: від початкового професійного навчання, курсів підвищення кваліфікації, програм культурної, політичної тематики до заходів в галузі дозвілля та здорового способу життя. *В. н. ш.* беруть початок з часів народно-освітніх і робочих рухів кінця XIX століття. Засновник *В. н. ш.* датський просвітник Н.С. Грундтвіг вважав їх

«школами життя», здатними допомогти людям усвідомити свою національну ідентичність, задовольнити інтереси кожної людини; інтелектуальними майстернями, центрами просвіти та освіти, зосередженими на загальних та універсальних знаннях. *В. н. ш.* - одна з найбільш поширених організаційних форм освіти дорослих у Скандинавських країнах, Німеччині. *В. н. ш.* можна розглядати як осередки формування та розвитку демократії, громадянськості, як заклади освіти, де створюються умови для самореалізації, саморозвитку особистості (за О.І. Огієнко).

Відділ андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН

України – підрозділ Інституту, заснований у 2008 р. на базі відділу дидактики професійної освіти (завідувач – д. пед. н., проф. Л.Б. Лук'янова). Діяльність *В. а.* вирізняється широтою тематичного спектру наукових пошуків, міждисциплінарністю, спрямовується на аналіз теоретико-методологічних і методичних засад освіти дорослих. Науковцями здійснюється вивчення соціально-психологічних аспектів, порівняльний аналіз вітчизняної і зарубіжної теорії і практики освіти дорослих, досліджується психопедагогіка праці як міждисциплінарна основа розвитку освіти дорослих, розробляються рекомендації щодо підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагога-андрагога, досліджуються проблеми адаптації дорослих до умов іншого лінгвокультурного середовища та ін. Окрім цього, вивчаються особливості формування гендерної культури особистості у системі професійної підготовки педагогів, методичні основи професійного навчання незайнятого населення на виробництві, проблема курсового професійно-технічного навчання кваліфікованих робітників на виробництві, підвищення графічної грамотності робітничих кадрів, особливості підготовки та підвищення кваліфікації педагога професійного навчання та ін. У своїй науковій роботі особливу увагу *В. а.* приділяє співробітництву з науковими установами і навчальними закладами інших країн (Польщі, Російської Федерації, Канади, Мексики, США, Італії, Німеччини та ін.), вивченню досвіду освіти дорослих цих країн. Наукову-дослідну діяльність *В. а.* популяризує через сайт (www.andragogika.com.ua), який поступово набуває статусу популярного веб-ресурсу. Важливий науковий здобуток *В. а.* – заснування фахового збірника наукових праць з педагогіки «*Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*».

Відділ дистанційної освіти (англ. *Distance education Unit*) – спеціальний відділ стаціонарного навчального закладу, що займається наданням

послуг дистанційної освіти.

Відеоконференції (англ. *Videoconference*, або *Videoteleconference*) – це 1) телекомунікаційні технології, що забезпечують одночасну двосторонню передачу, обробку, перетворення та представлення інтерактивної інформації на відстані в режимі реального часу за допомогою апаратно-програмних засобів обчислювальної техніки; 2) зустрічі, методичні засідання, спілкування між людьми, що перебувають у різних місцях і використовують відеотехнології як основний канал зв'язку, і при цьому надається двосторонній звук і одно- або двостороннє відео; 3) відеоконференції із застосуванням персонального комп'ютера, що має швидке Інтернет-з'єднання, мікрофон, і цифрову відеокамеру. Термін *В.* іноді тлумачать як конференції з використанням стислого відео, конференції по наземних лініях комунікацій, а також супутникові конференції. Персональні *В.* об'єднують аудіо- й комунікаційні технології з метою забезпечення взаємодії в реальному масштабі часу з використанням звичайного комп'ютера. Упровадження персональних *В.* передбачає, що всі учасники знаходяться на своїх робочих місцях, а підключитися до сеансу *В.* з комп'ютера так само просто, як здійснити звичайний телефонний дзвінок. У даний час більшість найпопулярніших систем персональних *В.* використовують дошку оголошень («whiteboard»), яка дає можливість зарезервувати окрему область екрану для перегляду і спільної роботи з документами, на додаток до традиційного вікна конференцзв'язку, у якому відображаються учасники персональної відеоконференції. Для зв'язку застосовується або локальна мережа, або ISDN, або ж звичайні телефонні лінії. Ці можливості персональних *В.* особливо ефективні для використання в системі дистанційної освіти. На сучасному етапі розвитку в Україні у багатьох регіонах ця технологія недоступна через високі вимоги до швидкості з'єднання й брак спеціального устаткування.

Відкрита освіта - складна соціальна система, здатна швидко реагувати на мінливі соціально-економічні ситуації, індивідуальні та групові освітні потреби і запити. Мета *В. о.* – підготовка учнів до повноцінної і ефективної участі у громадській та професійній діяльності в умовах інформаційного та телекомунікаційного суспільства. *В. о.* базується на світоглядних і методологічних засадах відкритості й безперервності процесу пізнання. Основу освітнього процесу *В. о.* становить цілеспрямована, контрольована, інтенсивна самостійна робота учнів, які можуть вчитися у зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, з використанням комплекту спеціальних засобів навчання узгоджену

можливість контакту з викладачем, а також контактів між собою. Найбільш суттєві особливості *В. о.*: використання спеціалізованих технологій і засобів навчання (комп'ютерів, мережевих засобів, мультимедійних технологій, спеціального програмного забезпечення); впровадження тестового контролю якості знань (тестових систем на базі інформаційних технологій); економічна ефективність (поліпшення співвідношення досягнутого результату до витрат часу, грошей і інших ресурсів на його досягнення, у порівнянні з традиційними формами навчання; гнучкість (можливість навчатися в зручний час, у зручному місці і в зручному темпі); модульність (можливість формування індивідуального навчального плану відповідно до особистих потреб); паралельність (поєднання навчання з основною професійною діяльністю); асинхронність (реалізація технології навчання за зручним для кожного учня розкладом); нова роль викладача (координування пізнавального процесу, консультації при складанні індивідуального навчального плану, керівництво навчальними проектами); нова роль учня (високий рівень самоорганізації, вмотивованості, навичок самоорганізації, самостійної роботи); інтернаціональність (можливість експорту та імпорту освітніх послуг); системне впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у навчання.

Відповідальність – загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. *В.* означає усвідомлення суті й значення діяльності, її наслідків для суспільства й соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи. Поняття *В.* поєднує дві форми, два різних види *В.*: 1) *В.* як реакція суспільства на поведінку індивіда (суспільна *В.*); 2) *В.* як система відповідей індивіда на вимоги суспільства (особиста *В.*) (за О. Плахотним). Між суспільством та індивідом існує взаємозв'язок. З одного боку, суспільство покладає на індивіда обов'язок вчиняти соціально корисні вчинки, а з іншого – воно зобов'язано сприяти суб'єкту у здійсненні ним своїх прав та обов'язків та несе за це *В.* Розвиток нового соціального простору потребує реалізації персональної *В.* суб'єкта. *В.* постає як форма регуляції і саморегуляції особистості, визначає ефективність діяльності та життєдіяльності. У філософських дослідженнях найбільш поширеним є аналіз *В.* як риси характеру, подібної до сміливості. Водночас *В.* може проявлятися не лише в характері, а й у почуттях, свідомості, світосприйнятті, різних формах поведінки. Розрізняють юридичну й соціальну *В.*

Вік людини – конкретний, відносно обмежений у часі, ступінь фізичного,

психічного, соціального розвитку людини; період часу від народження людини до будь-якого моменту відліку (хронологічний *В. л.*); характеристика певного періоду життя людини, що відображає анатомо-фізіологічний стан її організму (біологічний *В. л.*); характеристика певного періоду життя людини, що відображає відповідність її становища нормам, які існують в тому чи іншому соціумі (соціальний *В. л.*). Див. *Періодизація дорослого віку*.

Вікові особливості – комплекс фізичних, пізнавальних, інтелектуальних, мотиваційних, емоційних якостей, характерних для більшості людей даного віку.

Віртуальне навчання – процес і результат взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, що супроводжується створенням ними віртуального освітнього простору, специфіка якого визначається цими суб'єктами. Основним ефектом, завдяки якому реалізується *В. н.*, є ефект присутності (занурення у віртуальну реальність). Системи віртуальної реальності дають змогу бачити, чути і відчувати навколишній віртуальний світ, синтезований комп'ютером. *В. о.* тісно пов'язана з дистанційною освітою, але не обмежується нею. Подібний ефект може бути створений за звичайної очної взаємодії педагогів, учнів й об'єктів, які вивчаються.

Вольове зусилля – стан психічної і фізичної мобілізації людини, спрямованої на досягнення мети через подолання перешкоди.

Вольові якості особистості – відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, які визначають рівень свідомої саморегуляції особистістю своєї поведінки, її влади над собою. *В. я.* входять до складу характеру. До *В. я. о.* належать: цілеспрямованість, *рішучість*, сміливість, мужність, *ініціативність*, наполегливість, стриманість, дисциплінованість та ін.

Воля особистості – психічний процес свідомої і цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності, поведінки з метою досягнення поставлених цілей; певна сукупність психічних властивостей, що відображає досягнутий рівень свідомої саморегуляції (В. Селіванов). Ця сукупність властивостей формується впродовж життя. *В.* має самоцінне значення в житті людини: забезпечує виконання дій, позбавлених прагнення до мети (коли домінує мотив «треба», а відсутній мотив «хочу»); необхідна в ситуації вибору дій, коли недостатньо однієї домінуючої підстави (є декілька альтернативних більш-менш рівнозначних варіантів і треба

зважитися на один із них); здійснює регуляцію діяльності, коли необхідно утриматися від небажаної активності. *В.* тісно пов'язана з іншими проявами психіки. Так, для формулювання мети й усвідомлення перешкод працює інтелект людини. Стимулювати *вольові зусилля* можуть певні емоції та почуття. *В.* людини виявляється в тому, наскільки вона здатна долати перешкоди і труднощі на шляху до мети, наскільки вміє керувати своєю поведінкою. *В.* особистості виражається у *вольових якостях*. Функції *В.*: стимулювальна, гальмівна.

Г

Галузь знань – група напрямів підготовки, споріднених за ознакою спільності узагальнених структур діяльності.

Гамбурзька конференція з освіти дорослих (П'ята Міжнародна конференція з освіти дорослих, 1997 р.). У роботі конференції взяли участь 1500 учасників із 140 країн світу. Сформульовано висновок, що світа дорослих є результатом активної громадянської позиції та умовою всебічної участі в житті суспільства, «освіта дорослих це не тільки право, це – ключ у ХХІ ст.». На *Г. к. з. о. д.* було закладено нові підходи щодо сутності освіти дорослих як системи неперервного навчання й перенавчання всього дорослого населення; започатковано новий етап розвитку освіти дорослих, її кінцевою метою визнано створення суспільства, яке навчається. Окреслено основні аспекти нової концепції освіти дорослих: грамотність, визнання права на освіту та право навчатися впродовж життя, права жінок на освіту, культура світу, різноманітність і рівність, трансформація формальної та неформальної освіти й соціальна економіка, доступ до інформації.

Гендерна концепція – соціальна конструкція ідей, що визначають ролі, системи вірувань і настрої, імідж, цінності й те, чого очікує суспільство від чоловіків і жінок. *Г. к.* відіграє важливу роль у відносинах у системі влади, і не тільки між чоловіками й жінками, але також усередині кожної групи; сприяє розв'язанню багатьох соціальних проблем. Різні культури мають різні ідеї про гендер, про те, якими мають бути і що робити чоловіки і жінки. Гендер не тільки змінюється від однієї культури до іншої, він також може змінюватися з плином часу або всередині однієї культури під час кризової ситуації.

Гендерний підхід – сукупність уявлень, які передбачають визначення відмінностей у поведінці та сприйнятті жінок і чоловіків не за їхніми фізичними особливостями, а за вихованням і поширеними в кожній

культури уявленнями про сутність жіночого / чоловічого. *Г. п.* означає, що об'єктивне існування протилежних статей та їх соціальних функцій у сучасному суспільстві визначає різні способи їхньої поведінки і можливості самореалізації. Головна ідея *Г. п.* – урахування специфіки становища чоловіків і жінок на різних стадіях розвитку політики, законодавства, культури, науки, освіти та ін. *Г. п.* уособлює ідеї рівності статей і взаємозамінності ґендерних ролей, розвитку відповідальності, самодостатності особистості жінки, чоловіка. *Г. п.* в освіті дорослих – складова особистісно орієнтованого підходу до навчання, яка передбачає врахування ґендерних особливостей учнів, що є підґрунтям для визначення змісту, форм, методів навчання, створення сприятливого (ґендерно комфортного) освітнього середовища, зорієнтованого на розвиток особистості відповідно до її природного потенціалу. *Г. п.* безпосередньо пов'язаний із ґендерною теорією – міждисциплінарним науковим напрямом.

ґендерний центр – структурна одиниця організації, підрозділ (навчального закладу, управлінь обласних держадміністрацій та ін.), самостійна громадська організація, на які покладено сприяння у поширенні ґендерного підходу у суспільстві, його інтеграції у наукові дослідження, освітні програми та ін. Типи *Г. ц.:* науково-дослідні (центри прикладних досліджень з ґендерних проблем переважно міждисциплінарні), навчальні, просвітницькі, медичні (ґендерно-правової освіти, ґендерної медицини та ін.), ресурсні центри (міські, обласні) та ін. Частина *Г. ц.* є феміністськими громадськими організаціями (центри жіночих досліджень).

ґендерні ролі – це 1) зразки поведінки жінок і чоловіків, які ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних із їхньою статтю; 2) соціально очікувана поведінка чоловіків і жінок, пов'язана з їхнім соціальним статусом у певних культурних, соціально-економічних і політичних умовах; 3) сукупність загальноприйнятих, з точки зору культури, норм і правил поведінки, які закріплюються за людьми у конкретній ситуації; 4) символічні системи соціокультурного розвитку суспільства. *Г. р.* чоловіків і жінок у певному соціальному контексті можуть бути гнучкими або суворо закріпленими, схожими або різними, взаємодоповнюючими або такими, що суперечать одна одній. *Г. р.* відрізняються у суспільствах з різною культурою і з часом зазнають змін відповідно до соціального та економічного рівнів розвитку держави. *Г. р.* тісно пов'язані з ґендерною ідентичністю особистості. У суспільстві жінки і чоловіки виконують продуктивні, репродуктивні, громадські ролі.

Генеративна соціалізація людей похилого віку – процес, що передбачає передачу досвіду, знань від літніх людей до молодших поколінь.

Герагог – фахівець у галузі теорії і практики освіти людей третього віку; фахівець у галузі навчання, управління, консультування, а також соціальної, корекційної, реабілітаційної роботи у середовищі старших дорослих. Компетентним Г. можуть бути педагоги, психологи, геронтологи, соціальні працівники та ін., які пройшли спеціальну підготовку, постійно підвищують рівень професійної компетентності з проблем навчання дорослих третього віку. Г. є особистість, яка має високий рівень міжособистісної, психолого-педагогічної й організаційної взаємодії з усіма категоріями старших дорослих. Г. повинен мати ґрунтовні знання з медичної геронтології і медицини, психології, соціології, права, педагогіки, герагогіки та ін. У Г. має бути сформована система педагогічних і спеціальних предметних знань, він має на високому рівні володіти методами, технологіями, способами педагогічної взаємодії із людьми третього віку. Г. повинен мати відповідні етичні й соціальні позиції, установки, високу відповідальність за результати своєї професійної діяльності, здатність до проектування професійного саморозвитку, самореалізації із відповідними прийомами розвитку індивідуальності у межах професії, готовність до професійного зростання. Г. передусім покликаний не передавати знання, а підтримувати активність тих, хто навчається. В Україні не здійснюється професійна підготовка Г., не розроблено кваліфікаційної характеристики Г. і як професійну назву робіт не внесено до Класифікатора професій ДК 003:2010.

Герагогіка (*geraos* – старий, *ago* – керувати, вказувати дорогу) – галузь соціальної практики, наукова галузь, розділ андрагогіки, що займається вивченням методів, закономірностей виховання, навчання, перекваліфікації, особливостей соціалізації літніх людей (синоніми: пенсійного, третього віку, золотого віку, старших дорослих). Визначення «Г.» (*Geragogik*) як педагогіки тих, хто старіє і людей літнього віку, вперше використав у 1952 р. німецький невролог і психіатр Ф.А. Керер. У 1962 р. німецький педагог О.-Ф. Больнов запровадив поняття «геронтологіка» (*Gerontogogik*) як дисципліни, що стосується освіти і «ведення» літніх людей. Г. пов'язана з геромедициною, геросоціологією, освітньою й соціальною геронтологією, спеціальною Г., педагогікою геронтологічної профілактики та ін. Г. покликана сприяти розвитку людей третього віку у постпрофесійний період, підтримці й розвитку їхніх фізичних, психологічних і соціальних здібностей, покращенню

соціального статусу, якості життя старших дорослих, запобіганню знеціненню старості. Синоніми *Г.*: педагогіка третього віку, педагогіка старіння і старості, педагогіка літнього віку, геронтологіка, геронтопедагогіка.

Геронтологіка – див. *Герагогіка*.

Геронтологія (від грец. γέρων – «старий» и λόγος – «знання, слово, вчення») – міждисциплінарна наука, що вивчає біологічні, соціальні й психологічні аспекти старіння людини, його причини і способи боротьби з ним (омолодження). Включає соціальну, освітню, біомедичну, порівняльну, біогеронтологію, геріатріку, герогігієну, геронтопсихологію. *Г.* виникла у другій половині XIX ст. Засновником наукової *Г.* вважається І.І. Мечніков. Перший у всесвітньому масштабі міжнародний конгрес *Г.* відбувся у м. Києві (1938 р.). Основні завдання *Г.*: вивчення механізмів старіння і проявів вікових змін, встановлення впливу соціально-гігієнічних факторів на хід вікових змін, розробка заходів щодо збільшення тривалості життя і працездатності людей, а також заходів, що забезпечують оптимальні умови для здорового життя та діяльності у літньому віці; пошук впливів, які уповільнюють темп старіння, збільшують тривалість життя, подовжують творчий період життя. Існує понад 200 різних теорій процесу старіння.

Геронтологія (лат. *gerontologia* <грец. *heron* – старий + *logos* – слово>) – розділ біології і медицини, який вивчає механізми, процеси, що зумовлюють старіння живих організмів, у т. ч. людини. *Г.* включає геріатрію, герогігієну, геронтопсихологію. Основні завдання *Г.*: з'ясування механізмів старіння, встановлення їх взаємозв'язку в процесі життєдіяльності організмів, визначення механізмів адаптації до умов навколишнього середовища. *Г.* (соціальна) як галузь комплексного знання про особливості життєдіяльності осіб похилого віку, пов'язані передусім з виходом на пенсію або вимушеною зміною виду оплачуваної праці, що виникла через погіршення фізичного стану, зниження рівня працездатності.

Геронтоосвіта (від грец. *heron* – старий) – це 1) складова неперервної освіти, освіти впродовж життя, 2) форма соціокультурної самореалізації особистості людей третього віку, 3) соціальне явище. *Г.* сприяє адаптації людей третього віку до швидкоплинних умов життя, розвитку їх здатності набувати і розвивати досвід активного управління своїм життям, співпраці з іншими людьми. Соціалізація старших дорослих через *Г.*

сприяє розвитку громадянського суспільства та інтеграції України до європейської освітньої спільноти. Специфіка Г.: її контингент складають особи дієздатного віку, які поєднують навчальну діяльність з особистою участю в різних галузях життя. Функції Г.: просвітницька (задоволення культурно-освітніх потреб людей похилого віку), адаптивна (регулювання відносин у швидкозмінному зовнішньому середовищі), розвивальна (створення ситуації успіху у навчанні, що зумовлює задоволення від отриманих знань, особистісний розвиток, збереження активної життєвої позиції, оволодіння новими методами, способами дій, збагачення духовного світу), комунікативна (спілкування у навчальній і позанавчальній спільній діяльності, розвиток самостійності, ініціативності), соціально-терапевтична (соціальна адаптація, профілактика стресових станів у кризовий період, сприяння зміцненню духовного, фізичного, соціального, психічного здоров'я), нормалізаційно-відновлювальна (нормалізація міжгенераційних відносин у сучасному світі). Типи Г.: формальна, неформальна, інформальна. У світовій практиці Г. здійснюють університети третього віку, вищі школи для старших дорослих, спеціальні семінари, курси, гуртки, центри Г. (на базі ВНЗ, університетів третього віку, інститутів післядипломної педагогічної освіти). Поширенню Г. сприяють громади (групи за інтересами, групи допомоги і взаємодопомоги, громадські об'єднання, товариства, у т. ч. релігійні організації), мобільні інтернет-кав'ярні, лекторії, семінари вихідного дня та ін.

Глобалізація (франц. *global* – взятий у цілому) освіти – одна з фундаментальних тенденцій розвитку освіти. Відображає формування єдиного соціального, інформаційного й освітнього простору в масштабах усієї планети, зокрема через діяльність засобів масової інформації, канали Інтернет. Г. о. відображає більш фундаментальні зміни в освіті, які є віддзеркаленням транснаціональних потоків робочої сили і капіталів, породжують труднощі з вирішенням проблем довкілля на національному рівні, виявляють незахищеність соціальних інститутів перед ринковою кон'юнктурою тощо (за Р. Паторою). Серед глобальних освітніх тенденцій найбільш помітними є: масовий характер освіти та її неперервність як нова якість; значущість освіти для індивіда і суспільства; орієнтація на активне освоєння людиною способів пізнавальної діяльності; адаптація освітнього процесу до запитів і потреб особистості; орієнтація навчання на особистість, забезпечення можливостей її саморозвитку.

Готовність педагога до продуктивної професійної діяльності – складне

структурно-динамічне утворення, системна якість особистості й діяльності педагога, яка має певну структурну композицію й складається з особистісного, теоретичного й технологічного компонентів, сформованих унаслідок професійної підготовки у ВНЗ та самоосвіти. Основні ознаки такої готовності: професійна спрямованість особистості; професійна компетентність; професійна вмілість; професійна відповідальність. Водночас зміст функціональної готовності педагога до акмеологічної діяльності залежить від взаємодії загальних, спеціальних і професійних здібностей з психічними процесами, станами й властивостями особистості, стилю діяльності, які за сприятливих умов, чинників і стимулів призводять до самореалізації творчого потенціалу (за В.М. Вакуленко).

Грамотність – вміння читати й писати або вміння використовувати мову, щоб читати, писати або розмовляти; здатність розуміти і використовувати різні типи інформації у побутовому, професійному та громадському житті. *Г.* розглядається як можливість індивіда бути включеним в економічну, культурну, політичну практику суспільства; у грамотне середовище на локальному, регіональному, державному та глобальному рівнях; як умова соціального й культурного розвитку суспільства. *Г.* – фундамент, на якому можна збудувати подальший розвиток людини. Значною мірою рівнозначний термін – письменність. Міжнародним днем *Г.* прийнято вважати 8 вересня. Це свято офіційно відзначається ООН. Див. *Види грамотності*.

Громадянин – людина, яка ідентифікує себе з певною країною, що породжує в неї певні духовно-моральні почуття щодо встановлених в ній порядків, її історії й культури, а також наділена відповідним юридичним статусом, що є підставою для володіння певними правами (наприклад, такими, як право на державне забезпечення й захист, виборче право, право на представництво інтересів в органах державної влади, свободу слова й асоціацій, право на житло, роботу, освіту, медичну й матеріальну допомогу, на захист безпеки і власності тощо). Набуваючи статусу *Г.* конкретної держави (громадянського стану), людина стає суб'єктом політико-правових відносин – отримує встановлені у цій державі права *Г.*, можливість домагатися їх дотримання, захисту державою (як всередині країни, так і поза її межами), покладає на себе певні обов'язки перед нею, які переважно виражаються у сплаті податків, дотриманні законів, виконанні «повинностей», можливості брати участь у житті громади та впливати на прийняття рішень.

Громадянська активність – одна з форм соціальної активності соціальних суб'єктів, яка має на меті впливати на прийняття соціально-політичних рішень, реалізацію своїх інтересів. *Г. а.* тісно пов'язана із громадянською позицією, яка свідчить про ступінь зрілості людини, рівень її розвитку як громадянина, який усвідомлює своє місце і роль у процесі державотворення. Основу *Г. а.* складають інтерес до суспільної і громадської роботи; організаторські здібності; ініціативність; вимогливість до себе; відповідальність за виконання громадських доручень; готовність допомагати іншим. Сфери прояву *Г. а.*: соціально-комунікативна, громадська, суспільно-політична.

Громадянське суспільство – це 1) суспільство, в якому громадяни добровільно та без тиску з боку владних органів згуртовують свої зусилля (згідно своєму праву) з метою досягнення загального добробуту, та без будь-якої політичної залежності чи політичних взаємин; 2) проміжна в суспільстві сукупність асоціацій, бізнесу, церкви, громадських груп, клубів, освітніх закладів і спілок, що знаходиться між сім'єю та державою; 3) суспільство, здатне до самоорганізації (самоврядування) на демократичних принципах; 4) суспільство, в якому впроваджуються та забезпечуються права та свободи громадян, передбачені Конституцією України; 5) суспільство, де люди в теорії та на практиці є носіями влади і усвідомлюють це; 6) організація суспільних відносин, яка передбачає демократичні принципи підготовки, прийняття та контролю за виконанням рішень при активній участі громадян.

Громадянськість – інтегративна якість, яка дає можливість індивіду відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатним (С.У. Гончаренко); усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище; готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків; духовно-моральна цінність, складне психологічне утворення, світоглядно-психологічна характеристика людини; соціально-духовний феномен. *Г.* є важливою рисою морального обличчя людини. Синонім соціально-політичної активності, *патріотизму*.

Громадянськість дорослих – інтегративна якість особистості, яка складається із комплексу громадянських якостей, що характеризують особистість дорослого як громадянина – патріота, громадянина – професіонала і громадянина – демократа та проявляється в інтелектуальній (сукупність політичних, правових, соціологічних, економічних,

історичних та ін. знань), емоційно-ціннісній (сукупність громадянських поглядів, переконань, почуттів, ціннісних орієнтацій, ставлення до інститутів держави, настанов влади), діяльнісній (громадянська активність) сферах та формується у процесі громадянського виховання у системі формальної, неформальної, інформальної освіти.

Група – сукупність індивідів, що розглядається з точки зору їхньої соціальної, виробничої, вікової, побутової, професійної спільності. *Г.* поділяються на умовні й реальні. Характерною ознакою *Г.* є рівень її соціально-психологічної зрілості. Високий рівень зрілості перетворює *Г.* на колектив.

Групова робота – форма організації навчання в малих групах (3-7 осіб) на основі співробітництва з чітко розподіленими завданнями для студентів, об'єднаних спільною навчальною метою, що сприяє формуванню вмінь співпрацювати, спілкуватися.

Гуманізація освіти дорослих – система заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти і технологіях навчання, зорієнтованих на вдосконалення особистості, що посідає центральне місце у структурі суспільних відносин.

Гуманність (лат. *humanus* – людський) – любов, увага до людини, повага до людської особистості; добре ставлення до всього живого; людяність, людинолюбство; система установок особистості щодо людини, групи, живих істот, зумовлена моральними нормами і цінностями, представлена у свідомості переживаннями жалю й реалізована у спілкуванні і діяльності в актах сприяння чи допомоги. У вузькому сенсі *Г.* – прагнення не завдавати страждань наскільки це можливо. У життєвому й психологічному сенсі *Г.*, людяність як якість й істотна властивість людини включає складові: *альтруїзм* (доброту), *моральність*, *волю*. Без кожної з цих складових *Г.*, людяність немислима й існувати в дії, у дійсності як реальна і дійсна *Г.*, людяність не може.

Д, D

Дидактика – галузь педагогічної науки, що вивчає теорію освіти і навчання та розкриває сутність і рушійні сили навчання у взаємозв'язку його освітніх, виховних і розвивальних функцій.

Дидактична структура заняття – сукупність складових елементів у побудові заняття, послідовність і кількість яких визначається його навчальною метою, віковими особливостями студентів, специфікою предмета;

забезпечує цілеспрямованість і завершеність заняття.

Дистанційна комунікація (англ. *Distance communication*) – застосування телекомунікаційних технологій для реалізації таких адміністративних функцій, як організація ділових зустрічей, дискусійних груп *п'юж*, в умовах, коли учасники перебувають у різних місцях.

Дистанційна освіта (англ. *Distance education*) – навчання (teaching) і самостійне вивчення (learning) – широкий спектр освітніх програм і курсів, вивчення яких передбачає ефективну взаємодію викладачів і студентів шляхом використання інтерактивних комп'ютерних програм, Інтернету, електронної і звичайної пошти, телефону та ін. Часто вживається у значенні синоніму «*дистанційного навчання*».

Дистанційне е-навчання (е-ДН) – вид е-навчання, в якому викладач і студент віддалені один від одного значною відстанню, а спілкування викладача та студентів відбувається головним чином за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (Інтернету, систем мобільного зв'язку та ін.). Характерною рисою *Д. н.* є використання спеціалізованих програмних продуктів – систем менеджменту навчання, в яких електронні навчальні ресурси подано у вигляді особливим чином структурованих дистанційних курсів, і, як правило, також містять розвинені синхронні та асинхронні засоби спілкування. У *Д. н.* використовують такі види технологій: навчання на основі паперових та аудіоносіїв (навчально-методичні посібники, підручники); із студентом працює викладач, який перевіряє виконання надісланих поштою завдань і готовий відповісти на питання студентів по телефону, або провести консультацію у спеціальних навчальних центрах; телевізійно-супутникове; інтернет-навчання або мережева технологія. Найчастіше у процесі *Д. н.* використовуються всі вищезазвані технології у різних поєднаннях. Така форма навчання передбачає запровадження відео-лекцій, відео-конференцій, мультимедіа-лекцій та лабораторних практикумів, електронних мультимедійних підручників, комп'ютерних навчальних і тестових систем, імітаційних моделей і комп'ютерних тренажерів, консультацій і тестів із залученням телекомунікаційних засобів та ін.

Дистанційний курс – модуль освітньої (освітньо-професійної) програми навчального закладу, розроблений для викладання певної навчальної дисципліни (курсу) за технологією е-ДН. Основними складниками *Д. к.* є комплекс навчально-методичних електронних навчальних ресурсів і комплекс дій з адміністрування та менеджменту навчання.

Диференційоване навчання – форма навчальної діяльності, організація якої враховує здібності, схильності, інтереси студентів. *Д. н.* на занятті виявляється через зміни змісту, тривалість завдань, засобів методичної підтримки тих, хто навчається, відповідно до їхньої готовності до навчання.

Діагностика якості технологій навчання дорослих – ключовий компонент системи навчання, що визначає точність реалізації мети. Аналіз отриманих даних з дидактичної діагностики рівня навченості, окремих аспектів розвитку й вихованості дає можливість корегувати навчальний процес й уможливорює висновок щодо можливості просування учня на наступні щабелі навчання, ефективності діяльності педагога. Найважливіші принципи діагностики і контролю навченості (успішності): об'єктивність (передбачає наукову обґрунтованість змісту завдань, запитань (тестів), діагностичних процедур, однакове ставлення педагогів до всіх тих, хто навчається, адекватні критерії оцінювання); систематичність (реалізується на всіх етапах проектування та реалізації технологій навчання, охопленість всього обсягу матеріалу, комплексність форм, методів і засобів контролю); наочність (передбачає гласність критеріїв, ходу й змісту діагностики, відкритість досліджень, уніфікованість критеріїв, співставний рейтинг кожного учня, повідомлення мотивованої оцінки) (за Т. Васильковою).

Дія – зв'язок між суб'єктом і предметом діяльності, який змінює його стан відповідно до мети, унаслідок чого отримується результат (продукт).

Діяльність – активна взаємодія людини із середовищем, завдяки чому вона досягає свідомо визначеної мети, яка виникла у неї внаслідок прояву певної потреби.

Діяльність людини – динамічна система взаємодій людини із всесвітом, де вона досягає свідомо поставлених цілей, що з'являються внаслідок виникнення у неї певних потреб. У процесі діяльності Людина перетворює природу, роблячи тим самим із себе суб'єкт діяльності, а з явищ природи, якими вона оволоділа, об'єкти своєї діяльності. У процесі історичного розвитку суспільства формуються та розвиваються різні *види діяльності людини*.

Діяльність пошукова – активна пізнавальна діяльність студентів у здобутті нових знань, способів пізнання, яка потребує пізнавальної самостійності; форми організації пошукової діяльності: система пізнавальних завдань, евристичні бесіди, методи аналогії, дискусії, самостійне ознайомлення з

новим матеріалом, елементарні дослідницькі завдання.

Додаткові освітні послуги – послуги, що являють собою широкий спектр спеціальних курсів, спортивних секцій, психологічних тренінгів, гуртків і клубів за інтересами, додаткових занять із загальноосвітньої і профільної підготовки. Зміст *Д. о. п.* представляє блоки: соціально-гуманітарний, психолого-педагогічний і професійний, художньо-естетичний, спортивно-оздоровчий, інформаційно-економічний, блок розвитку навчальних здібностей.

Доросла людина – будь-яка людина, визнана дорослою в тому суспільстві, до якого вона належить (ЮНЕСКО, Генеральна сесія, Найробі, 1976 р.); соціально сформована особистість, яка досягла фізіологічної, психологічної і соціальної зрілості, набула певного життєвого досвіду, має достатній рівень внутрішньої свободи для відповідної самокерованої поведінки; виконує ролі, традиційно закріплені за дорослими, здатна взяти повну відповідальність за своє життя (соціальне, моральне), поведінку; надає виважені оцінки власних можливостей та вчинків. *Д. л.* притаманне усвідомлення власної дорослості (усвідомлює себе самостійною, самокерованою, незалежною в матеріальному (економічному), юридичному, моральному, психологічному сенсах особистістю). Один із провідних сенсibiliзуючих чинників *Д. л.* – наявність життєвого досвіду, який проявляється на трьох рівнях: побутовому, професійному та соціальному. Характерні риси *Д. л.*: усталеність цілісної самооцінки особистості, яка відображає результати життєвого шляху; діалектичне мислення; функціональна спрямованість інтелектуальних можливостей; наявність значного життєвого досвіду; реалізація власного потенціалу; встановлення дружніх, близьких стосунків, почуття близькості до людей; розширення та збагачення емоційних переживань; продовження синтезу «*Я-концепції*»; єдність надбань і втрат; творчі досягнення у життєдіяльності.

Дорослий – див. Доросла людина.

Дорослість – етап онтогенезу, що характеризується найвищим рівнем розвитку духовних, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей людини. На цьому етапі формуються своєрідні особливості *Я-концепції*, спонукальної та емоційної сфер особистості, змінюється спосіб життєдіяльності, з'являється життєвий досвід, виникають нові типи соціальних взаємовідносин (створення сім'ї, сімейні стосунки, батьківські функції, кар'єра, творчі досягнення тощо). *Д.* пов'язана не стільки з віком,

скільки з соціально-психологічними факторами, які, з одного боку, усвідомлюються самою людиною, а з іншого – визнаються суспільством. Модель тривимірної класифікації життєвих стадій *Д.* з двома перехідними періодами (Е. Еріксон): молодший дорослий вік – від 17 до 40 років, середньовіковий перехідний період між 40 та 45 рокам життя; середній дорослий вік – від 40 до 60 років, більш пізній віковий перехідний період між 60 та 65 роком життя; пізній дорослий вік – після 60 років.

Дорослий учень – особа дієздатного віку, соціально зріла, у цілому сформована особистість, яка у різний спосіб поєднує навчальну діяльність із зайнятістю у сфері оплачуваної праці; особа дієздатного віку, яка певною суміщає навчальну діяльність із занятістю у сфері оплачуваної праці (Проект Концепції розвитку освіти дорослих в державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав); соціально зрілий, у цілому сформований індивід, який уже має статус оплачуваного робітника і повноправного громадянина, діяльного члена різномірних соціальних обов'язків. Для дорослих навчання не є основним видом діяльності, оскільки відбувається одночасно, паралельно з іншим видом діяльності (професійною та ін.), сімейним життям. *Д. у. є:* учні вечірньої заочної, загальноосвітньої школи, які працюють; студенти вечірнього і заочного відділення у закладах середньої і вищої професійної освіти; аспіранти заочники; особи, які проходять той або інший курс за дистанційною формою навчання; ті, хто здобуває професію на робочому місці; слухачі курсів та інститутів підвищення кваліфікації; особи, які проходять підготовку або перепідготовку у зв'язку із змінами у змісті їх трудових функцій; особи, які опановують нову професію в курсовій або іншій формі; учасники програм рольової освіти; учасники програм неформальної освіти, що має аматорське спрямування; особи, які займаються керованою самоосвітою. Основні особливості, які вирізняють *Д. у.* від учня / студента: усвідомлює себе самостійною самокерованою особистістю; має життєвий, соціальний та професійний досвід, який формує його світогляд, з позицій якого він оцінює усю інформацію, яка надходить; мотивація навчання має здебільшого прагматичний характер, оскільки у навчанні він вбачає можливість розв'язати власні життєві проблеми (кар'єра, спілкування, дозвілля та ін.); прагне до невідкладного застосування набутих знань або невідкладного задоволення від власне процесу навчання.

Дорослішання – складний процес, що передбачає фізичні, соціальні, психічні зміни, які відбуваються у людині упродовж життя. У гештальттерапії *Д.*

розглядається як органічний, природний процес дозрівання, доростання людини подібно до того як це відбувається у природі загалом. Ф. Перлз визначає *Д.* людини як перехід від залежності її зовнішнього ресурсу до внутрішнього. *Д.* включає: самоактуалізацію; автентичність; здатність до адекватних контактів з соціальним середовищем.

Духовність дорослого – система найвищих нематеріальних цінностей, найвища самореалізація людини шляхом засвоєння цих цінностей. *Д. д.* виражається у багатстві духовного світу особистості, ерудиції, розвинутому інтелекті й емоційних запитах, моральності, у фундаментальних рисах – пізнавати і жити, діяти для інших.

DVV International – Інститут з Міжнародного Співробітництва Німецької Асоціації Народних Університетів (DeutscherVolkshochschulverbandeV, DVV). DVV є Федеральним союзом 16-ти регіональних асоціацій Народних Університетів (Volkshochschulen, VHS). DVV та Інститут представляють інтереси членів асоціації на федеральному, європейському та міжнародному рівнях. DVV International діє в усьому світі, співпрацюючи з понад 200-и партнерами в 40 країнах. Загальна мета DVV International в Україні – покращення якості життя за допомогою розвитку освіти дорослих і навчання впродовж життя.

Е

Екологічна культура дорослих - спосіб соціального існування, коли людина через матеріальні й духовні засоби забезпечує своє самозбереження і розвиток як соціальної істоти; спосіб соціокультурного розвитку особистості, сприяє підтриманню й відтворенню навколишнього середовища. *Е. к. д.* формується засобами екологічної освіти, у тому числі й екологічного просвітництва, виступає одночасно і як норма, і як ідеал, що висувають екологічно доцільні обмеження на шляху людського егоїзму й невігластва, а також гарантують високий ступінь узагальненого показника природодоцільної діяльності людини.

Екологічна освіта дорослих – складова освіти дорослих, спрямована на формування моральних цінностей особистості, усвідомлення їх особистої ролі у створенні гармонійних взаємовідносин між суспільством і навколишнім середовищем. Через техніко-технологічні, соціально-економічні, наукові зрушення *Е. о. д.* набуває значної актуальності. Основне завдання *Е. о. д.* - підвищення екологічної культури, екологічної компетентності робітників, службовців, спеціалістів й, насамперед, викладачів, вихователів, керівників усіх рівнів у зв'язку із підвищенням

екологічних освітніх стандартів. Розв'язання цього завдання полягає не стільки у неперервному засвоєнні знань та неперервному педагогічному впливові, а визначає безпосередній зв'язок навчання із суспільно-практичним розвитком особистості. У сучасному суспільстві *Е. о. д.* відіграє соціальну функцію, яка полягає в перетворенні внутрішнього світу особистості - формування відповідального ставлення до власного здоров'я і позитивного сприйняття здорового способу життя та соціокультурного середовища.

Експертиза (науково-педагогічна) **електронних джерел** – діяльність фахівців-експертів, що передбачає 1) дослідження електронного засобу навчального призначення, його структури, змісту, процесу використання у відповідності до чинних вимог і надання консультативної допомоги авторам і колективам освітніх закладів; 2) комплекс науково-дослідних процедур, спрямованих на одержання від експертів інформації про якість засобу, її аналіз і узагальнення з метою найбільш ефективного його застосування у навчально-виховному процесі; показник якості електронного засобу навчального призначення.

Екстернат – особлива форма навчання осіб, які мають відповідний освітній (кваліфікаційний) рівень, для здобуття ними певного рівня освіти або кваліфікації шляхом самостійного вивчення навчальних дисциплін і складання у вищому навчальному закладі заліків, екзаменів та інших форм підсумкового контролю, передбачених навчальним планом.

Електронне (е-) навчання – форма навчання, за якої основні носії навчальної інформації є електронними навчальними ресурсами, а засоби спілкування викладача і студентів ґрунтуються на використанні інформаційно-комунікаційних технологій, насамперед комп'ютерної техніки, мережевих технологій, зокрема Інтернету, мобільного зв'язку.

Електронні навчальні ресурси – навчально-методичні матеріали, що підготовані на електронних носіях та доступні працівникам і студентам через комп'ютерні інформаційні мережі (Інтранет, Інтернет), мережі мобільного зв'язку або з допомогою «твердих» електронних носіїв (Flash, CD, DVD та ін.). До *Е. н. р.* належать системи управління навчальним процесом, дистанційні курси, електронні конспекти лекцій, відеокурси, віртуальні лабораторні роботи, віртуальні лекційні демонстрації, віртуальні тренажери та емулятори, тестові та інші контролювальні комп'ютерні системи, організаційно-методичні матеріали в електронному вигляді та ін. Рівень доступу та ступінь конфіденційності інформації

кожного *Е. н. р.* визначає навчальний заклад, де цей ресурс розроблено.

Електронний інформаційний ресурс – інформаційний ресурс, що зберігається в електронному або комп'ютеризованому форматі й може бути досягнутий, знайдений і перетворений засобами електронної мережі або іншої електронної технології обробки даних. *Е. і. р.* як поняття розглядається в таких аспектах: цифрова форма фіксації інформаційних даних; комп'ютерні засоби та програмне забезпечення для відтворення й керування; електронне середовище для поширення (комп'ютерні мережі, засоби телекомунікаційного зв'язку).

Електронні інформаційні науково-освітні ресурси – ресурси, розміщені у науково-освітньому інформаційному просторі для їх цільового використання.

Етика (грец. *ethiká*, від *ethikós* – що стосується моральності, виражає етичні переконання, *ethos* – звичка, звичай, вдача) – наука, що вивчає мораль, досліджує закономірності та принципи її виникнення, розвитку і функціонування, роль і призначення моралі у житті окремої людини і суспільства в цілому. Мета *Е.* – раціональне обґрунтування моралі та виявлення її природи, сутності, місця і значення у розвитку людини і суспільства.

Етнізація (грец. *ethnikos* – племінний, народний) – становлення, розвиток і закріплення в особистісних структурах якостей, що відображають особливості культури етносу, членом якого є особистість. Процес етнізації особистості триває упродовж усього її життя. *Е.* виховання передбачає наповнення виховання національним змістом, що забезпечує формування в особистості національної самосвідомості. *Е.* є основою патріотизму.

Ефективність навчання – міра досягнення мети навчання; визначається на основі зіставлення мети і здобутих результатів, внаслідок чого робиться висновок про ефективність навчання.

Є

Європейська асоціація освіти дорослих (англ. *European Association for the Education of Adults, EAEA*) – організаційно-правова форма некомерційних організацій, що налічує понад 130 організацій із 41 країни, представляє інтереси 50 млн. дорослих Європи. Мета *Є. а. о. д.*: об'єднання зусиль організацій європейських країн, що займаються проблемами освіти

дорослих для створення єдиної стратегії розвитку. Головна місія асоціації: захист інтересів дорослих щодо здобуття освіти впродовж життя. Основні завдання *Є. а. о. д.*: активне поширення освіти впродовж життя в європейському регіоні; налагодження довгострокової співпраці організацій, асоціацій, навчальних закладів у галузі освіти дорослих; підвищення рівня якості професійної підготовки всіх категорій дорослих; впровадження нових технологій в організацію неперервної професійної підготовки; розвиток освітньої практики шляхом розробки нових проектів, публікацій, обміну досвідом; підтримка розвитку формальної та неформальної освіти дорослих, а також забезпечення вільного доступу до неї всіх категорій населення; надання інформаційної підтримки та інших освітніх послуг своїм членам; міжнародна співпраця; активне сприяння розвитку освіти дорослих.

Європейська мережа міжкультурного навчання в освіті дорослих (англ. *European Network on Intercultural Learning in Adult Education, NILE*) – складається із робочих груп, діяльність яких спрямована на підвищення професійного рівня підготовки дорослих, пошук шляхів забезпечення професійної підготовки протягом усього життя, розробку заходів щодо обміну інформацією та досвідом; організацію міжнародних наукових досліджень у галузі освіти дорослих; налагодження контактів та забезпечення соціального партнерства між асоціаціями, організаціями, вищими навчальними закладами, соціальними службами тощо.

Європейська спілка досліджень освіти дорослих (англ. *European Society for Research On The Education Of Adults, ESREA*) – спілка, яка намагається об'єднати науковців і практиків для досягнення спільних цілей у розв'язанні проблем освіти дорослих, а також забезпечити культурний розвиток та професійні контакти між країнами. Головна мета *Є. с. д. о. д.* – сприяння подальшому професійному розвитку науковців, викладачів, андрагогів, які залучені до сфери неперервної освіти та навчання дорослих шляхом організації семінарів, майстер-класів, конференцій, тренінгів і публікацій. Провідні завдання *Є. с. д. о. д.*: поширення міжнародного досвіду в галузі освіти дорослих; стимулювання проектів та нових досліджень проблем освіти дорослих; дослідження тенденцій розвитку освіти дорослих; забезпечення неперервного професійного розвитку андрагогів та викладачів; удосконалення змісту та технологій навчання дорослих.

Європейський фонд освіти (англ. *European Training Foundation, ETF*) – агентство Європейської Союзу, основне завдання якого полягає в

сприянні країнам – партнерам ЄС у створенні якісних систем освіти й навчання й впровадженні їх на практиці. Працюючи під егідою ЄС, *Є. ф. о.* допомагає розвивати професійні навички й знання населення, сприяючи, тим самим, покращенню умов життя людей, виробленню в них активної громадянської позиції й удосконаленню демократичних основ суспільства, побудованого на повазі прав людини, заохоченні культурного розмаїття.

Європеїзація освіти (англ. *Europeanisation* або *Europeanization*) – концептуальна модель європейських студій (наука про походження, становлення, розвиток і т. д. Європейського Союзу). У тріаді понять «інтернаціоналізація – європеїзація – глобалізація» *Є.* розкриває ідею створення європейського виміру в освіті як одну із загальних цілей Європейського Союзу у відповідності до Маастріхтського договору (за Р. Паторою).

Ж

Життєва стратегія – модель побудови й здійснення особистістю свого життя з урахуванням перспективи, в якій втілюються ключові цілі особистості, суперечності між суспільними та її особистими цілями, а також між цілями та реальними можливостями їх здійснення.

Життєвий план – система рішень, психологічних установок особистості, що відбиває її рівень духовного розвитку і моральної зрілості, спрямована зміну самого суб'єкта, зміну і збереження його матеріального та громадського становища при даних чи гаданих обставинах (Л. Сохань, П. Кирилова); відображення минулого, сьогодення й майбутнього в життєдіяльності особистості, в їх діалектичній єдності й наступності (С. Рубінштейн); визначена цільовою настановою (цілепокладанням) людини проєкція її особистісних потенцій на соціальний (соціально-політичний, соціально-культурний, побутовий) простір з метою визначення свого вірогідного місця, ролі та способу задоволення власних потреб у цьому просторі. Основні характеристики *Ж. п.*: усталеність, адекватність, реальність. Чинники формування *Ж. п.*: особистісні (суб'єктивні), соціально-психологічні, чинники оточуючого середовища (об'єктивні). *Ж. п.*, життєві перспективи дорослого, їх чітке усвідомлення, перспективність, надійність і т. д. у житті визначаються професійним, сімейним і віковим самовизначенням, яке залежить від особистості, її соціально-психологічної і соціальної зрілості, активності. У *Ж. п.* мета та прагнення людини поєднуються з оцінками нею власних

ресурсів як засобу досягнення мети. *Ж. п.* передбачають набуття певного соціального статусу, певного фаху (професії), побудову кар'єри, вірогідну міграцію та зміну соціального статусу, а також вибір певного середовища, друзів та ін. З метою активізації потреби у проектуванні *Ж. п.* необхідно постійно виявляти те, як наміри, домагання, склад особистості виражаються у життєвих проявах особистості й які саме наслідки ті чи інші способи життя мають для внутрішнього світу й особистісного складу, як змінюють її мотиви, характер, як розвивають здібності (за В.О. Аніщенком).

Життєвий шлях – індивідуальна історія особистості, яка відбувається в ході її онтогенетичного розвитку і визначається мірою співвідношення об'єктивних обставин і суб'єктивної активності особистості в структурі її самореалізації впродовж свого життєвого віку. На відміну від біографії, що фіксує лише зовнішні моменти індивідуального життя, *Ж. ш.* є його змістом, світоглядною сутністю. Структуру *Ж. ш.* складають ті факти, події і вчинки, які визначають становлення індивіда як людини. Через вибір професії і конкретні *життєві плани* починається реалізація життєвої програми, в яку людина втілює своє покликання, конкретизує домінуючу мету свого життя. Активне ставлення до себе і своєї життєвої практики дає можливість індивіду значною мірою свідомо визначати сюжет і спрямованість *Ж. ш.* у фізичних, соціальних і духовних просторово-часових координатах. Реалізуючи свої потреби, задовольняючи інтереси, індивід у процесі пізнання, спілкування та праці визначає свій *Ж. ш.* в єдності його об'єктивних і суб'єктивних форм, діяльності і переживання цієї діяльності, її наслідків і процесу. Проектуючи і здійснюючи свій *Ж. ш.*, індивід набуває статусу творця в широкому розумінні, творчість стає для нього не професійною діяльністю, а універсальним засобом світоставлення й самореалізації.

Життєві навички – здатність до адаптації позитивної поведінки і подолання труднощів повсякденного життя (визначення ВООЗ). Основні *Ж. н.*, якими має оволодіти людина: самоповага, вміння підтримувати свій емоційний стан, вміння приймати рішення, спілкуватися та вирішувати конфлікти, формувати міжособистісні стосунки, у т.ч. і гендерні, слідкувати за своїм здоров'ям та дотримуватися здорового способу життя, знати свої права та обов'язки, вміти ефективно ними користуватися, а також бути активним у суспільному житті. *Ж. н.* також називають психосоціальними навичками.

Життєві потреби – усвідомлена людиною необхідність у певних умовах

життя, діяльності, матеріальних об'єктах, людях, певних соціальних факторах, без яких конкретний індивід відчуває дискомфорт. Критерії класифікації типології Ж. п.: за походженням (природні, штучні); за значенням (базові, похідні, вищі); за суб'єктом (носієм) (індивідуальні, групові, колективні, класові, національні, суспільні); за походженням (природні, культурні); за об'єктом / предметом (матеріальні, духовні, соціальні); за сферами діяльності (праці, пізнання, відпочинку, спілкування); за функціональною роллю (самозбереження, розвитку, функціонування, домінуючі й другорядні, сталі й ситуативні); за циклами життєдіяльності суб'єкта (добові, тижневі, місячні, річні, вікові) та ін.

А. Маслоу, автор теорії ієрархії потреб, виокремив 5 категорій Ж. п.: фізіологічні, потреби у безпеці, соціальні, престижні, духовні. Особливості Ж. п.: 1. Потреби завжди пов'язані з наявністю у людини почуття незадоволеності, яке зумовлене дефіцитом того, що необхідно. 2. Потреби визначають вибірковість сприйняття світу, фіксуючи увагу людини на тих об'єктах, які можуть цю потребу задовольнити. 3. Наявність потреби супроводжується емоціями: спочатку, у міру посилення потреби – негативними, а потім – (за умови її задоволення) – позитивними. 4. Кількість потреб зростає в процесі філогенезу й онтогенезу. 5. Потреби людини утворюють ієрархічну систему, де кожна потреба має свій рівень значущості. По мірі їх задоволення вони поступаються першістю іншим потребам. По мірі усвідомлення і реалізації будь-якої Ж. п. одночасно відбувається і закономірна зміна мотивації, зумовлена даною потребою (за В.О. Аніщенком).

3

Завдання – задачі, які можуть виконуватися за розкладом або не бути регулярними. Типи З.: короткотермінові, довготермінові. З. використовуються викладачами з метою взаємодії з тими, хто навчається, і для оцінки знань.

Заклад дистанційної освіти (англ. *Distance education Institution*) – навчальний заклад (школа, коледж, університет), створений для надання послуг *дистанційної освіти*.

Засоби – усі матеріалізовані знаряддя, що сприяють організованій взаємодії учасників процесу навчання, за допомогою яких реалізують прийоми, дії, методи, технології навчання та які забезпечують продуктивність навчального процесу.

Засоби діагностики якості освіти – стандартизовані методики, які призначені для

кількісного та якісного оцінювання досягнутого особою рівня сформованості знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей.

Засоби навчання – сукупність матеріальних, технічних, інформаційних та організаційних ресурсів, що використовуються для забезпечення різних методів навчання. Типологія *З. н.*: матеріальні та ідеальні (П.І. Підкасистий), друковані, електронні, аудіовізуальні, наочні площинні, демонстраційні, навчальні прилади, технічні та ін.

Зацікавлені особи – окремі особи або групи осіб, які несуть відповідальність за певні аспекти або питання життя громади, на життя яких ці аспекти або питання безпосередньо впливають, знання або погляди яких необхідні для розробки правильного рішення або вірної стратегії, і які мають достатньо сил і ресурсів для того, щоб забезпечити, або навпаки – блокувати, реалізацію ініціативи чи виконання рішення.

Збірник інформаційно-методичних матеріалів – сукупність джерел інформації, вказівок і документації, необхідних для активної пізнавальної діяльності педагогів і тих, хто навчається.

Збірник наукових праць «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи» – наукове фахове видання з педагогічних наук, започатковане 2009 р. за ініціативи співробітників відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Гол. ред – доктор пед. наук, проф. Л.Б. Лук'янова. Періодичність – 2 рази на рік. З 2013 р. видання включено до Міжнародного ISSN-реєстру, а наукова рада має міжнародний склад. У *З. н. п.* публікуються результати наукових досліджень з проблеми освіти дорослих, зокрема змісту, напрямів її розвитку, порівняльного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду, філософських основ розвитку освіти дорослих. У збірнику особлива увага приділяється висвітленню особливостей підготовки педагогів на андрагогічних засадах, історико-педагогічному аспекту розвитку освіти дорослих, психологічним засадам неперервної освіти, менеджменту освіти дорослих. Збірник розрахований на широке коло читачів – педагогів-практиків, науковців, студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, докторантів, і всіх, хто цікавиться андрагогічною проблематикою в освіті. Статті, опубліковані у *З. н. п.*, сприяють обміну теоретичними напрацюваннями і досвідом практичної освітньої діяльності у галузі освіти дорослих. Архів номерів цього наукового видання розміщено на сайті: <http://olgabanit.wix.com/osvitadoroslyh#!/cd1t>.

Здоровий спосіб життя – життєдіяльність, спрямована на збереження та покращення здоров'я людей; така форма життєдіяльності людини, яка може забезпечити визначений ВООЗ стан повного фізичного, душевного (духовного) та соціального благополуччя. форми повсякденного життя, які відповідають гігієнічним правилам, розвивають адаптивні можливості організму, сприяють успішному відновленню, підтримці й розвитку його резервних можливостей, повноцінному використанню соціально-психологічних функцій.

Здоров'я – це 1) стан повного фізичного, духовного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад (статус ВООЗ); 2) природний динамічний стан організму, який характеризується його самоврівноваженістю й врівноваженістю з навколишнім середовищем у духовному, фізичному, а також соціальному плані, а також здатністю протидіяти захворюванням. Основна ознака 3. – здатність до значної пристосованості організму до впливів різноманітних чинників зовнішнього середовища. Завдяки цьому здоровий організм може витримувати значні фізичні й психічні навантаження, не тільки пристосовуючись до дії екстремальних чинників зовнішнього середовища, але й повноцінно функціонувати в цих умовах.

Здоров'язберігаюче навчання – цілеспрямована педагогічна взаємодія, що передбачає послідовну систему активних дій усіх учасників навчально-вихованого процесу, спрямованих на створення здорового середовища для формування таких *життєвих навичок*, які ведуть до збереження, зміцнення і відтворення здоров'я та орієнтують на утвердження здорового способу життя, розвиток духовно, психічно, фізично і соціально здорової особистості.

Зміст освіти дорослих – система наукових знань, практичних умінь і навичок, способів діяльності, ідей і відповідної поведінки, якими має оволодіти дорослий учень у процесі навчання; спеціально виокремлена і визнана суспільством система елементів об'єктивного досвіду людства, засвоєння якої необхідна для успішної діяльності у певній галузі; обумовлені цілями і потребами суспільства вимоги до системи знань, умінь і навичок, світогляду, громадських і професійних якостей фахівця, що формуються у процесі андрагогічно орієнтованого навчання із урахуванням перспектив розвитку науки, техніки, технологій і культури. З. о. д. на кожному етапі суспільного буття залежить від рівня розвитку науки та економіки, специфіки системи освіти країни, відведеного на освіту часу, теоретичного і практичного значення окремих галузей науки

в загальній системі людських знань, завдань суспільства і держави у галузі політики, економіки і виховання (соціального замовлення для системи народної освіти).

Змішане навчання – цілеспрямована педагогічна взаємодія, що передбачає об'єднання формальних засобів навчання з неформальними. З. н. органічно поєднує риси денної і дистанційної форм навчання, методи і засоби традиційних форм навчання та е-навчання.

Знання – це 1) засвоєні або пізнані індивідом вербальні, образні, символічні або операційні (маніпулятивні) відомості, які відтворюються або використовуються індивідом за його бажанням у своїй мові або діяльності. У процесі навчання об'єктивні відомості переходять в суб'єктивні знання, навички, вміння індивіда; 2) перевірені суспільно-історичною практикою результати процесу пізнання, відображені у свідомості людини у вигляді уявлень, фактів, суджень; система понять про предмети та явища, які засвоєні в результаті сприйняття, аналітико-синтетичного мислення, запам'ятовування й практичної діяльності.

Зрілість – це 1) повний, той, що відбувся, розвиток тієї або іншої системи; 2) певний віковий період у житті людини; 3) характеристика високого розвитку певних психічних функцій людини незалежно від її віку. З. у соціально-психологічному контексті – здатність людини до самостійного протистояння життєвим складностям, коли «зріла особистість» не потребує підтримки, яка б підтримувала її життєву рівновагу. З. людини не залежить від віку, статевої приналежності. У сучасній науці не існує єдиного загальноприйнятого визначення зрілої особисті. Узагальненими психологічними характеристиками зрілої особистості є такі: самостійність у поглядах, судженнях, прийнятті рішень; розвинене почуття відповідальності; усвідомлення власних почуттів (афектів); бажання турбуватися про інших людей; здатність до активної участі в житті суспільства; адекватні очікування та критичність по відношенню до себе та оточення; діалог як спосіб вирішення конфліктних ситуацій, гнучкість; вміння отримувати задоволення від стосунків, роботи, гри; здатність переносити самотність; ефективне використання своїх знань і здібностей; здатність до психологічної близькості з іншою людиною; спроможність до конструктивного вирішення різних життєвих проблем на шляху до найбільшої самореалізації та ін. Б. Ананьев виокремив такі види зрілості: загальносоматичну, статеву, розумову, громадянську, особистісну, трудову. Загальноприйняті типи З. людини: особистісна, професійна, духовна, фізична, соціальна, інтелектуальна, емоційна,

психологічна.

I

Ідея сталого розвитку – ідея рівноправності всіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості у просторі й часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку й збереження природи.

Імідж дорослого – публічне «Я» людини, що складається з комплексу цілісних, узгоджених між собою характеристик різного змісту: зовнішніх (вербальних, кінетичних, середовищних, речових) і внутрішніх (темперамент, характер, мотивація, спрямованість, інтереси, здібності, самооцінка тощо), окремі риси яких узгоджені між собою.

Індекс розвитку людського потенціалу (англ. *Human Development Index, HDI*) – індекс для порівняльної оцінки бідності, грамотності, освіти, середньої тривалості життя й інших показників країни. *І. р. л. п.* було розроблено 1990 р. пакистанським економістом Махбубом ель Хаком (Mahbub ul Haq) і використовується з 1993 р. ООН у щорічному звіті до розвитку людського потенціалу. При підрахунку *І. р. л. п.* враховують три види показників: середня тривалість життя при народженні – оцінює довголіття; індекс освіти: рівень грамотності дорослого населення країни (2/3 індексу) і сукупна частка учнів та студентів (1/3 індексу); рівень життя, оцінений через ВВП на душу населення при паритеті купівельної спроможності у доларах США. Загальне середнє значення *І. р. л. п.* у світі – 0,702. Згідно із доповіддю ООН (2013 р.), Україна посіла 83 місце серед 187 країн світу за *І. р. л. п.* (показник Індексу – 0,734). Альтернативним індексом є Індекс бідності (також розроблений ООН для оцінки якості життя населення в будь-якій країні).

Індивідуальність (лат. – *неподільне*) – це 1) сукупність неповторно своєрідних рис й особливостей людини, що відрізняє її від інших людей; 2) у філософії *І.* розглядають як співвідношення загального й особливого; 3) у соціології – як співвідношення індивіда і групи, колективу; 4) у біології *І.* характеризує специфічні якості особи, організму, що полягають у своєрідному поєднанні спадкових і набутих властивостей та виявляються в особливостях генотипу і фенотипу; 5) у психології *І.* – цілісна характеристика окремої людини, оригінальність, самобутність її психічного складу. Людина стає *І.*, коли її особистість наповнюється одиничними та особливими неповторними властивостями. Індивідуальні властивості особистості не тотожні особистісним

властивостям /*І*. Індивідуальні якості особистості формуються на основі індивідних (конституційних особливостей, типу нервової системи, темпераменту та ін.). Характер людини є проявом індивідуальних особливостей особистості.

Індивідуальний підхід – сукупність уявлень, які передбачають відмову від тотальної орієнтації на масового середньостатистичного учня, пересічного студента; пошук і розвиток кращих якостей особистості в дитині, молодій або дорослій людині; застосування психолого-педагогічної діагностики особистості учня, студента, слухача (інтереси, спрямованість, здібності, *Я-концепція*, якості характеру, особливості розумових процесів та ін.); урахування специфіки життєдіяльності й життєтворчості особистості у навчально-виховному процесі; прогнозування розвитку особистості; розроблення особистісно орієнтованих технологій навчання і виховання; конструювання індивідуальних програм розвитку та його корегування.

Індивідуальний стиль педагогічної діяльності – це стійка, особистісно забарвлена система відносно однорідних способів виконання педагогом операцій, прийомів і дій з метою навчання і виховання учнів на підставі сформованих у них знань, умінь і навичок (за О.О. Прохоровою). За структурою *І. с. п. д.* характеризується індивідуальними психологічними особливостями та типологічними властивостями педагога; за змістом – сукупністю педагогічних прийомів, операцій і дій, які ґрунтуються на системі професійних знань, умінь і навичок, принципах гуманізму, толерантності, людиноцентризму.

Ініціативність особистості – одна з важливих волевових якостей людини; вміння знаходити нові, нешаблонні рішення і засоби їхнього здійснення. Протилежними якостями є безініціативність, залежність.

Інновації технологічні – кінцеві результати інноваційної діяльності, що втілилися у вигляді нового або вдосконаленого продукту або послуги, упроваджених на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу або способу виробництва (передачі) послуг, використовуваних в практичній діяльності.

Інноваційне освітнє середовище – частина соціокультурного, професійно-освітнього середовища, сукупність навчальних, професійних інститутів і відповідних їм органів управління у взаємодії з освітніми, науково-виробничими, професійними (трудовими) й іншими об'єднаннями та організаціями, зорієнтованими в одному з напрямів своєї діяльності на

інноваційні цілі випереджувальної освіти і забезпечують суб'єктам освітнього процесу, з одного боку, соціальну мобільність, здатність адаптації до зовнішнього професійного середовища, що розвивається, і, з іншого, – інноваційність навчального закладу як спосіб і механізм високого рівня його розвитку (за Н.В. Діденко).

Інтелект (з лат. *intellectus* – розуміння, осягання) – відносно стійка структура розумових здібностей індивіда. У деяких психологічних концепціях *I.* ототожнюють з системою розумових операцій, з когнітивним стилем, зі стилем і стратегією розв'язання проблем, ефективністю індивідуального підходу до ситуації, яка потребує пізнавальної активності та ін.

Інтелігентність (з лат. *intelligens* – тямущий, розуміючий, обізнаний, мислячий) – це інтегральне поняття, що відображає високий рівень розумового розвитку й моральної культури особистості; сукупність особистісних якостей індивіда, що відповідають соціальним очікуванням, які ставляться передовою частиною суспільства переважно до осіб, зайнятих розумовою працею й художньою творчістю (у широкому сенсі – до людей, яких вважають носіями культури). Основні ознаки *I.*: комплекс інтелектуальних і моральних якостей (загострене відчуття соціальної справедливості, долучення до багатств світової і національної культури та засвоєння загальнолюдських цінностей, слідування велінням совісті, тактовність і порядність, терпимість до інакодумства). *I.* виявляється у широті й глибині ерудиції людини, збагаченні її пам'яті здобутками, накопиченими людством упродовж тисячоліть, у неповторному багатстві духовного світу, внутрішній і зовнішній культурі, високих зразках поведінки в суспільстві. *I.* – ідеал виховання, до якого має прагнути гуманне демократичне суспільство. На формування *I.* впливають різні чинники: рівень соціального розвитку й культури суспільства, соціальне середовище, системи виховання та ін.

Інтерактивність (англ. *Interaction*) – здатність взаємодіяти або перебувати в режимі діалогу з ким-небудь (людиною) або з чим-небудь (наприклад, комп'ютером); взаємодія, обмін інформацією, ідеями, думками між студентами і викладачами, що зазвичай відбувається з метою підтримки навчання.

Інтерес (від лат. *interest* – важливий, значимий) – 1) у соціології – об'єктивна причина діяльності суб'єкта (окремої людини, класу, суспільства), спрямованої на задоволення певних потреб. Зміст *I.* визначається матеріальними умовами життя людей, місцем, яке вони посідають у

суспільстві. Розрізняють *I.* матеріальні й духовні; 2) у психології – емоційно забарвлене ставлення до навколишнього, спрямованість людини на певний об'єкт чи певну діяльність є активним мотивом діяльності й поведінки особи. В *I.* поєднуються емоційне та раціональне. *I.* має вибірковий характер, виявляється у стійкому зосередженні уваги на певних об'єктах. *I.* людей мають різний зміст, обсяг, широту, глибину, стійкість.

Інтерес пізнавальний – активне ставлення тих, хто навчається, до навчання, спрямованість на певний предметний зміст навчання, на пізнавальну діяльність, у процесі якої відбувається оволодіння змістом навчальних предметів і набуття необхідних умінь і навичок. Елементарним рівнем *I. п.* вважають безпосередній інтерес до нових фактів, цікавих явищ. Вищим ступенем є інтерес до пізнання суттєвих властивостей предметів або явищ. Цей рівень потребує пошуку, здогадів, активного здобутими знаннями. Найвищим рівнем *I. п.* є інтерес до причинно-наслідкових зв'язків, до виявлення закономірностей, встановлення загальних принципів, що діють у різних умовах. Цей рівень пов'язується з елементами дослідницької діяльності.

Інтерес професійний – спрямованість особистості на оволодіння обраною професією в процесі усвідомлення її суспільної й особистої значущості і привабливості. *I. п.* виражається у намірі глибше пізнати свою професію, сумлінному ставленні до оволодіння професійними вміннями і навичками, у психологічній і практичній готовності працювати за обраною професією.

Інтеріоризація (від лат. *interior* – внутрішній) – процес формування внутрішніх структур психіки через діяльність; процес перетворення зовнішніх, реальних дій з предметами на внутрішні, ідеальні дії. При цьому вони підлягають специфічній трансформації – узагальнюються, вербалізуються, скорочуються і, головне, стають здатними до подальшого розвитку, який переходить межу можливостей зовнішньої діяльності. *I.* дає змогу людині оперувати образами предметів, яких у певний момент немає в її полі сприймання, подумки переміщатися в минуле, майбутнє, у просторі тощо. Завдяки *I.* зовнішні чинники людської поведінки перетворюються на усталені внутрішні якості особистості. *I.* освіти, освітніх послуг, освітньої діяльності визначає академічну мобільність студентів, професорсько-викладацького складу, надання національними навчальними закладами освітніх послуг іноземним студентам, інтернаціоналізацію навчальних планів, проведення

міжнародних досліджень тощо. Див. *Концепція інтернаціоналізації освіти*.

Інфантилізм (від лат. *infantilis* – дитячий) – незрілість у розвитку, відставання людини в розвитку, яке виявляється у збереженні в дорослому віці фізичних та інтелектуальних рис, поведінки, властивих дитячому віку. Цей термін уживають стосовно фізіологічних, психологічних і соціальних явищ.

Інформальна освіта – див. *Види освіти дорослих*.

Інформатизація освіти (в широкому розумінні) – комплекс соціально-педагогічних перетворень, пов'язаних з насиченням освітніх систем інформаційною продукцією, засобами і технологією, у вузькому – впровадження у навчальні заклади інформаційних засобів, що ґрунтуються на мікропроцесорній техніці, а також інформаційної продукції педагогічних технологій, що базуються на цих засобах. *І. о.* – частина процесу інформатизації суспільства, теоретичною основою якого є інформатика – система знань, яка стосується вироблення, переробки, зберігання, пошуку й поширення інформації в найрізноманітніших її аспектах у природі, суспільстві, техносфері.

Інформаційна безпека (англ. *Information security*) – захищеність по всіх аспектах, пов'язаних з визначенням, досягненням і підтримкою конфіденційності, цілісності й доступності, безперебійності, звітності, автентичності й достовірності даних або засобів обробки їх. Під *І. б.* слід розуміти захист інтересів суб'єктів інформаційних відносин.

Інформаційна компетентність дорослих – вміння ефективно працювати з інформацією в електронному, друкованому варіантах (швидко її знаходити, якісно та оперативно опрацьовувати, оптимально використовувати), працювати з комп'ютерною технікою, апаратними засобами інформаційних технологій. Йдеться про техніко-технологічні аспекти інформатизації освіти дорослих, оволодіння навичками роботи з комп'ютерною технікою, опанування правил користування довідково-бібліографічним апаратом бібліотек, оптимальні алгоритми пошуку інформації в електронних і традиційних каталогах. Рівень *І. к.* людини визначається не лише засвоєними нею знаннями та набутими вміннями у галузі інформаційних процесів і комп'ютерних дисциплін, а також здатністю існувати в інформаційному суспільстві, якому зокрема притаманні новизна, швидкоплинність (за Р.С. Гуревичем).

Інформаційна нерівність – див. *Цифрова нерівність*.

Інформаційне суспільство (англ. *Information society*) – теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Формування *I. c.* є складовою соціальної, економічної, науково-технічної, міжнародної політики держави. Поява такого суспільства детермінована значним підвищенням ролі знань й інформації, які набувають статусу важливого стратегічного ресурсу суспільства, забезпечують адекватний сьогоденню розвиток особистості, прискорені темпи розвитку високотехнологічних галузей економіки. Розвиток *I. c.* зумовив суперечність між нагальною необхідністю інформатизації навчального процесу на основі широкого використання інформаційно-комунікативних технологій і нерозробленістю психолого-педагогічних основ їх використання у галузі освіти дорослих.

Інформаційні науково-педагогічні мережі – нові інформаційні технології, які уможливають накопичення, аналіз і поширення науково-педагогічної інформації та спрямовані на створення й розвиток інформаційного освітнього середовища відповідно до сучасних вимог розвитку освітніх систем. Поняття *I. н.-п. м.* тісно пов'язане із поняттям *центри педагогічної інформації*.

Інформаційні ресурси (англ. *Information resource*) – документи і масиви документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, депозитаріях, музейних сховищах і т. д.). Це певна форма (електронна або інша), спроможна передавати чи підтримувати (зберігати) інтелектуальні інформаційні відомості, у широкому розумінні дані або знання (наприклад, книга, лист, картина, скульптура, база даних). Розрізняють державні й недержавні *I. р.*

Інформаційні середовища в освіті дорослих – системи інформаційно-комунікаційних і традиційних засобів, спрямовані на конструювання й реалізацію навчального процесу, зорієнтованого на індивідуалізоване навчання в умовах інформаційного суспільства. Складовими *I. c.* у закладах освіти для дорослих мають стати інтелектуальні технології професійної діяльності (соціальні, інформаційні), а також відповідні інформаційні ресурси, інтелектуальні програмні комплекси

Інформаційні технології, інформаційно-комунікаційні технології (*Information and Communication Technologies, ICT*) – це 1) сукупність методів,

виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, обробки, зберігання, поширення, відображення й використання інформації в інтересах її користувачів; 2) технології, що забезпечують та підтримують інформаційні процеси (процеси пошуку, збору, передачі, збереження, накопичення, тиражування інформації та процедури доступу до неї); 3) цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування; 4) сукупність методів, виробничих процесів та програмно-технічних засобів, об'єднаних у технологічний ланцюг, що забезпечує виконання інформаційних процесів з метою підвищення їхньої надійності та оперативності й зниження трудомісткості процесів використання інформаційного ресурсу, а також підвищення їхньої надійності та оперативності.

Інформаційні технології в освіті дорослих – важливий засіб підвищення якості професійної підготовки фахівців. Ефективність запровадження *І. т.* залежить від конкретних завдань циклу дисциплін, що вивчаються, а також професійної підготовки фахівця у цілому. Використання *І. т.* навчання вимагає наявності відповідного програмного забезпечення, вільного володіння викладачами і студентами технікою, відведення певної частини робочого часу викладача на розроблення інформаційно-змістового забезпечення вивчення дисциплін та ін. (за Т.Б. Поясок). Недостатність використання *І. т.* загалом пов'язане із низьким рівнем інформаційної культури суспільства, необізнаністю щодо широких можливостей застосування інформаційних технологій, слабкою мотивацією викладачів, учнів, студентів до використання *І. т.* у навчальному процесі й професійній діяльності та ін. Упровадження *І. т.* в адаптивне навчання дорослих відбувається за моделями: інформаційно-навчальною, контрольнo-корегувальною, комунікативною, діагностичною, дослідницькою, які тісно взаємопов'язані та підпорядковані вимогам адаптивного навчання дорослих – поліфункціональності, інтерактивності, варіативності, керованості та ін. *І. т.* є ефективним засобом адаптуючої та моделюючої діяльності того, хто навчається, та андрагога. Основне призначення *І. т.* в освіті дорослих – забезпечення загальнонаціонального доступу дорослих громадян до освітніх ресурсів шляхом використання сучасних інформаційних технологій і телекомунікаційних мереж, надання умов для реалізації громадянами своїх прав на освіту. При проектуванні навчального процесу у закладах формальної і неформальної освіти

дорослих із залученням *l. m.* необхідно враховувати: психолого-педагогічні особливості процесу навчання дорослих; фізичний, психічний стан слухачів у зв'язку із покладеними на дорослих учнів обов'язками сімейного, соціального або професійного характеру; здібності, пізнавальні інтереси дорослих; досвід, набутий дорослими у ході виконання ними своїх сімейних, професійних та інших обов'язків; професійний рівень наявних викладацьких кадрів (в ідеалі – андрагогів, геррагогів); здатність дорослого узяти на себе відповідальність за своє навчання; бюджет вільного часу.

Інформаційно-освітнє середовище – це 1) програмно-телекомунікаційний і педагогічний простір з єдиними технологічними засобами здійснення навчального процесу, інформаційною підтримкою й документуванням; 2) системно організована сукупність інформаційного, технічного, навчально-методичного забезпечення, нерозривно пов'язана з людиною як суб'єктом освітнього процесу; 3) антропософічно релевантний інформаційний антураж, призначений для розкриття творчого потенціалу і талантів того, хто навчає і навчається; 4) єдиний інформаційно-освітній простір, побудований за допомогою інтеграції інформації на традиційних та електронних носіях, комп'ютерно-телекомунікаційних технологій взаємодії, що включає віртуальні бібліотеки, розподілені бази даних, навчально-методичні комплекси та розширений апарат дидактики. Чим більше і повніше особистість використовує можливості *l. o. s.*, тим більш успішно відбувається її саморозвиток.

К

Кар'єра (від італ. *carriera* – біг, життєвий шлях) – це 1) індивідуально усвідомлена позиція і поведінка, пов'язана з трудовим досвідом і діяльністю упродовж трудового життя людини; 2) досягнення популярності, слави, вигоди; 3) позначення роду занять, професії (наприклад, кар'єра вчителя); 4) у широкому сенсі це послідовність професійних ролей, статусів і видів діяльності у житті людини; у вузькому сенсі – фактична послідовність займаних посад, робочих місць або положень у колективі конкретним працівником; 5) успішне просування у професійній, громадській та іншій діяльності; 6) шлях до успіху, визнаного становища в суспільстві, на службовій ниві, а також власне досягнення такого результату. У широкому розумінні *К.* означає успішне просування у службовій, науковій чи виробничій діяльності, у досягненні слави, більш високого статусу, влади, матеріальних цінностей. *К.* – суб'єктивне усвідомлення позиції і поведінки у галузі трудової діяльності, пов'язані з

посадовим або професійним просуванням упродовж трудового життя людини. Це є самовираження, зміна навичок, знань, здібностей, просування вперед обраним шляхом діяльності як в організації, так і за її межами. Водночас *K.* – це не тільки просування на роботі. Життя людини поза робочим місцем має значний вплив на *K.*, є її складовою. У менеджменті виокремлюють професійну й внутрішньо-організаційну види *K.*

Коефіцієнт інтелектуальності (від лат. *co* – префікс на позначення спільності й *efficiens* – той, що виробляє) – один із показників рівня розумового розвитку людини, який визначається за допомогою показників тестування. Обчислюється за формулою $K. i. = PV/XB \cdot 100$, де *PV* – розумовий вік, *XB* – хронологічний вік, 100 – співмножник, який використовується для того, щоб усі показники *K. i.* виражалися цілими числами. Розрізняють високий рівень розвитку інтелекту (*K. i.* = 110–130), дуже високий (*K. i.* = 140–160), середній (*K. i.* = 90 – 110) і низький (*K. i.* = 60–80). На першому етапі розвитку тестів інтелекту вважали, що *K. i.* є незмінною характеристикою інтелектуального потенціалу. Однак пізніше теорія «константності *K. i.*» була спростована. У сучасних умовах загальноприйнятою є думка про те, що *K. i.* лишається незмінним лише тоді, коли умови навчання і виховання тих, хто навчається, не зазнають істотних змін.

Команда розроблювачів навчального курсу – група фахівців, що складається з експертів у предметній області, якій присвячений курс, а також фахівців проектування, викладання та технологій, що збирається для створення курсу.

Комплексний підхід до освіти дорослих – сукупність уявлень, які передбачають 1) інтеграцію формальної, неформальної, інформальної освіти дорослих, виховання й просвітництва дорослих; 2) врахування, взаємозв'язок, взаємозалежність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища (педагогічних, психологічних, організаційних, демографічних, технологічних, економічних, екологічних, соціальних, політичних та ін.) при плануванні й впровадженні заходів з освіти дорослих. *К. п. о. д.* сприяє розвитку освіти дорослих як складової освіти впродовж життя, узгодженню дій урядовців, менеджерів, освітян, психологів, лікарів, митців, економістів, інженерів та ін., співпраці освітніх інституцій, підприємств, установ, громадських організацій, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та ін. у галузі освіти дорослих. *К. п. о. д.* дозволяє враховувати весь спектр культурно-

освітніх потреб дорослих відповідно до вимог життя, здійснювати науково обґрунтоване проектування та впровадження освітніх програм для дорослих, моніторинг якості наданих освітніх послуг (за В.О. Аніщенком).

Комунікативність (лат. *communicatio* – зв'язок, повідомлення) – сукупність істотних, відносно стійких властивостей особистості, що сприяють успішному прийому, розумінню, засвоєнню, використанню й передаванню інформації. К. може виявлятися через гіпер-, гіпокомунікативність

Консорціум дистанційної освіти (англ. *Distance education Consortium*) – дві або більше організації, відділи дистанційної освіти, що спільно розробляють курси і / або беруть участь у їх викладанні.

Консультанти (англ. *Counsellors*) – спеціалісти (організації) у галузі навчання, що індивідуально допомагають студентам у вирішенні академічних або особистих проблем, пов'язаних з навчанням.

Концепція (від лат. *conceptus* – думка, поняття) – комплекс положень, пов'язаних загальною ідеєю, що визначають, наприклад, діяльність людини (дослідницьку, управлінську, проектну, функціональну та ін.) і спрямовані на досягнення певної мети; система поглядів на певне явище, спосіб його розуміння, загальний задум певної справи.

Концепція інтернаціоналізації освіти – комплекс положень, що на інституційному рівні означає упровадження міжнародного виміру в навчання, науково-дослідну роботу, надання освітніх послуг і може здійснюватися в межах таких підходів: підхід, базований на діяльності, що включає традиційні заходи (забезпечення мобільності студентів і професорсько-викладацького складу, міжнародне працевлаштування студентів, технічна підтримка і передача знань, спільна дослідницька діяльність, зміна навчальних планів та ін.); підхід, базований на «компетентності» (економічні результати інтернаціоналізації, пов'язані з формуванням людини як професіонала і як особистості); культурологічний підхід (створення інтернаціональної культури в університетських містечках); стратегічний підхід, в якому поєднані елементи зазначених вище підходів (оцінюється потенціал закладу освіти щодо його здатності розробляти інтегровану стратегію, спрямовану на досягнення статусу міжнародного рівня) (за Р. Паторою).

Концепція освіти дорослих в Україні – комплекс положень щодо розвитку

освіти дорослих в Україні, в якому окреслено нагальність навчання дорослих у системі формальної, неформальної й інформальної освіти, обґрунтовано актуальні проблеми сучасної освітньої сфери дорослих, визначено її мету і завдання, запропоновано напрями розвитку вітчизняної освіти дорослих у контексті глобалізації, європейської інтеграції (автор – д. пед. н., проф. Л.Б. Лук'янова). *К. о. д.* спрямована на подолання суперечностей між об'єктивною потребою розвитку навчання дорослих та нерозробленістю належного нормативно-правового, науково-методичного, організаційного забезпечення навчання; необхідністю врахування потреб ринку праці, вимог роботодавців, а також освітньо-культурних потреб, мотиваційних, ціннісних орієнтацій дорослих громадян щодо особистісної самореалізації та відсутністю сучасних технологій їхньої професійної підготовки і перепідготовки; зростаючими вимогами роботодавців до рівня професійної компетентності працівників і відсутністю комплексної науково обґрунтованої системи організації їхньої професійної перепідготовки. *К. о. д.* оприлюднена у 2011 р.

Корпоративний навчальний центр – спеціальний підрозділ, який забезпечує навчальний процес в організації. Мета створення *К. н. ц.* – підвищення ефективності бізнесу за рахунок системного розвитку знань і компетенцій найманих працівників. *К. н. ц.* покликаний виконувати такі функції (в т. ч. частину функцій підрозділу з управління персоналом): 1) навчальна – навчання персоналу певних знань і навичок, навчання клієнтів компанії, підбір начальних програм; 2) консалтингова – проведення практичних досліджень, надання кваліфікованих консультацій, підготовка персоналу до роботи в командах; 3) адаптаційна – проведення ознайомчих тренінгів для нового персоналу, управління стажуванням і наставництвом; 4) контрольна – контроль якості проведення занять, якості засвоєння знань, впливу навчання на продуктивність праці; 5) комерційна – навчання й надання консультаційних послуг на платній основі стороннім особам. Ефективність роботи *К. н. ц.* вимірюється, передусім, якісними показниками: підвищення задоволеності від роботи й ефективності трудового процесу, зміцнення морального духу персоналу, підвищення якості праці, ступінь відповідності персоналу ключовим компетенціям, ступінь сприйняття персоналом цінностей і принципів компанії, підвищення лояльності персоналу до компанії-роботодавця та ін. На початку XX ст. у США з'явилися перші корпоративні університети як підрозділи крупних компаній.

Корпоративний тренінг – інструмент підвищення професійного рівня й розвитку персоналу, що передбачає цілісну систему засобів досягнення поставлених цілей в рамках інтенсив навчання. Переваги *К. т.* – можливість адаптації до потреб організації, що дозволяє отримати більш відчутні результати.

Корпоративні навчальні програми – документи, що являють собою переважно авторські розробки педагогів або компетентних консультантів. Корпоративний характер ці програми отримують за рахунок додання їм іміджу унікальності та рідкісного товару.

Криза середини життя – психологічний феномен, що переживається людьми, які досягли 40–45 років, і полягає в критичній оцінці та переоцінці досягнутого у житті. *К. с. ж.* є передумовою важливих особистісних змін, характер яких може бути як позитивним, так і негативним. Кризові прояви можна об'єднати у дві групи: соціально-обумовлені (професія, світогляд, соціально-значущі цілі та цінності, кар'єра) та особистісно-обумовлені (особисте життя, здоров'я, ідеали). Ознаки успішного подолання ціннісно-сислової *К. с. ж.*: формування віддалених цілей і перспектив, зміна стратегії їх досягнення, інтенсифікація, активізація життєвої позиції, реалізація особистісного потенціалу та ін.

Критичність мислення – одна з важливих характеристик розуму; здатність особистості долати в собі схильність до однозначно-догматичного сприйняття світу, вміння аналізувати ту чи іншу проблему з різних боків, користуватися інформацією з різних джерел, відрізняючи об'єктивний факт від суб'єктивної думки про нього, логічний умовивід від упередженого припущення або забобону. *К. м.* передбачає здатність людини адекватно визначати причини й передумови наявних в її житті проблем, готовність докласти зусиль для їх практичного (а не лише риторичного) подолання.

Культура громадянськості – вираження ставлення індивідів до інституцій держави і настанов влади, їхньої законслухняності та критичної вимогливості. *К. г.*, на відміну від культури політичності, належить до царини взаємодії населення, з одного боку, та влади – з іншого, а не до сфери протистояння окремих верств одна одній. *К. г.* характеризується сприйняттям влади не як предмету боротьби й завоювання, а як об'єкту впливу з приводу захисту інтересів і прав громадян. *К. г.* виражається у ставленні населення до існуючого порядку, у знанні й визнанні ним суспільних норм, готовності їх дотримуватися. Змістом *К. г.* є знання

людей про їхні права й обов'язки, про влаштування держави, про існуючу політичну систему й головні конституційні і законодавчі регламенти та процедури політичного (зокрема виборчого) процесу. *К. з.* у демократичному суспільстві може бути наслідком систематичного, методично й концептуально обгрунтованого, позаідеологічного освітнього й виховного впливу.

Культура здоров'я дорослих – невід'ємна складова загальної культури особистості дорослих, що забезпечує певний рівень знань, умінь і навичок з питань формування, відтворення, зміцнення здоров'я та характеризується високим рівнем культури поведінки стосовно власного здоров'я і здоров'я оточуючих.

Культура навчальної праці – невід'ємна складова культури праці, що включає: культуру мислення (вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, абстрагувати, узагальнювати), техніку навчальної праці (вміння виконувати дії – стихійні або цілеспрямовані, типові для навчальної праці, володіння раціональними прийомами та методами самостійної роботи з різними джерелами, вміння планувати навчальну діяльність та ін.); гігієну розумової праці; мотивацію навчання, культуру поведінки, володіння прийомами саморегуляції (усвідомлене управління власною поведінкою на 2-х рівнях: операційно-технічному – пов'язаному зі свідомою організацією дій за допомогою засобів, спрямованих на їх оптимізацію; мотиваційному – пов'язаному з організацією загальної спрямованості діяльності за допомогою свідомого управління мотиваційно-потребнісною сферою особистості).

Культура поведінки дорослих – дотримання основних вимог і правил людського співжиття, вміння віднаходити правильний тон у спілкуванні з іншими людьми. *К. п.* – важлива риса морального обличчя людини. У *К. п.* виявляються і загальна внутрішня культура, і моральні вимоги суспільства.

Культура праці – це складне, багатогранне суспільне явище, що формується у процесі праці; матеріальна культура, до якої належить стан продуктивних сил, трудових навичок людей; система моральних орієнтирів і зовнішніх економічних, соціальних, технічних, організаційних, психофізіологічних, екологічних, естетичних і суспільно-політичних умов, які під час трудової діяльності забезпечують задоволення потреб в економічному й соціальному добробуті працівника. У сучасних умовах *К. п.* стає визначальним джерелом якісного зростання економіки, сприяє

розкриттю здібностей людини, ефективному й творчому застосуванню її знань і вмінь, покращенню атмосфери виробничого процесу, підвищенню ефективності управління. Діалектична єдність економічних, соціальних, виховних та ін. завдань *К. п.*, що забезпечують сталий розвиток організації, фірми, зорієнтована на науково-технічний прогрес, розвиток особистості, посилення нинішнього і майбутнього потенціалу організації і задоволення потреб людини. Ставлення до праці – один із основних критеріїв оцінки людини, а обов'язок сумлінно працювати – одна з головних складових системи моральних норм і цінностей. *К. п.* – важливий чинник, який сприяє підвищенню ефективності навчання дітей, підлітків, молоді, дорослих.

Курси дистанційної освіти (англ. *Distance education course*) – структуровані навчальні програми для учнів, що перебувають у місці, віддаленому від місцезнаходження викладача, які передбачають формулювання цілей навчання, участь одного або більше викладачів, наявність засобів комунікації та опис досліджуваного предмету.

Л

Люди похилого віку – генерація осіб старшого віку, в якій, у відповідності до класифікації ВООЗ, виділяють 4 підгрупи: літні (55 / 60–64 роки), люди похилого віку (65–74 роки), старі (75–84 роки), престарілі (85 років і старші). У деяких випадках виокремлюють підгрупу довгожителів (понад 90 – 100 років). В останні десятиріччя зарубіжні країни значно знизили пенсійний вік. Так, середній пенсійний вік в Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, Іспанії, Канаді, Португалії, Швеції, Швейцарії становить для чоловіків 65 років і для жінок 55 – 57 років, у Франції – 60 років, у США – 70 років. За офіційними даними ООН, 2025 р. майже 15 % населення планети (а це близько 1 млрд. осіб) буде старше 60 років. Синоніми: люди третього / золотого віку, люди пенсійного віку, старші дорослі та ін. Див. Третій вік.

Людина – це 1) істота, яка втілює вищий ступінь розвитку життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності; 2) у вузькому значенні – біологічний вид, який у своєму еволюційному розвитку піднявся на найвищий ступінь; 3) у широкому значенні – біологічна істота. *Л.* як суб'єкт і продукт трудової діяльності в суспільстві є системою, в якій фізичне й психічне генетично зумовлене і життєво сформоване, природнє і соціальне утворюють нерозривну єдність. *Л.* є предметом вивчення багатьох наук: антропології, соціології, етнографії, педагогіки, анатомії, фізіології,

психології та ін.

Людський капітал – це 1) сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людьми (людиною) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й завдяки цьому впливає на зростання доходів (заробітків) його власника; 2) виробничі знання, уміння й професійна підготовка, якими володіє окрема людина. Формування *Л. к.*, як і формування фінансового капіталу, потребує додаткових інвестицій для отримання додаткових прибутків у майбутньому. Найважливіші види інвестицій у *Л. к.*: освіта, медичне обслуговування й охорона здоров'я, підготовка й підвищення кваліфікації на виробництві (накопичення виробничого досвіду), пошук інформації про ціни і доходи, міграція, народження дітей і догляд за ними. Види *Л. к.*: загальний, специфічний.

М

Маргінальна особистість – це 1) людина, яка знаходиться на межі різних соціальних груп, систем, культур, і відчуває на собі вплив їхніх норм, цінностей тощо, які суперечать одна одній; 2) індивід, що займає проміжне становище між різними соц. групами. Таке становище *М. о.* накладає певний відбиток як на її поведінку, так і на психіку.

Медіа (*англ. Media*) – носії повідомлень, що доставляють за допомогою технологій: у першу чергу, текст – у книгах, методичних посібниках і комп'ютерних мережах; звук – на аудіоносіях, у радіо- й телепередачах; зображення – на відеоносіях, у телепередачах; текст, звук і/або зображення – у телеконференціях.

Медіаосвіта дорослих – форма неперервної освіти, що ґрунтується на використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і новітніх *медіа*; забезпечує вирівнювання досвіду поколінь (зокрема старшого покоління, соціалізація якого відбувалася в умовах іншої системи мас-медіа), постійний особистісний розвиток і підвищення кваліфікації.

Медіаосвіта засобами медіа – провідна форма стихійної медіаосвіти, яка, за певних зусиль може набувати ознак цілеспрямованості та конструктивності. Цілеспрямована *М. з. м.* забезпечується навчальними, інформаційно-аналітичними, інформаційно-розважальними програмами та медіапроектами, потребує значного підвищення якості освітньої медіапродукції, залучення до виробництва та експертизи якості

медіапродукту фахових медіапедагогів і медіапсихологів.

Метод – спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо).

Метод виховання – найкоротший шлях досягнення оптимальних педагогічних результатів відповідно до поставлених виховних цілей.

Метод навчання – спосіб досягнення навчальної мети, система послідовних, взаємопов'язаних дій викладачів і студентів, які забезпечують засвоєння змісту освіти; система послідовних усвідомлених дій суб'єктів навчання, спрямованих на досягнення результату, який відповідає меті навчально-виховної діяльності. Існують різні класифікації *М. н.* (за джерелами здобуття знань: словесні, наочні, практичні; за характером пізнавальної самостійності: репродуктивні, частково-пошукові, дослідницькі, проблемного викладу та ін.).

Методична система – теоретично обґрунтована й практично апробована сукупність взаємообумовлених методів, дій, прийомів предметної діяльності викладача та студента для оволодіння системою знань і способів їхнього застосування.

Мислення – процес опосередкованого й узагальненого пізнання людиною предметів та явищ навколишньої дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях. З фізіологічної точки зору процес *М.* – складна аналітико-синтетична діяльність кори великих півкуль головного мозку. У здійсненні процесів *М.* бере участь уся кора головного мозку. Показники *М.*: глибина, самостійність, гнучкість, критичність, швидкість.

Мистецтво – одна з форм суспільної свідомості; вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах, відповідно до певних естетичних ідеалів. У широкому сенсі *М.* називають досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність. Розвиток *М.* як елемента духовної культури обумовлюється як загальними закономірностями буття людини й людства, так й естетично-художніми закономірностями, поглядами, ідеалами, традиціями.

Міграція навчальна (від лат. *migratio* – переселення, переміщення) — різновид цілеспрямованого переміщення населення для здобуття відповідного рівня освіти. Об'єктивна причина *М. н.* – диспропорції у розміщенні закладів освіти на території країни. Суб'єктивна причина

М. н. – задоволення індивідуальних потреб у певному рівні освіти. *М. н.* сприяє підвищенню освітнього рівня населення країн. Може мати місце як у межах однієї країни, так і з однієї країни в іншу.

Міжпредметні зв'язки – дидактичний засіб, який передбачає комплексний підхід до формування й засвоєння змісту освіти, що дає можливість здійснювати зв'язки між предметами для поглибленого, всебічного розгляду найважливіших понять, явищ, розвивати системне мислення. *М. з.* є результатом узагальнюючих дій. Розрізняють *М. з.* різних рівнів.

Мобінг (англ. *Mob* – агресивний натовп; *Mobbing* – груповий напад) – негативні дії (тиснення, переслідування) однієї або кількох людей, спрямовані проти іншої людини, в результаті чого людина, яку переслідують, відчуває себе ображеною й пригніченою. Причини *М.* поділяються на соціальні, виробничі та індивідуальні.

Модульне навчання – організація навчального процесу, спрямована на засвоєння довершеного блоку адаптованої інформації і забезпечує оптимальні умови соціально-особистісного зросту учасників педагогічного процесу; інтеграція різних видів і форм навчання, узгоджених у часі та упорядкованих в єдиний комплекс. *М. н.* являє собою систему розгортання всіх етапів навчання – учення, інтегрує в собі оптимальну структуру принципів і педагогічних технологій, отримання результатів роботи учасників педагогічної взаємодії. У цілому, *М. н.* сприяє ефективній організації навчально-виховного процесу. Див. *технології модульного навчання.*

Моніторинг освітній – форма організації, збору, обробки і поширення інформації про діяльність освітньої системи, що забезпечує неперервне відстеження її стану і прогнозування розвитку; комплекс процедур спостереження, поточного оцінювання перетворень в освітній системі, а також спрямування цих змін на досягнення визначених особливостей розвитку досліджуваного об'єкта. *М. о.* працює як система, як фактор успіху навчального закладу, педагога, учня.

Мораль (від лат. *moralis* – моральний) – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей, усі сфери суспільного життя; одна з форм суспільної та особистісної свідомості. Основа *М.* – переконання, звичаї, традиції, громадська думка. Вона охоплює всі сфери суспільного буття: ті, що регулюються державою (політика, виробництво, соціальна сфера, сім'я тощо), і ті, які держава чи громадські організації не регулюють (дружба, любов, товаришування,

побут та ін.). *М.* є свідченням певного рівня розвитку, духовної зрілості людини, характеру її відносин з іншими людьми і світом. Духовно здорова людина є високomorальною.

Моральна свідомість особистості – суб'єктивно ідеальна форма відображення реальних взаємин людей, яка регулює моральний аспект діяльності особистості у формі уявлень і понять (за І. Мар'єнко).

Моральність – один із найважливіших факторів суспільного розвитку. невід'ємна складова особистості, що забезпечує добровільне дотримання нею чинних норм, правил, принципів поведінки. *М.*, властива індивідуумові, дозволяє йому співвідносити свої інтереси та бажання з інтересами і бажаннями суспільства, в якому індивід існує; сукупність життєвих правил поведінки, що реалізують альтруїзм і пригнічують егоїзм.

Морально-психологічний клімат (англ. *Moral and psychological climate*) – стійкий емоційно-моральний стан соціальної групи (колективу), що визначає настрій людей, їхнє ставлення один до одного, суспільну думку щодо найважливіших матеріальних і духовних цінностей.

Мотивація – це 1) система мотивів, яка визначає діяльність або поведінку людини; 2) сукупність чинників, які зумовлюють поведінку людини в цілому; 3) система внутрішніх мотивів, яка спонукає людину до конкретних вчинків, форм поведінки і діяльності. Діяльність людини полімотивована. *М.* доцільно відрізняти від *мотивування*. На різних вікових етапах *М.* людини характеризується специфічними особливостями, пов'язаними зі зміною провідних видів діяльності й соціальної ситуації розвитку. Знання тих якісних змін, які відбуваються у *М.* діяльності й поведінки людини у процесі її розвитку, має велике значення для розв'язання проблем виховання.

Мотивація професійного розвитку – це 1) особистісна, суб'єктивна потреба, зміни якої зумовлені тенденціями соціально-економічних перетворень у зовнішньому середовищі; 2) процес, який здійснюється не тільки у певних часових проміжках цільовими управлінськими впливами, а й має постійний характер завдяки механізмам самоорганізації.

Мотиви – внутрішні психічні явища, які спонукають суб'єкт до виконання дії. Основні види *М.*: *М.* самоствердження, *М.* афіліації, *М.* влади, *М.* самоідентифікації з іншою людиною, *М.* досягнення, *М.* саморозвитку, процесуально-змістові, екстринсивні (зовнішні), просоціальні (суспільно

значимі) (за Ю.П. Платоновим). Види *М.* навчальної діяльності дорослих: пізнавальні, професійні, творчі досягнення, широкі соціальні мотиви з альтруїстичною спрямованістю, соціальні мотиви особистого характеру (за С.Є. Чіркою).

Мотивування – пояснення людиною доцільності й необхідності власних дій, тобто висловлювань, що виправдують об'єктивні і суб'єктивні обставини, які нібито їх спонукали. *М.* може не збігатися зі справжньою *М.* вчинків або навіть свідомо маскувати їх.

Мрії – акти уяви, за яких суб'єкт уявляє деякі майбутні події, настання яких він бажає. За польським вченим Т.В. Новацьким, *М.* визначають активне функціонування особистості в діяльній сфері, тому їх можна розглядати як вияв енергетики людини, сферу енергетичних перетворень, в якій потенційні прагнення переростають у реальні дії, оскільки, згідно з гуманістичною психологією, вони породжують систему мотивації. *М.* можуть бути реальними (такими, що дійсно можуть здійснитися у майбутньому) або фантастичними (такими, здійснення яких практично неможливе (нереальні *М.*)). *М.* позитивно впливають на настрій людини, сприяють обдумуванню відповідного бажання, що уможлиблює активізацію діяльності щодо його здійснення.

Мультимедіа (англ. *Multimedia*) – системи, що підтримують інтерактивне використання тексту, аудіо, нерухомих зображень, відео та графіки. Кожний з перерахованих елементів повинен спочатку бути деяким чином перетворений з аналогового формату в цифровий, перш ніж він може бути використаний у комп'ютерних програмах. Характерна риса *М.* – конвергенція раніше розрізнених систем.

Мультимедіа навчальні (англ. *Instructional Multimedia*) – форма комп'ютерного навчання, що включає поєднання різних технологій мультимедіа (звук, анімація, графіка, відео, текст та ін., що дозволяє донести зміст навчальних матеріалів цільовій аудиторії).

Н

Навички (як властивість особистості) – здатність індивіда виконувати дії автоматично, без спеціально спрямованої уваги, поелементної свідомої регуляції та контролю.

Навчальна дисципліна – педагогічно адаптована система понять про явища, закономірності, закони, теорії, методи тощо будь-якої галузі діяльності

(або сукупності різних галузей діяльності) з визначенням потрібного рівня сформованості у тих, хто навчається, певної сукупності умінь і навичок. У зарубіжних країнах відповідником терміну «*Н. д.*» є «академічна дисципліна» (англ. *academic discipline*), що визначається як «галузь знань, яка викладається і досліджена на рівні коледжу або університету». Однією з обов'язкових умов визнання академічної дисципліни є її викладання щонайменше у 5-ти університетах з кількістю студентів понад 10000 осіб.

Навчальна діяльність дорослого – цілеспрямований процес, у ході якого набуваються нові знання, формуються вміння, розширюється й поглиблюється усвідомлення життєвих явищ і процесів, збагачуються здібності особистості та її творчий потенціал.

Навчальне середовище – штучно побудована система, структура і складові якої створюють необхідні умови для досягнення цілей навчально-виховного процесу (В.Ю. Биков). Структура *Н. с.* визначає його внутрішню організацію, взаємозв'язок і взаємозалежність між його елементами. Елементи (об'єкти, складові, елементи – неподільні частки) *Н. с.* виступають, з одного боку, як його атрибути чи аспекти розгляду, що визначають змістову й матеріальну наповненість *Н. с.*, а з іншого – як ресурси *Н. с.*, що включаються у діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу, набуваючи при цьому ознак засобів навчання і виховання).

Навчальний план – нормативний документ навчального закладу, який складається на підставі освітньо-професійної програм та структурно-логічної схеми підготовки і визначає графік навчального процесу, перелік та обсяг навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, конкретні форми проведення навчальних занять та їх обсяг, форми та засоби проведення підсумкового контролю.

Навчальний процес – частина освітнього процесу, дії суб'єктів якого спрямовані на засвоєння предметних знань, формування певних навичок і умінь.

Навчальні програми для батьків – складова навчально-просвітницької роботи серед батьків як об'єктів освіти дорослих. В Україні, починаючи з 2007 р., розроблені й здійснюються *Н. п. б.* (програми підготовки кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі і опікуни, програми розвитку виховного потенціалу прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу та ін.). У 2007 р. до обов'язкових / імперативних програм

для батьків додалася «Програма підвищення кваліфікації прийомних батьків та батьків-вихователів», яку було удосконалено 2012 р. У 2008 р. в Україні відповідними наказами МОНмолодьспорту затверджено дві національні типові програми (два стандарти) підготовки кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі. Починаючи з 2009 р. у м. Києві та Київській області здійснюється апробація програм для підготовки патронатних батьків, в сім'ях яких, у разі виникнення складної життєвої ситуації, дитина може перебувати тимчасово, а потім повернутися до біологічної сім'ї. У міжнародній практиці існують і примусові програми: на підставі встановлення фактів жорстокого поводження з дітьми, нехтування своїми батьківськими обов'язками батькам постановою суду може бути приписано брати участь у навчанні. Одна з таких програм стала підґрунтям для створення 2008 р. української версії програми «Батьківство в радість», спрямованої на попередження жорстокого поводження з дитиною й зорієнтованої на цільову групу батьків з сімей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях. Ця *Н. п. б* отримала рекомендацію до подальшого використання в роботі з різними категоріями сімей. Найбільш поширені програми для просвіти батьків: програми всебічного розвитку дитини «Крок за кроком», «Разом до гармонії: розвиток дитини раннього віку», «Школа для батьків» та ін. Навчальні й просвітницькі програми, зорієнтовані на різні категорії сімей, а також вирішення конкретних проблем соціалізації особистості постійно удосконалюються, перетворюючись на окремий напрям освіти дорослих (за Г.М. Лактіоною).

Навчально-методичний комплекс – система дидактичних засобів навчання з конкретної навчальної дисципліни (підручник, робочий зошит, дидактичні матеріали тощо), які сприяють повній реалізації завдань її вивчення.

Навчання – це 1) процес цілеспрямованої, послідовної взаємодії викладача і студентів, спрямований на засвоєння всіх компонентів змісту освіти; 2) система способів передачі суб'єкту, що навчається, суспільного досвіду, знань, умінь, навичок, видів і способів діяльності в унормованих показниках; 3) система, що уможливорює здобуття знань і вмінь, необхідних для працевлаштування; 4) процес, який призводить до оволодіння і застосування людьми знань і вмінь, необхідних для виконання будь-якої роботи в рамках професійної діяльності; 6) процедури і методи, які використовуються для того, щоб ті хто навчаються мали змогу досягти цілей навчання. Структура *Н.* включає діяльність науково-педагогічного працівника (викладання) і діяльність тих, хто навчається (учіння). Розвиток системи і змісту *Н.* у сучасному

світі відбувається у контексті глобальних освітніх тенденцій, серед яких найбільш помітними є: масовий характер освіти та її неперервність як нова якість; значимість освіти для індивіда і суспільства; орієнтація на активне опанування людиною способів пізнавальної діяльності; адаптація освітнього процесу до запитів і потреб особистості; орієнтація *Н.* на особистість, забезпечення можливостей її саморозвитку та ін.

Навчання впродовж життя – стратегічний напрям розвитку світової системи освіти. У 80-х роках ХХ ст. ряд авторитетних міжнародних організацій (Організація економічної співпраці та розвитку (ОЕСР), ЮНЕСКО, Рада Європи) оприлюднили концепцію навчання впродовж життя, а в 1996 р. міністрами держав ОЕСР метою освітньої політики виокремлено «навчання впродовж життя для всіх верств населення». У 2003 р. на Берлінській конференції міністрів освіти держав-учасниць Болонського процесу сприяння розвитку безперервної освіти включено до числа основних цілей створення загальноєвропейського освітнього простору. У середньому 40 % населення країн Європи активного віку (24-65 років) бере участь в освітніх програмах, що стимулюється наданням субсидій, грантів, частковою (до 50 %) компенсацією платні за навчання.

Наочність у навчанні – один з основних принципів дидактики, відповідно до якого навчання будується на конкретних образах, що безпосередньо сприймаються учнями; спеціально організоване у процесі навчальної роботи й підпорядковане її завданням застосування реальних об'єктів, явищ дійсності чи їхніх зображень. *Н.* є й підґрунтям пізнання, і джерелом інформації, і засобом ілюстрації, і засобом постановки навчальних проблем, розв'язання проблемних ситуацій.

Народні університети – див. *Вищі народні школи.*

Національний характер – своєрідне, специфічне сполучення загальнолюдських рис, конкретних історичних і соціально-економічних умов буття нації, що проявляються в ціннісних відносинах до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях, обрядах. *Н. х.* є провідним елементом у структурі національної психології. Проблема *Н. х.* є міждисциплінарною. На формування рис *Н. х.* важливий вплив мають соціальні, економічні, історичні, географічні чинники. Зі зміною обставин поступово зазнають змін і риси *Н. х.*, у т. ч. і консервативні. У культурі народу, традиціях, звичаях та обрядах розкривається суть *Н. х.* Щоб *Н. х.* наповнився реальним змістом, а уявлення про нього стали предметними, необхідно досконало знати

матеріальну й духовну культуру.

Національні відносини – відносини між суб'єктами національно-етнічного розвитку (націями, народностями, національними групами та їхніми державними утвореннями). Типи *Н. в.*: рівноправність; панування і підпорядкування; знищення інших суб'єктів. *Н. в.* відбивають всю повноту соціальних відносин, визначаються економічними і політичними чинниками. Основими є політичні аспекти, що зумовлено значенням держави як найважливішого чинника формування й розвитку нації. Водночас традиції, що історично складаються, соціальні почуття і настрої, географічні, культурно-побутові умови націй і народностей значно впливають на формування політичних установок, політичної поведінки, політичної культури. Ключові питання у *Н. в.*: рівноправність або підпорядкування; нерівність рівнів економічного й культурного розвитку; національна ворожнеча.

Неперервна професійна освіта – процес, спрямований на всебічний розвиток особистості, систематичне поповнення знань, умінь і навичок упродовж життя для інтелектуального, культурного і духовного розвитку особистості, удосконалення професійної компетентності та духовних потреб людини. Неперервність професійної освіти виражається в організаційній, змістовій єдності, наступності й взаємозв'язку усіх ланок професійної освіти із урахуванням актуальних, перспективних суспільних та економічних потреб, особистісних прагнень і можливостей. Забезпечується у державних і приватних навчальних закладах, у ході самоосвітньої діяльності.

Неформальна освіта – див. *Види освіти дорослих*.

Норма взаємності – очікування того, що люди, скоріше за все, нададуть допомогу, а не нашкодять тим, хто їм допоміг.

Норма соціальної відповідальності – очікування того, що люди будуть допомагати тим, хто від них залежить.

Норма якості освіти – визначена й документально зафіксована система вимог щодо якості освіти, яка відповідає потребам особистості, держави, суспільства.

О

Організованість особистості – уміння людини керуватися у своїй поведінці

складеним планом. *О. о.* вимагає вміння не тільки неухильно втілювати в життя свій план, а й виявляти необхідну гнучкість при зміні обставин дійсності.

Освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, набутих унаслідок навчання у навчальному закладі або шляхом самоосвіти. Залежно від характеру підготовки до життя і праці розрізняють загальну і спеціальну освіту. Зміст *О.* визначається вимогами суспільного виробництва, зумовлюється суспільними відносинами, а також етапами розвитку науки, техніки, рівнем розвитку педагогічної науки і практики.

Освіта дорослих – цілеспрямований процес розвитку і виховання особистості шляхом реалізації освітніх програм і послуг, здійснення освітньо-інформаційної діяльності в межах та поза межами загальної середньої, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти (за В.М. Буренко). У розвинених країнах *О. д.* розглядається як механізм досягнення стійкого економічного розвитку, гарантія громадянського прогресу та демократичного устрою суспільного життя, як прояв відповідальності суспільства за формування людського й соціального капіталу, що відіграє винятково важливу роль у сучасному суспільстві знань, а також як унікальний соціальний інститут, здатний не тільки розвивати та примножувати людський капітал, а й впливати на майбутнє особистості, суспільства, держави. *О. д.* спрямована на вирішення завдань всебічного розвитку особистості, формування гармонійно розвиненої особистості, що відрізняється духовним багатством.

Освіта дорослих у закладах виконання покарань – невід’ємна складова системи виконання кримінальних покарань, умова успішної реінтеграції у суспільство громадян, які скоїли правопорушення. Європейськими пенітенціарними правилами, яких Україна дотримується з 1996 р., передбачено, що кожна виправна установа має прагнути надавати усім засудженим різні освітні послуги, які максимально відповідають їхнім потребам і запитам. У виправних установах пенітенціарної системи України діють вечірні (змінні) загальноосвітні школи, навчально-консультаційні пункти, професійно-технічні училища. Засуджені також можуть здобувати вищу освіту за дистанційно-заочною формою навчання. Для осіб без початкової і базової середньої освіти створено класи вирівнювання і корекції знань.

Освіта через все (впродовж) життя трактується як найбільш універсальна та включає всі форми освіти дорослих (сімейну, шкільну, вищу, продовжену професійну, суспільну). Це не технічний або юридичний термін із точно визначеним змістом, а здебільшого загальнокультурний термін для визначення нової парадигми переходу від поетапної ступеневої системи освіти до індивідуальної. На сучасному етапі розвитку суспільства відбувається перехід від концепції «освіти на все життя» до концепції «освіти впродовж життя», провідними принципами якої є: нові базові вміння для всіх з метою забезпечення неперервного доступу до освіти, одержання і оновлення вмінь, необхідних в інформаційному суспільстві; збільшення інвестицій у людські ресурси; інноваційні методики викладання та учіння для системи неперервної освіти – «довжиною та шириною в життя»; нова система оцінювання набутої освіти з метою врахування та визнання результатів неформальної та інформальної освіти; розвиток наставництва та консультування з метою забезпечення вільного доступу до інформації про освітні можливості людини по всьому світу та ін.

Освітній процес – сукупність усіх дій суб'єктів і засобів навчання, необхідних у конкретному навчальному закладі для досягнення освітніх цілей.

Освітня (освітньо-наукова) послуга – обсяг навчальної і наукової інформації, що трансформується в процесі навчання в певну суму знань для задоволення освітньо-наукових потреб фізичних і юридичних осіб у загальноосвітній, професійно-кваліфікаційній підготовці, перепідготовці, навчанні впродовж всього життя людини.

Особистісна зрілість – це 1) психологічне новоутворення зрілого періоду життя людини у вигляді онтологічного ядра особистості, важливого для его-ідентичності; 2) сформована особистісна структура, яка є виявом особистісного потенціалу і критерієм особистісного зростання людини (Д. Леонт'єв); 3) узагальнена характеристика людини, здатної ефективно розв'язувати свої проблеми і створювати культурні, матеріальні цінності суспільства; 4) стан особистості, що сприяє процвітанню в житті, розкриттю всіх талантів людини, її здібностей, конструктивного спілкування з іншими людьми, адекватного сприйняття реальності, задоволенню важливих потреб людини соціально прийнятним чином; 5) якість психологічно *зрілої особистості*. О. з. є безпосереднім результатом особистісного розвитку та праці над собою, одночасно критерієм особистісного зростання й виявом особистісного потенціалу людини, тобто її життєстійкості у здійсненні своєї життєвої

стратегії. О. з. характеризується феноменом самодетермінації і у кризових ситуаціях забезпечує людині можливість вибору. У психологічній літературі часто відбувалася заміна поняття «зрілість» поняттям «дорослість». Навіть на індивідуальному рівні поняття «зрілість» і поняття «дорослість» не є синонімічними, і ще більше виявляється розбіжностей, коли йдеться про дорослість і суб'єктно-діяльнісну (професійну) зрілість (за Б. Ананьєвим). О. з., на відміну від психологічної, виявляє рівень самопізнання, саморозуміння й характеризується якісним новоутворенням – здатністю до самопізнання. Відмінність О. з. від соціальної у тому, що остання передбачає відповідність самопрезентації і поведінки людини вимогам та очікуванням суспільства, відповідальне виконання нею певних соціальних ролей за певним сценарієм. Змістом О. з. є відповідальна побудова власної ролі відповідно до загальних моральних принципів та особистої місії.

Особистість – суспільна сутність людини, що включає сукупність вироблених нею в праці соціальних властивостей і якостей. Основні ознаки О.: розумність, відповідальність, свобода, власна гідність, свідоме управління власною поведінкою і діяльністю, суспільна активність, міцність поглядів і переконань, творчість, індивідуальність.

Особистісні цінності – усвідомлені узагальнені самовартісні смислові утворення особистості. Ціннісну систему особистості можуть складати усвідомлені смислові утворення різного рівня узагальненості.

Оцінювання навчальних результатів – встановлення ступеня виконання студентами, учнями навчальних завдань, рівня їх якості; дидактичні вимоги до оцінювання: об'єктивність, систематичність, урахування індивідуальних особливостей, стимулювання студентів до вдосконалення своєї праці тощо.

П

Парадигма (грец. *παράδειγμα* – приклад, зразок) – це 1) система теоретичних, методологічних та аксіологічних установок, які поділяються більшістю й беруться за зразок членами наукового співтовариства; 2) точна наукова теорія, втілена у системі понять, що відображає суттєві ознаки дійсності; 3) визнані всіма наукові досягнення, що дають науковій спільноті модель постановки проблеми та її розв'язання упродовж певного історичного періоду.

Патріотизм (від грец. *patriótes* – співвітчизник, *patrís* – батьківщина, вітчизна) – громадський і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни, який проявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, який зазвичай називають любов'ю до Батьківщини. Життя і становище нації значною мірою залежить від П. її представників, що формується з раннього дитинства упродовж життя шляхом засвоєння національних вартостей. В українському суспільстві П. – одне з багатогранних і багатоаспектних явищ. У громадян П. викликає найрізноманітніші, часом навіть протилежні, почуття та асоціації. Справжні громадяни-патріоти завжди високоморальні, волелюбні, активні й непереборні, плекають свою мову й культуру, ставлять за мету достойне життя для свого народу, збереження своєї землі й історії. Розрізняють П. етнічний, територіальний, державний. Див. *Громадянськість*.

Педагогіка безпеки (англ. *Pedagogy security*) – науковий напрям у педагогіці про закономірності розвитку життєвого досвіду безпечного існування особистості в системі «Людина – Природа – Суспільство». Об'єкт П. б. – процес розвитку життєвого досвіду безпечного існування (життєдіяльності) особистості, а її предмет – закономірності розвитку життєвого досвіду безпечного існування (життєдіяльності) особистості. Дослідження з П. б. в освіті покликані зреалізовувати такі завдання: виховання культури безпеки суб'єктів навчально-виховної взаємодії із відповідною готовністю до дій у ситуаціях, небезпечних для життя і здоров'я людини; навчання безпечній діяльності, у т. ч. й у ситуаціях, небезпечних для життя і здоров'я людини; розвиток навичок надання само- та взаємодопомоги, здатності передбачати, попереджати і запобігати небезпеці. Див. *Безпека життєдіяльності*.

Педагогіка праці – субдисципліна педагогіки, у межах якої досліджуються проблеми впливу праці на людину, а також на професійну підготовку і виховання майбутніх спеціалістів. П. п. тісно пов'язана зокрема із педагогікою загальною, спеціальною, педагогікою культури, педагогікою вільного часу і рекреації, педагогікою геріатричною, андрагогікою, психологією, медициною, філософією й фізіологією праці, економікою, менеджментом, ергономікою, антропологією, політичними та ін. науками. У всіх ВНЗ Республіки Польща, незалежно від їх профільного спрямування, П. п. стала обов'язковим навчальним предметом.

Педагогічна комунікація – організація навчально-виховної діяльності на основі сприйняття, засвоєння, використання й передачі інформації з різних

джерел. Ефективність *П. к.* залежить від можливості вимірювання, дозування інформації. Оптимальним технологічним ланцюгом у *П. к.* є вимірювання й оцінювання синтаксичної, семантичної і прагматичної інформації. У педагогічному процесі комунікація – основа всієї педагогічної діяльності.

Педагогічна майстерність – вища форма професійної спрямованості особистості педагога (за В.О. Сластьоніним). *П. м.* передбачає особистісну професійну неповторність, унікальність, власний стиль діяльності педагога, концептуальність професійного мислення та ін. (за І.А. Зязюном). Ґрунтується на високому професійному рівні педагога, його загальній культурі, педагогічному досвіді.

Педагогічна система – це 1) безліч взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, підпорядкованих цілям виховання, освіти та навчання підростаючого покоління й дорослих людей (Н.В. Кузьміна); 2) упорядкована множина взаємопов'язаних компонентів, що утворюють цілісну єдність, підпорядковане цілям виховання і навчання (Л.Г. Вікторова); 3) сукупність компонентів, взаємодія яких обумовлює високий ступінь організації процесу учіння, що проявляється в його ефективності (О.П. Ковальов). Структура *П. с.* включає компоненти (колективи педагогів й учнів, цілі, принципи, зміст, методи і форми спільної діяльності) і зв'язки (прямі, зворотні; часові, просторові; детерміновані, стохастичні; причинні, необхідні тощо). Структура *П. с.* як сукупності компонентів і зв'язків складає її фундаментальну особливість, що забезпечує виокремлення системи із зовнішнього середовища, динамічну рівновагу в процесі функціонування, взаємодію з іншими системами. Для *П. с.* характерні відносини, що існують у соціальних системах: координації, субординації, співробітництва. Якщо будь-який елемент *П. с.* зазнав певних змін, а інші залишилися незмінними, може виникнути феномен відторгнення зміненого елемента.

Педагогічна термінологія – сукупність термінів специфічних назв і лексичних засобів, які застосовуються у теорії і практиці виховання й навчання; сукупність термінів, які зазначають основні поняття педагогіки як науки. Розвиток *П. т.* як процесу не є завершеним.

Педагогічна техніка – це 1) елемент педагогічної технології; 2) комплекс загальнопедагогічних і психологічних умінь педагога, що забезпечує володіння ним власним психофізіологічним станом, настроєм, емоціями, тілом, мовою й організацією педагогічно доцільного спілкування.

Виокремлюють вербальні (голос, дикція, інтонація, темпоритм тощо), невербальні (міміка, пластика, артикуляція, жести, експресивне забарвлення пластики та ін.), соціально-перцептивні (сприйняття, увага, спостережливість, уява тощо) уміння та володіння емоційним станом (зняття психічного напруження, саморегуляція, релаксація, аутотренінг, самонавіювання, створення творчого самопочуття).

Педагогічна технологія – це 1) науково обґрунтована педагогічна (дидактична) система, яка гарантує досягнення певної навчальної мети через чітко визначену послідовність дій, спроектованих на розв'язання проміжних цілей і наперед визначений кінцевий результат; сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів (Б.Т. Ліхачов); системна сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних засобів, використовуваних для досягнення педагогічних цілей (М.В. Кларін).

Педагогічне проектування – попередня розробка основних деталей майбутньої діяльності усіх суб'єктів педагогічного процесу (за В.С. Безруковою). *П. п.* дозволяє передбачити варіанти майбутньої діяльності та спрогнозувати її результат. Цей процес має супроводжувати відповідна науково-методична, організаційно-педагогічна, нормативно-правова діяльність.

Педагогічний процес – система, в якій органічно поєднані процеси формування, розвитку, виховання й навчання з усіма умовами, формами, методами їх функціонування. *П. п.* характеризується метою, завданнями, змістом, методами, формами взаємодії педагогів і тих, хто навчається, а також досягнутими при цьому результатами.

Педагогічний такт – професійна якість педагога, складова його майстерності; почуття міри у поведінці й діях педагога, що передбачає високу гуманність, порядність, справедливість, витримку, самовладання у відносинах, повагу достоїнства суб'єктів навчально-виховного процесу. У *П. т.* передусім проявляється глибока повага до людини.

Педевтологія – наука про вчителя і педагогічну освіту, складова загальної педагогіки, що вивчає закономірності розвитку особистості майбутнього педагога і чинники, що сприяють ефективності його професійної діяльності.

Перепідготовка кадрів – отримання іншої спеціальності та професії на основі

здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду, а також одночасне навчання за двома спеціальностями відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня в одному або різних навчальних закладах.

Періодизація дорослого віку – умовний поділ цілісного життєвого циклу дорослих на вікові періоди, що вимірюються роками. Межі періодів дорослості не мають чітко окреслених рамок, оскільки головною особливістю дорослості є мінімальна залежність від хронологічного віку, тоді як на мислення, поведінку й саму дорослу особистість набагато більше впливають життєві обставини – цілі, установки, досвід, професійна діяльність. Весь період дорослості поділяють на три етапи: рання дорослість – 20-40 років, середня дорослість – 40-60 років й пізня дорослість від 60 років і старше. За концепцією Е. Еріксона, розвиток людини охоплює сім етапів, кожний з яких визначає певні суспільно-психологічні задачі. Три останні етапи відповідають *П. д. в.* й окреслюють розвиток дорослої людини: період ранньої дорослості – 21-34 роки; дорослість середнього віку – 35-65 років та старший вік – від 65 років. Див. *Вік людини*.

Підвищення кваліфікації – складова загальної системи безперервної освіти особистості. Головна мета *П. к.* – забезпечення відповідності фахової і посадово-функціональної компетентності працівників освіти потребам і вимогам суспільства на конкретно-історичному етапі соціально-економічного розвитку українського суспільства та інтегративних процесів у всесвітньому освітянському просторі (за В. Масловим). *П. к.* фахівців передбачає збільшення міри і усвідомлення фахових задач, завдань та способів їх розв'язання у певній галузі продуктивної діяльності.

Пізнання – процес цілеспрямованого відображення об'єктивної реальності у свідомості людей.

Післядипломна освіта – спеціалізоване вдосконалення освіти і професійної підготовки особистості шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності та професії на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду (за В.М. Буренко). *П. о.* здійснюється окремими закладами післядипломної освіти або структурними підрозділами вищих навчальних закладів відповідного рівня акредитації за кошти юридичних та фізичних осіб на підставі укладених договорів з підприємствами,

установами, організаціями, фізичними особами, та за державним замовленням, у випадках, передбачених чинним законодавством. Зміст післядипломної освіти визначається вимогами суспільства до кадрового забезпечення галузей господарства з урахуванням перспективи їх розвитку, сучасними вимогами до засобів, форм і методів професійної діяльності на основі освітньо-професійних та професійних програм відповідного освітнього напрямку. Мета *П. о.*: задоволення індивідуальних потреб громадян у особистому та професійному зростанні а також забезпечення потреб держави в кваліфікованих кадрах високого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно і відповідально виконувати посадові функції, впроваджувати у виробництво нові технології, сприяти подальшому соціально-економічному розвитку суспільства. Основні завдання системи *П. о.*: задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному і духовному розвитку шляхом отримання неперервної освіти; формування у осіб, які навчаються, громадянської позиції, здатності до життя в умовах сучасної цивілізації, її демократичного розвитку; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей суспільства; поширення знань серед населення, підвищення його культурного та освітнього рівня.

Післядипломна педагогічна освіта – галузь освіти дорослих, яка забезпечує неперервне вдосконалення професійних знань, умінь і навичок педагогічних, науково-педагогічних та керівних кадрів освіти шляхом підвищення кваліфікації, перепідготовки, спеціалізації та стажування на основі новітніх технологій, досягнень науки і виробництва *П. п. о.* є важливим фактором вирішення соціальних завдань щодо професійної відповідності працюючих цілям, завданням та інтересам держави, галузі, регіону, конкретного навчального закладу та особистості (за В.В. Олійником). Критерії якості *П. п. о.*: варіативність *П. п. о.*; спрямованість на формування педагога-фасилітатора; розвиток педагогічного професіоналізму, готовність до освітніх змін; володіння методиками оцінювання якості освіти, використання комп'ютерної техніки як сучасного засобу навчання (за Т.М. Сорочан).

Побут – позавиробнича сфера діяльності людей, пов'язана з задоволенням ними власних матеріальних і культурних потреб (житло, одяг, їжа, відпочинок та ін.). *П.* також охоплює звичаї, обряди, традиції, які відображають особливості життя конкретного класу, нації, народності, етнічної групи. *П.* означає уклад повсякденного життя й у широкому значенні є синонімом повсякденності, у вузькому – означає предметно-

речову реальність. Структура *П.* включає умови (фактори), засоби, способи й форми побуту.

Позитивне мислення – тип мислення, вид розумової діяльності, який дозволяє людині при розв'язанні різнопланових проблем і завдань концентруватися переважно на позитиві, успіхах, життєвому досвіді, можливостях, власних бажаннях і ресурсах їх здійснення замість концентрації на недоліках, невдачах, перепонах та ін. *П. м.* як психолого-педагогічне явище включає три компоненти: когнітивний (сукупність позитивних думок, переконань, установок, оцінок, життєвих орієнтирів і високої оцінки своїх здібностей справлятися з різними видами діяльності); емоційний (включає емоційну грамотність та емоційну саморегуляцію діяльності й поведінки, оптимістичне світовідчуття (реалістичний оптимізм); поведінковий (виявляється у тенденції вибору позитивних форм поведінки, характеру реагування та конструктивних поведінкових стратегій за будь-яких зовнішніх умов та обставин). *П. м.* передбачає позитивні висловлювання, твердження (афірмації), позитивне налаштування (віра в те, що все вийде). *П. м.* є необхідною умовою досягнення успіху в будь-якій діяльності, необхідною якістю всіх суб'єктів педагогічної взаємодії. Функції *П. м.*: оздоровча, адаптаційна, виховна, функція формування активної життєвої позиції та ін. Переваги *П. м.*: джерело енергії і натхнення; ефективний інструмент на шляху до успіху (допомагає досягати цілей, усуваючи бар'єри у свідомості людини); додає впевненості в собі й своїх силах, сприяє вірі у свої можливості; допомагає подолати невдачі; робить людину «бажаною» для інших та ін. Недоліки *П. м.*: може бути способом обману довірливих людей і наживи. Переважна більшість життєвих ситуацій має як позитивні, так і негативні характеристики. *П. м.* допомагає людині адаптуватися до життєвих реалій і труднощів, що виникають повсякденному житті. Синоніми *П. м.*: «нове мислення», «правильне мислення», «мислення сили», «ментальний позитивізм».

Покликання – життєве призначення і спрямування людини, що надає доцільності, сенсу і перспективності її діяльності. Усвідомлення *П.* передбачає розвинену самосвідомість і культуру самоаналізу, осягнення своїх потреб, формування соціально значущих цілей, визначення конкретних шляхів їх реалізації.

Полікультурна особистість – особистість, яка сприймає себе суб'єктом полілогу культур, що має активну життєву позицію, володіє розвиненим почуттям емпатії і толерантності, емоційною стійкістю, здатна до

продуктивної професійної діяльності в умовах культурного різноманіття суспільства.

Полікультурність – це 1) сукупність соціально-психологічних характеристик, що забезпечують можливість мирного співіснування суб'єктів як представників різних культур в умовах демократичного гетерогенного соціуму; 2) складний соціальний і культурний феномен, що активно формується і розвивається в умовах глобалізації і сприяє становленню і розвитку полікультурного суспільства. *П.* передбачає збереження та інтеграцію культурної самобутності особистості в умовах багатонаціонального суспільства, що дозволяє формувати толерантні відносини між різними національностями, виховувати культуру міжнародного спілкування (за В. Матісом). Пріоритет полікультурної освіти – розвиток взаєморозуміння, взаємоповаги, позитивного ставлення до культурного розмаїття у суспільстві. Дослідження *П.* в освіті потребує врахування світових глобалізаційних та інтеграційних процесів розвитку педагогічної теорії і практики, принципів мультикультурності, гетерогенності й поліетнізму в поєднанні з тенденціями регіоналізації.

Поняття – одна з форм мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак. Утворення *П.* – складний процес, що передбачає порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, ідеалізацію, узагальнення та умовиводи. Ознаки, що характеризують *П.*, становлять його зміст. *П.* є знаряддям пізнання істини.

Пошук – система гносеологічних прийомів і соціальних заходів, спрямованих людством на здобуття нових знань, відкриття об'єктивної дійсності.

Правова культура – якісний стан правового життя суспільства, зумовлений усім соціальним, духовним, політичним та економічним ладом, який виявляється у досягнутому рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомості й у цілому у рівні правового розвитку суб'єкта (людини, різних груп, усього населення), а також ступені гарантованості державою та громадянським суспільством свобод і прав людини.

Прагнення – *мотиви*, в яких виявляються потреби особистості в умовах спеціально організованої діяльності.

Працездатність (англ. *Ability to work*) – здатність людини до виконання

конкретної трудової діяльності в рамках заданих часових лімітів і параметрів ефективності. П. людини залежить від внутрішніх (мотивації, емоціонального стану, функціональної активності, ступеня тренуваності людини) і зовнішніх чинників (температури і вологості повітря, барометричного тиску, освітленості, характеру взаємостосунків з оточуючими тощо). Упродовж робочого дня, тижня і пори року П. зазнає змін.

Працелюбство – важлива риса характеру людини, яка уособлює яскраво виражене позитивне ставлення до трудової діяльності, що чітко проявляється на поведінковому рівні, й на певному етапі особистісного розвитку формується як одна зі стрижневих рис особистості. П. розвивається шляхом самовиховання і роботи над собою, у процесі навчання й *підвищення кваліфікації* та ін. Стимулювання праці, оптимістичне ставлення до неї, захопленість процесом і результатами діяльності також сприяють формуванню П. Межа між корисним П. і шкідливою залежністю від роботи (*трудоголізмом*) проходить там, де робота із засобу перетворюється на мету.

Праця – це 1) свідома, цілеспрямована діяльність людини, спрямована на створення суспільно значущих матеріальних і духовних цінностей, необхідних для задоволення потреб особистості й суспільства; 2) форма життєдіяльності окремої людини і суспільства в цілому, провідний фактор соціогенезу, засіб самовираження та самоствердження особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу, досвіду, почуття моральної гідності. До П. людину спонукають різні потреби, інтереси, нахили, почуття обов'язку, відповідальності, що виступають як мотиви. П. передбачає наявність у людини певних знань, умінь і навичок, які, в свою чергу, збагачуються і розвиваються. У процесі П. формуються фізичні, духовно-психологічні, психофізіологічні якості людини. Структура процесу П.: а) цілеспрямована трудова діяльність; б) предмет П.; в) знаряддя П.; г) умови П.; д) результат П. (за В.В. Рибалкою, В.В. Синявським). П. передбачає феномен творчості.

Презентації – різновид публічного мовлення; форма подання інформації за допомогою різноманітних технічних засобів і без них; спеціально організоване спілкування з аудиторією, що використовуються для унаочнення певних досягнень, результатів роботи групи, звіту про виконання індивідуальних завдань, інструктажу, демонстрації нових продуктів діяльності й послуг та ін. Види П.: успішні й неуспішні; за сценарієм; інтерактивні; автоматичні; навчальні (самоосвітні; П.-

семінари; П.-порадники). Комп'ютерні П. (від англ. *apresentation* – подання, представлення) створюються за допомогою спеціальних програм. Ідея створення спеціальної програми для підготовки презентаційних матеріалів з використанням комп'ютера належить американському вченому Роберту Гаскінсу. Види комп'ютерних П.: слайдові, потокові.

Приєм – невід'ємний складник дії, що характеризується застосуванням постійних засобів, елементів поведінки (жестів, міміки, інтонації, слів тощо), які сприяють підвищенню її ефективності.

Принципи андрагогічні – найбільш загальні ідеї і теоретичні положення щодо організації процесу навчання дорослих людей. П. а. єдності трьох середовищ – навчального (де безпосередньо відбувається навчання у вигляді роботи над навчальним матеріалом, курсів під керівництвом викладача); професійного (у якому навчання поєднане з професійною діяльністю і здійснюється у специфічних формах, пов'язаних з її аналізом і розвитком засобом навчальних матеріалів і освітніх технологій); соціального (в якому навчання впливає на формування нових цінностей життя і діяльності засобами участі дорослих в організованих процесах комунікації). П. а. відкритості освітнього простору - освіта є доступною, навчання може починатися з будь-якого рівня, без відриву від основної діяльності; наявна можливість для вибору умов навчання, яке поєднано з професійною діяльністю. П. а. синтезу трьох підходів до освіти - *андрагогічного* (створює можливості для урахування особливості дорослих, які навчаються, й водночас зайняті професійною діяльністю); *особистісно орієнтованого* (дає можливість врахування закономірностей розвитку особистості дорослої людини); *контекстного* (спрямовує на контекст освітнього процесу як умови перетворення навчальних знань в професійні). П. а. діяльності – відповідність змісту навчальних матеріалів основним видам діяльності дорослих, що навчаються, з урахуванням особливостей цієї діяльності; організація процесу навчання на рефлексії дорослих. П. а. постійної підтримки – діє на усіх етапах навчальної діяльності, форми підтримки можуть бути різними, наприклад, консультування, інформування, оновлення навчальних матеріалів. П. а. професійної мотивації - передбачення і впровадження системи мотивації дорослих до навчання через отримання можливості неперервного консультування; оновлення інформаційного забезпечення професійної діяльності; можливості кар'єрного росту засобами участі у навчанні. П. а. елективності навчання - надання тим, хто навчається, певної свободи у виборі цілей, змісту,

форм, методів, джерел, терміну, часу, місця навчання, оцінювання результатів навчання. *П. а.* розвитку освітніх потреб – 1) оцінювання результатів навчання відбувається шляхом виявлення реального ступеня засвоєння навчального матеріалу й визначення джерел інформації; 2) процес навчання підпорядковується формуванню нових освітніх потреб у тих, хто навчається, а їх конкретизація відбувається після досягнення попередньої цілі навчання. *П. а.* контекстності навчання (А. Вербицький) – урахування професійної, соціальної, побутової діяльності з опорою на просторові, часові, професійні чинники. *П. а.* рефлексивності - свідоме ставлення до навчання, що становить вагому складову само мотивації дорослого учня.

Принципи діяльності андрагога – основні положення, які включають визнання освіти дорослих одним із найбільш важливих чинників розвитку особистості, суспільства, держави; установка на реалізацію особистісно-орієнтованого підходу в роботі з дорослими, що припускає право дорослого на самостійний вибір цілей, цінностей і способів освітньої діяльності; орієнтація на організацію освітнього процесу з урахуванням віку, життєвого і професійного досвіду учнів; співпраця і партнерство як спосіб взаємодії в освітньому процесі; установка на взаємообмін, взаємозбагачення у процесі взаємодії та освітньої діяльності; орієнтація на підтримку й розвиток дорослих, саморегуляцію їх діяльності (самостійності, самоосвіти, само прогнозування); вибір способів навчання (інформаційний, проблемний, соціально-рольовий, пошуковий, програмований), адекватних поставленим завданням та особливостям контингенту; установка на задоволення потреби дорослих в теоретико-практичних знаннях і навичках.

Принципи навчання дорослих – основні положення, на яких базується успішно організована теорія освіти і навчання дорослих й успішно організований навчально-виробничий процес.

Проблемна ситуація – ситуація, для оволодіння якою окремих суб'єкт (або колектив) має знайти й застосувати нові для себе знання чи способи дій. У *П. с.* розрізняють її об'єктивний (суперечність між складністю, яку треба подолати, і недостатністю наявних засобів для досягнення цієї мети) та суб'єктивний аспекти (усвідомлення суб'єктом цієї суперечності та прийняття або постановка ним відповідного проблемного завдання). Створення системи *П. с.* у навчальних цілях становить сутність проблемності навчання, що є важливим засобом розвитку мислення тих, хто навчається, і підвищення мотивації учіння. Дослідження *П. с.*

здійснюють психологи, педагоги, філософи, історики.

Продукт діяльності – те, що необхідно отримати як наслідок реалізації дій над предметом діяльності (конспект, розв'язана задача, власна думка тощо). Психологічний результат діяльності розглядається як новоутворення в структурі власного досвіду (нові вміння, навички, знання), що виникли внаслідок інтеріоризації реалізованих дій. *П. д.* (як перетворений діями предмет) може бути матеріальним або ідеальним (доповідь, реферат, огляд, звіт, конспект, проект тощо).

Професійна етика (англ. *Professional ethics*) – сукупність моральних норм, які визначають ставлення людини до своєї професії і регулюють відносини людей у трудовій сфері.

Професійна зрілість – це 1) вищий рівень професійних досягнень суб'єкта діяльності, який не залежить від віку й професійного стажу; 2) даність, що виводить особистість на вищі рівні досягнень на певному етапі її життєдіяльності; 3) вищий рівень прояву високого професіоналізму, кваліфікації і компетентності. Передумовою *П. з.* є *особистісна зрілість*. Водночас людина може й не стати професіоналом упродовж життя. Професійний розвиток в окремих випадках може випереджувати особистісний, а, отже, *П. з.* може бути відносно автономним утворенням, яке не обов'язково корелює з особистісним зростанням. *П. з.* відповідно до акмеологічного підходу – масштабна категорія, яка передбачає розвиток морально-етичних якостей, гуманістичної спрямованості особистості, нормативності поведінки й відносин. Зріла особистість вирізняється високою відповідальністю, турботою про інших людей, соціальною активністю, характеризується гуманістичною спрямованістю, а не лише високими професійними досягненнями й ефективною самореалізацією. Саме тому в акмеологічному розумінні ступінь зрілості, а тим більше вершина зрілості – акме – розглядається як багатомірна характеристика стану дорослої людини. Вона дозволяє всебічно вивчати закономірності розвитку людини як індивіда (складного живого організму), особистості (ядром якої є ставлення людини до різних сторін дійсності) і суб'єкта діяльності (передусім як професіонала), спроможного досягти в професійному розвитку найбільш високого рівня.

Професійна мобільність (лат. *mobilis* – рухливий) – переміщення індивіда або соціальної групи у соціально-професійній структурі суспільства із змінами або без змін соціального статусу (за А.І. Ковальновою); можливість і здатність успішно переключатися з однієї діяльності на іншу

або змінювати вид праці. Мобільність педагога – це здатність до прийняття нового, системного мислення, розуміння взаємозв'язків і взаємозалежностей у суспільному розвитку (за Ф. Ваніскоттом). Мобільність можна розглядати як одну з найістотніших професійних рис вчителя-європейця та як засіб у процесі формування сучасного вчителя-професіонала. *П. м.* є різновидом *соціальної мобільності*.

Професійна педагогіка – наука про загальні та специфічні закони, закономірності, особливості, принципи та умови освіти, навчання, учіння і виховання особистості професіонала (кваліфікованого робітника, інженера, вчителя, лікаря та ін. фахівців). *П. п.* вивчає проблеми теорії та практики професійної освіти і навчання, взаємозв'язок між цими категоріями на різних етапах професійного розвитку особистості фахівця, закономірності і закони навчання людини професії і формування професійно і соціально важливих якостей особистості окремих працівників і виробничого персоналу в цілому для різних галузей промисловості, сільського господарства та сфери послуг, їх професійних компетенцій з урахуванням сучасних і перспективних вимог ринкової економіки. *П. п.* розкриває методологічні, теоретичні і методичні основи педагогічного процесу в професійній школі будь-якого рівня, в різних системах професійної підготовки фахівців, у т.ч. й короткотермінової в умовах виробництва, а також перепідготовки, підвищення кваліфікації безробітних в центрах зайнятості, додаткової освіти. Предмет *П. п.* – системи і процеси освіти, теоретичного, практичного і виробничого навчання, виховання і формування особистості, єдність і взаємозв'язок між ними; їх мета й особливості, зміст професійної освіти, що визначається соціальним замовленням та розкривається і змінюється відповідно до змін в умовах науково-технічного, інформаційно-технологічного розвитку; особливості оволодіння науково-технічними знаннями, професійними навичками, способами професійної діяльності, розвитку професійно-важливих якостей особистості фахівця, його професійних компетенцій та компетентності. Забезпечення взаємозв'язку педагогічного і виробничого процесів (із урахуванням специфіки кожної галузі промисловості, сільського господарства, сфери послуг) має винятково важливе значення для розвитку неперервної професійної освіти – *освіти впродовж життя* (за Н.Г. Ничкало).

Професійна переорієнтація – складова професійного самовизначення особистості, що передбачає як вибір суб'єктом тієї або іншої професії, так і вибір стратегії, траєкторії професійного розвитку, тобто особистісно-

індивідуальних смислів і перспектив власного розвитку. Передбачає формування й розвиток духовних потреб у професійній діяльності, мотивацію до зміни роду діяльності, розкриття нових можливостей, актуалізацію творчого потенціалу особистості й духовних цінностей у конкретних історичних умовах.

Професійний розвиток дорослих – це 1) процес опанування дорослими нових знань, умінь, методик, технологій у професійній діяльності на основі усталених цінностей, набуття нових компетентностей, що характеризується позитивною динамікою показників професіоналізму особистості та діяльності; 2) цілеспрямований процес формування, актуалізації і прирощення професійних якостей дорослих і кваліфікаційно-посадового зростання, що здійснюється відповідно до ускладнення професійних завдань і функцій і зумовлений необхідністю підвищення ефективності професійної діяльності. *П. р.* дорослої людини як очікуваний результат системи освіти дорослих зорієнтований не на накопичення знань, а на її особистісне зростання, самовдосконалення. *П. р.* особистості – процес гетерохронний, асинхронний, що має тісний взаємозв'язок із загальним розвитком, спрямований головним чином на підвищення майстерності, підтримку системи професійних знань, навичок і вмінь в актуальному стані, розвиток здібностей, ключових для професійної діяльності. *П. р.* особистості в організаціях складається з ряду взаємопов'язаних циклів: індивідуальний розвиток через навчання; навчання і розвиток у групах; організаційне навчання й розвиток; міжорганізаційних (корпоративне, галузеве, мережеве) навчання й розвиток. Особливу значимість у ході *П. р.* має обґрунтування узгодження інтересів, взаємовигідності та відповідальності дорослих за досягнення високого рівня професійного розвитку і підвищення ефективності праці.

Професійний саморозвиток дорослих – свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня професійної компетентності особистості, розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку. В основу *П. с.* покладено механізм постійного подолання суперечностей між реальним рівнем професіоналізму («Я-реальне-особистісне», «Я-професійне-дієве») та уявним («Я-професійне-нормативне») (за І. Краснощок).

Професійний стрес – багатовимірний феномен, який виражається у фізіологічних і психологічних реакціях на складну робочу ситуацію;

напружений стан працівника, що виникає у нього унаслідок впливу емоційно-негативних, екстремальних факторів, пов'язаних з професійною діяльністю, що виконується. Різновиди *П. с.*: інформаційний, емоційний, комунікативний.

Професіоналізм – особистісна властивість фахівця, набута під час навчальної та практичної діяльності здатність до комплексного виконання оплачуваних функціональних обов'язків; рівень майстерності та вправності, що відповідає рівню складності виконуваних завдань (за С.Я. Батишевим). При цьому головним у процесі розвитку *П.* є не обсяг засвоєної інформації, а вміння творчо користуватися нею, застосовувати у практичній діяльності. Під *П.* діяльності розуміють якісну характеристику суб'єкта праці, що відображає високу професійну кваліфікацію та компетентність, широкий спектр ефективних професійних навичок і вмінь, володіння сучасними алгоритмами й способами вирішення професійних задач, що забезпечує високу продуктивність праці фахівця (за А.О. Деркачем). Загалом *П.* діяльності конкретного спеціаліста визначається ступенем володіння ним змістом професійної діяльності, засобами розв'язання професійних завдань (засобами професійної діяльності), способами здійснення професійної діяльності (технологіями професійної діяльності). *П.* особистості – якісна характеристика суб'єкта праці, що відображає високий рівень розвитку професійно значущих та індивідуально-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень креативності, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу та ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток фахівця (за А.О. Деркачем). Зміст *П.* людини А.К. Маркова розглядає у 2 аспектах: мотиваційному (спонукальні мотиви, сенс професійної діяльності, задоволеність працею тощо) та інструментальному (засоби, прийоми, технології для досягнення поставленої мети).

Психологічна зрілість – це 1) якість психологічно зрілої особистості, яка характеризує високий рівень розвитку сенсорних, мнемічних, інтелектуальних та емоційно-вольових процесів, що забезпечує високий рівень функціонування індивіда, його готовність аналізувати й усвідомлювати події і явища зовнішнього світу; 2) стан особистості, який сприяє процвітанню в житті, розкриттю всіх талантів людини, її здібностей, конструктивного спілкування з іншими людьми, адекватному сприйняттю реальності, задоволенню важливих потреб людини соціально прийнятним чином.

Психологічний бар'єр (франц. *Barriere* – перешкода, перепона) – психічний стан, який виявляється в неадекватній пасивності особистості, що перешкоджає виконанню нею певних дій. Причинами виникнення *П. б.* можуть стати новизна і небезпечність ситуації, несподівана або негативна інформація, відсутність гнучкості і швидкості мислення.

Психолого-педагогічний супровід освіти – система взаємопов'язаних заходів щодо вирішення психолого-педагогічних проблем суб'єктів навчально-виховного процесу, яка охоплює індивідуальну й групову діагностику, консультування, побудову індивідуальних навчальних програм та ін.

Р

Радість – одна з основних позитивних емоцій людини, відчуття великого душевного задоволення, щастя. *Р.* є позитивною внутрішньою мотивацією людини.

Ресоціалізація дорослих засуджених – тривалий процес, в основу якого покладено сукупність психолого-педагогічних, економічних, медичних, юридичних та організаційних заходів, спрямованих на формування у кожного засудженого здатності й готовності до включення у звичайні умови громадського життя після звільнення з місця відбування покарання. *Задачі Р. д. з.:* підвищення загальноосвітнього рівня засуджених; професійне навчання або підвищення виробничої кваліфікації; охорона здоров'я; нейтралізація негативних соціально-психологічних явищ, притаманних середовищу правопорушників, надлишкового звикання до умов ізоляції від суспільства; забезпечення можливості й надання допомоги у встановленні й підтримці соціально-корисних зв'язків, підготовка до звільнення з місця тимчасового позбавлення волі та ін.

Ринок освіти – система відносин, що складаються між суб'єктами освітнього процесу; система товарно-грошових відносин, які виникають між продавцем і покупцем з приводу купівлі-продажу специфічного освітнього товару. Упровадження ринкових відносин у систему освіти закладає передумови для розвитку маркетингової діяльності в цій сфері. *Товари на Р. о.:* освітні послуги, надані навчальними закладами, інновації, які здійснюються у галузі освіти і науки, інтелект як здатність мислення, раціонального пізнання, а також продукти інтелектуальної праці.

Ринок праці – система суспільних відносин, пов'язаних з наймом і пропозицією праці, тобто з її купівлею і продажем; сфера працевлаштування, в якій взаємодіють покупці й продавці праці; механізм, що забезпечує узгодження ціни й умов праці між роботодавцями і найманими працівниками та регулює її попит і пропозицію.

Рівень домагань – соціальна позиція, яку займає індивід, і закріплюється через його індивідуальний вибір, власні зусилля і конкуренцію з іншими індивідами; система перспективних завдань, які людина ставить для власного досягнення; прагнення особистості на основі усталеної в її життєвому досвіді певної оцінки своїх можливостей і завдяки результатам своєї діяльності посісти певне місце у шкалі цінностей. *Р. д.* характеризує: 1) рівень труднощів, досягнення якого є загальною метою серії майбутніх дій (ідеальна ціль); 2) вибір суб'єктом мети наступних дій, яка формується в результаті переживання успіху або невдачі низки попередніх дій (рівень домагань на даний момент); 3) бажаний рівень самооцінки особистості (рівень «Я»). Люди, які мають реалістичний рівень домагань, відрізняються впевненістю в собі, наполегливістю, більшою продуктивністю, критичністю оцінки досягнутого. Формування *Р. д.* особистості залежить від багатьох факторів, у т. ч. від образу «Я», зокрема Я-ідеального (відповідно до образу себе в майбутньому людина ставить завдання його досягти) та *самооцінки* (зазвичай висока самооцінка формує високий рівень домагань).

Рівень життя – поняття, що характеризує ступінь задоволення соціально-економічних і духовних потреб людей, починаючи від первинних потреб (у харчуванні, житлі, одязі, освіті, праці, відпочинку та ін.) до вищих потреб, пов'язаних із задоволенням духовних, моральних та естетичних запитів. *Р. ж.* виявляється у кількості та якості спожитих благ і послуг. Кількісні та якісні показники, порівняння яких дає змогу диференціювати *Р. ж.* соціальних груп і прошарків, пов'язані з фізіологічно, соціально й культурно зумовленими нормами споживання та умов життєдіяльності. *Р. ж.* населення оцінюють шляхом розрахунку деяких нормативних демогр. і соц.-екон. показників (середньодушового сукупного доходу, калорійності харчування, забезпеченості житлом і товарами довготривалого вжитку та ін.). Важливо враховувати не тільки кількісний аспект *Р. ж.*, а й відповідність засобів задоволення потреб тим взірцям, які розглядають у межах даної культури як нормальні й достойні. Крім того, оцінка *Р. ж.* формується в різних соціальних групах у процесі порівняння винагороди, можливостей задоволення потреб і реалізації

інтересів з аналогічними можливостями інших людей чи власним становищем у минулому. Підвищення *P. ж.* пов'язано не тільки зі зростанням суспільного добробуту, а й зі справедливістю його розподілу. Глибина, контрастність розбіжностей *P. ж.* різних соціальних груп, крах звичних атрибутів добробуту в умовах економічної кризи призводять до зростання соціальної напруги. Розв'язання цієї проблеми полягає не в усуненні нерівності, а в її оптимізації, приведенні до такої форми, яка не виходить за прийняті в даному суспільстві межі й не підриває соціально-економічної активності населення. Вивчення *P. ж.* є передумовою формування пріоритетів соціальної політики, виявлення зон соціальної напруженості та оцінки змін, які відбуваються у соціальній структурі суспільства.

Рівень професійної діяльності – характеристика професійної діяльності за ознаками опанування особою певної сукупності умінь та знань. У сфері праці розрізняють наступні рівні професійної діяльності: стереотипний рівень (рівень використання) – уміння використовувати налагоджену систему (об'єкт діяльності) у разі виконання певних задач діяльності та знання призначення об'єкта і його основних характеристик (властивостей); операторський рівень – уміння готувати (налагоджувати) систему і керувати нею під час виконання певних задач діяльності та знання принципу (основних особливостей) побудови і принципу дії системи на структурно-функціональному рівні; експлуатаційний рівень – уміння під час виконання певних задач діяльності тестувати та аналізувати роботу системи з метою виявлення та усунення пошкоджень і знання методів аналізу функціонування системи та методів аналізу, пошуку та усунення пошкоджень; технологічний рівень – уміння під час виконання певних задач діяльності здійснювати розробку систем, що відповідають заданим характеристикам (властивостям), і знання методів синтезу та технологій розробки систем та способів їх моделювання; дослідницький рівень – уміння проводити дослідження систем з метою перевірки їх відповідності заданим властивостям, уміння обирати з множини систему, що дозволяє найбільш ефективно вирішувати задачі діяльності, знання методики дослідження систем та методів оцінювання ефективності їх застосування під час вирішення конкретних задач.

Рівень якості освіти дорослих – відносна характеристика якості освіти, що ґрунтується на порівнянні значень показників якості, отриманих на підставі діагностичних іспитів випускників відповідного навчального закладу, з критеріально-орієнтованим еталоном, що репрезентується державним стандартом освіти.

Рішучість особистості – одна з важливих волевових якостей людини; це вміння приймати обдумані рішення, послідовно втілювати їх у життя. Нерішучість є проявом слабкості волі.

Робота у групах – це 1) один з основних видів соціальної активності; 2) «навчання у співробітництві» як форма організації навчально-пізнавальної діяльності, що використовується для вирішення складних проблем, які потребують колективного обговорення, дискутування. Процес «навчання у співробітництві» більшою мірою наближений до реальної дійсності, ніж традиційне навчання: найчастіше рішення приймаються у процесі спілкування у невеликих групах, тимчасових творчих колективах як на основі компромісу, так і на основі вибору найбільш слушної думки, виголошеної будь-ким із групи.

Розвиток – специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного; складне динамічне явище, яке спрямоване на збільшення фізичних та інтелектуальних сил особистості, що дозволяють формувати її творчі здібності, активну громадянську позицію. За Г.С. Костюком, «розвиток – безперервний процес, що виявляється у кількісних змінах людської істоти, тобто збільшення одних і зменшення інших ознак (фізичних, фізіологічних, психічних тощо). Однак він не зводиться до кількісних змін, до зростання того, що вже є, а включає «перерви безперервності», тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються в ході самого розвитку і зникнення старих». Розрізняють фізичний, психічний, соціальний *P.* людини. Упродовж психічного *P.* і становлення різних видів діяльності складаються психічні властивості індивіда, що являють собою потенційну форму існування процесів і дій, які зберігаються й тоді, коли не функціонують активно. Йдеться про розумові, емоційні, волевові, моральні й трудові якості індивіда, характерні риси його свідомості й самосвідомості.

Розвиток особистості – складне динамічне явище, спрямоване на збільшення фізичних та інтелектуальних сил особистості, що дозволяють формувати її творчі здібності, активну громадянську позицію; процес становлення особистості як соціальної істоти в результаті її соціалізації і виховання; безперервний процес, що виявляється у кількісних і якісних змінах людської істоти. Кількісні зміни (збільшення одних і зменшення інших її ознак) зумовлюють виникнення якісно нових і знищення старих психічних властивостей. Кількісні та

якісні зміни відбуваються упродовж усіх етапів *онтогенезу*. Вони пов'язані з фізіологічним розвитком, але визначаються не ним, а наслідками взаємодії з зовнішнім світом, яка регулюється нервовою системою та її психічними функціями. Це забезпечує якісні зміни як окремих психічних процесів, так і психіки в цілому. Ключові напрями у *Р. о.* дорослого: з одного боку – це зростання особистісної автономності людини, її свободи, можливості реалізуватися, виявляти творче ставлення до дійсності та власного життєвого шляху, а з іншого – зростання соціальної інтегрованості, соціальної відповідальності, збагачення форм соціальної активності. Тип *Р. о.* визначається типом групи, до якої вона інтегрована.

С

Салютогенез – парадигма оздоровлення людини. Сутність *С.* – оздоровлюватися, активно працюючи. В освіті дорослих *С.* передбачає оздоровлення тих, хто навчається, за умови плідної співпраці педагогів, психологів, медиків та інших фахівців. Педагогіка дорослих, яка ґрунтується на принципі салютогенезу, сприяє пошуку шляхів оздоровлення людини, формуванню *здорового способу життя*.

Самовиховання – свідома, цілеспрямована, самостійна діяльність особистості, що виникає в результаті її активної взаємодії з середовищем і впливає на її розвиток та вдосконалення.

Самоорганізація громадян – процес самостійного, добровільного об'єднання людей у колективи на основі спільності духовних, інтелектуальних або матеріальних інтересів, єдності поставлених цілей і задач, що має на меті включення в процес формування громадянського суспільства. Форми *С. г.* визначаються законодавством як суспільні об'єднання і некомерційні організації.

Самоосвіта дорослих – система навчання відповідно до власних освітніх цілей за мінімальною участі інших осіб, самотужки; здобуття знань самостійним навчанням поза навчальним закладом, переважно без допомоги педагога. *С.* стає формою неперервної освіти та впливає на постійне удосконалення особистості. У відповідності до соціального статусу й соціальних ролей особистості виокремлюють такі види *С.*: професійна, політична, правова, економічна, релігійна, художньо-естетична, етична, загальнокультурна та ін. Функції *С.*: екстенсивна, компенсаторна, методологічна, комунікативна, психотерапевтична, розвивальна та ін.

Самореалізація дорослих – свідома діяльність особистості, спрямована на реалізацію власних сил, здібностей, можливостей та ін.

Саморозвиток – розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійним заняттям, вправами; розвиток кого-, чого-небудь власними силами, без впливу, сприяння яких-небудь зовнішніх сил; те саме, що саморух.

Самостійна робота – це одна з форм пізнавальної діяльності тих, хто навчається, відповідно до самостійно визначеної мети, яка забезпечує найбільш високий рівень засвоєння матеріалу, завершує й узагальнює завдання всіх видів навчальної діяльності, формує самостійність і впливає на інтелектуальний розвиток тих, хто навчається.

Самостійна робота дорослих – вид діяльності учіння, головною метою якого є формування самостійності як особистісно, соціально, професійно значущої риси суб'єкта навчання, яка опосередкована через зміст і методи всіх видів навчальної діяльності та сприяє засвоєнню предметних знань, навичок, умінь.

Самостійність – здатність людини систематизувати, планувати, регулювати свою діяльність без постійного безпосереднього керівництва і практичної допомоги з боку керівника.

Саногенна поведінка – сукупність дій суб'єкта саноцентричної спрямованості, реалізованих їм за наявності необхідних особистісних ресурсів для здобуття більш високої якості життя й соціальних контактів. Критерії *С. п.* особистості: висока активність, позитивні емоційні переживання, мотивація на успіх, особистісний розвиток, навички саногенної поведінки, конструктивні уявлення особистості про своє здоров'я, висока якість її життя. Навчання дорослих *С. п.* включає: вільний вибір лінії саморозвитку, цілепокладання в значущих сферах життя, активність особистості, мотивацію до навчання, організацію діяльності, застосування саногенних навичок у повсякденному житті, психологічну підтримку особистості з боку соціального оточення, облік індивідуально-особистісних властивостей, адаптований та актуальний інформаційний матеріал, інтеграцію професійних і саногенних навичок, партнерські відносини, діалог, психологічний комфорт, оцінку ефективності навчання та ін. (за І.М. Співаком).

Сила волі – одна з основних рис характеру людини. *С. в.* утворюють сукупність проявів позитивних (базальних і системних) *вольових*

якостей. Від того, наскільки в людині розвинена *С. в.*, залежить, як вона зможе реалізувати інші свої якості.

Синдром професійного вигорання (від англ. *Burn out* – вигорати, «негативний вплив професійної діяльності на особистість у сфері людина-людина») – це 1) стресова реакція, яка виникає внаслідок довготривалих професійних стресів середньої інтенсивності; 2) хворобливий стан, що характеризується пригніченим настроєм, відсутністю одержуваного від роботи задоволення, суб'єктивним відчуттям емоційного і енергетичного спустошення з одного боку і відчуттям постійної напруги – з іншого. Симптоми *С. л. в.*: психофізичні, соціально-психологічні, поведінкові та ін.

Система – це 1) комплекс вибірково залучених компонентів, в якому взаємодія та взаємовідношення набувають спільної дії компонентів, спрямованої на одержання сфокусованого корисного результату; 2) виокремлена на основі певних ознак впорядкована множина взаємопов'язаних елементів, поєднаних загальною метою функціонування та єдністю управління, які перебувають у взаємозв'язку з середовищем як цілісне явище. Структуру (розміщення, розташування елементів у *С.*) *С.* складають елементи (компоненти, складники), які виокремлені на основі певних критеріїв.

Система дистанційного навчання – сукупність основних складників дистанційного навчання, що визначають відбір матеріалу для занять, форми його подачі, методи і засоби навчання, а також способи організації дистанційного навчання із відповідним програмним забезпеченням для організації дистанційної форми навчання, додаткової системи підтримки навчального процесу, електронного документообігу, створення електронних навчальних матеріалів, адміністрування та оцінки успішності в рамках певної дисципліни, проведення консультацій.

Система дистанційної освіти (англ. *Distance education system*) – весь комплекс процесів, що мають своїм результатом дистанційну освіту, включаючи вивчення, навчання, комунікацію, проектування та менеджмент.

Система знань – результат засвоєння знань з їхнім відношенням і внутрішніми взаємозв'язками, які розміщено згідно з логікою навчального предмета у визначеній послідовності.

Система освіти дорослих – сукупність закладів, установ формальної і

неформальної освіти дорослих, наукових інституцій, науково-виробничих підприємств, дозвіллевих об'єднань, інформаційних служб, інших юридичних організацій, фізичних осіб, які мають право на надання освітніх послуг, а також державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування. У країнах із розвиненими С. о. д. дієвою є сукупність економічних, організаційно-управлінських, психолого-педагогічних, соціальних, культурних факторів, які сприяють різнобічному розвитку дорослої людини упродовж життя. Розвиток С. о. д. зумовлений динамікою соціального, наукового прогресу, зрушеннями у змісті, характері праці й громадської діяльності людей, необхідністю задоволення культурно-освітніх потреб дорослих, розширення можливостей продуктивного використання часу та ін.

Система післядипломної освіти – сукупність навчальних закладів післядипломної освіти, наукових, науково-методичних, методичних установ, інформаційних служб, інших юридичних та фізичних осіб, які мають право на надання освітніх послуг а також органів управління освітою. Система післядипломної педагогічної освіти спрямована на якісне забезпечення дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів керівними і педагогічними кадрами.

Смисложиттєві орієнтації – це 1) домінуючі ціннісні установки та потреби в рамках конкретної смислової системи (І. Ведін); 2) система домінуючих цінностей і мотивів (Є. Басіна); 3) свідомо прийняті ціннісні орієнтації (І. Бекешкіна); ключові цінності особистості (Т. Титаренко); 4) суб'єктивно-психологічні часові вектори самореалізації особистості – «цілі в житті», «інтерес до життя» і «задоволеність самореалізацією», що відображають їх співвідношеність з психологічним майбутнім, теперішнім і минулим особистості (Д. Леонт'єв); 5) стан спрямованості особистості на досягнення смисложиттєвих цінностей і сенсу життя. Основні характеристики С. о.: структура С. о. являє собою ієрархічну єдність життєвих цілей, термінальних цінностей і смислів, зміст яких визначає вибір людиною найбільш значущих сфер самореалізації на певному етапі життєвого шляху; актуалізуються у свідомості людини, виконують функції спонукання, спрямування, стимулювання, регулювання, інтегрування процесу самореалізації суб'єкта на певному віковому етапі, забезпечують переживання осмисленості життя.

Соціальна відповідальність – це 1) обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а у випадку їх порушення – обов'язок

звітувати перед суспільством і нести покарання (Л. Білецька); 2) діалектичний взаємозв'язок між особою та суспільством, що характеризується взаємними правами та обов'язками з виконання приписів соціальних норм і покладенням різноманітних засобів впливу у разі її порушення. С. в. є відображенням певного співвідношення між особистістю та суспільством інтегрально, а також всієї багатоманітності соціальних відносин, узагальненим відображенням всіх форм відповідальності (О. Ростигаєв). С. в. розглядається у контексті поведінки особистості – соціально корисної чи соціально шкідливої. Розрізняють політичну, правову, моральну, релігійну, корпоративну та інші види відповідальності. Р. Хачатуров вважає, що у суспільстві існує стільки різновидів С. в., скільки у ньому діє різновидів соціальних норм.

Соціальна зрілість особистості – це 1) соціально й психологічно обумовлений етап розвитку особистості, який традиційно характеризується здобуттям людиною властивостей самостійності й самодостатності; 2) феномен, інтегративна властивість особистості, що виявляється у сформованості соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію суспільних норм і цінностей; проявів соціальних якостей, оволодіння сукупністю основних соціальних ролей, що дозволяють особистості компетентно діяти в усіх сферах суспільного життя (за Л. Канішевською). На етапі С. з. людина здатна не тільки усвідомлювати власні економічні й громадянські права та обов'язки, не тільки ефективно засвоювати групові й суспільні норми, але також і критично ставитися до реального стану справ у рамках соціуму. Досягнення С. з. є безперервним і досить тривалим у часі процесом, іноді супроводжується низкою соціально-моральних виборів. Проблеми С. з. особистості досліджують психологи, педагоги, соціологи, криміналісти та ін.

Соціальна мобільність – властивість соціальних суб'єктів, виражена в їх здатності швидко та адекватно модифікувати власну діяльність в умовах виникнення нових обставин (за А.І. Кравченко); процес зміни групою або окремим індивідом місця, позиції в соціальній структурі суспільства. С. м. може бути рухом до позицій з вищим престижем, доходом, статусом, владою (соціальне сходження), або наближення до нижчих ієрархічних структур (соціальна деградація, соціальна ретардація), або зміною членства в групах, громадах, належності до певних соціальних прошарків. Розрізняють С. м.: «вертикальну» (рух вгору та вниз у системі соціальних позицій) і «горизонтальну» (рух на одному й тому ж самому соціальному рівні); інтергенераційну (між поколіннями) та інтрагенераційну (всередині одного покоління) та ін. С. м. є важливою

умовою самореалізації, саморозвитку особистості, здійснення індивідуального вибору, встановлення соціальної справедливості, адекватної потребам рівня життєзабезпечення, демократичності суспільства. У контексті освітньої проблематики *С. м.* тлумачиться як: 1) переміщення індивідів у соціально-професійній структурі суспільства, пов'язані зі змінами в їх освітньому статусі (горизонтальні – зміна виду занять у межах того ж самого кваліфікаційного рангу; вертикальні – перехід до більш складних й змістовно багатих видів занять після проходження чергових ланок освітньої системи); 2) особистісна якість, набута у процесі навчальної діяльності й виражена у здатності легко та швидко опанувати нове у різноманітних сферах життєдіяльності, знаходити адекватні способи розв'язання несподіваних проблем і нестандартних завдань. Соціально мобільним прийнято називати індивіда, який характеризується гнучкістю, здатністю до змін, котрий здатен оперативно реагувати на виклик часу. Рівень *С. м.* залежить від якості здобутої освіти й тому не обов'язково позитивно корелює з його формальним рівнем. Дефініція *С. м.* пов'язана з *професійною мобільністю*.

Соціальне партнерство – це 1) стратегія й практика цивільного мирного, неконфронтаційного співіснування; 2) спосіб врегулювання соціальних відносин між виразниками інтересів різних соціальних груп і державою, в основі якого лежить соціальний діалог. *С. п.* виступає цивілізованим методом вирішення соціальних конфліктів на різних рівнях – від національного масштабу до конкретного підприємства (роботодавця). Стратегічні завдання *С. п.*: розвиток освіти впродовж життя, ратифікація особистісної і професійної компетентності (розвиток методології ратифікації неформальної освіти тощо); якість, індикатори, ефективність інвестицій в освіту; співпраця, спрямована на конкурентоспроможність (навчання на робочому місці, у громадянському суспільстві, незаможних верств населення тощо) (за Бергенським комюніке «Загальноєвропейський простір – досягнення мети», прийнятим 20.05.2005). *С. п.* – важливе підґрунтя для формування висококваліфікованої робочої сили в умовах швидких технологічних змін, соціальним механізмом, що сприяє економічній стабільності й розвитку, створенню конкурентоспроможної, гнучкої і динамічної системи освіти кожної країни. У розвинених країнах *С. п.* є основою й необхідним механізмом функціонування систем освіти дорослих, що здійснюється на національному (державному, регіональному, муніципальному), загальноскандинавському (у межах скандинавського регіону) та транснаціональному (міжнародному або глобальному) рівнях.

Соціальний інтелект – здатність людини правильно розуміти свою поведінку і поведінку інших людей у суспільстві, необхідна для ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації. *С. і.* реалізує пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням людини як партнера по спілкуванню й діяльності.

Спілкування – це 1) специфічний процес взаємодії людей, соціальних груп, який ґрунтується на відображенні соціальної реальності суб'єктами спілкування, в якому відбувається взаємний обмін інформацією, навичками, емоціями; 2) один з універсальних способів вияву групової форми буття людей. Функції *С.*: комунікативна (обмін інформацією), інтерактивна (обмін діями), перцептивна (взаємсприймання й встановлення взаєморозуміння партнерів *С.*). Види *С.* залежно від характеристик партнерів: міжособистісне, групове, індивідуально-групове, колективно-індивідуальне. Види *С.* залежно від засобів *С.*: мовне (вербальне), невербальне (за допомогою жестів, міміки, пантоміміки), спілкування діями, предметне і кодово-символічне. Форми організації *С.*: стихійне, організоване; формалізоване, неформалізоване. Виділяють також безпосереднє і опосередковане *С.* Вивчення *С.* здійснюється психологами, педагогами, філософами, соціологами, лінгвістами та ін.

Спосіб – психологічний елемент структури діяльності, що визначається підготовленістю суб'єктів до тих чи інших дій.

Стійкість (від лат. *fortitudo* – витривалість, сила духу) – моральна якість та одна з чотирьох кардинальних чеснот (за схемою Платона, Святого Амвросія та Фоми Аквінського), виявляється у незламності та силі духу людини, групи, народу або держави. *С.* окремих складових моральних відносин відображається у звичаях, традиціях, ритуалах та ін. Моральна *С.* – природний ворог страху. Найважливіші джерела високого морального стану – впевненість, оптимізм.

Стратегія – це вибір, врахування і взаємозв'язання шляхів, ситуацій і засобів необхідних для досягнення головної цілі.

Структурно-логічна схема – графічне зображення системи логіко-дидактичних зв'язків між елементами навчального матеріалу.

Т

Тайм-менеджмент (англ. *Time management*) – керування часом, вміння

ефективно розподілити свій час. *Т.-м.* в освіті дорослих передбачає грамотне планування робочого часу, раціональний розподіл обов'язків між суб'єктами педагогічної взаємодії. Навички з *Т.-м.* дозволяють структурувати час і раціонально його використовувати, планувати режим праці й відпочинку, а також навантаження із відповідним розподілом часу на певні види праці, визначати пріоритети діяльності, об'єктивно оцінювати одержані результати за певний проміжок часу, діяти цілеспрямовано відповідно до поставленої мети, формувати навички самоменеджменту й вміння використовувати їх на практиці, розвивати впевненість у собі шляхом планування, позбутися стресів, досягати успіхів і знаходити резерви вільного часу, виховувати пунктуальність, відповідальність, *працелюбство* та ін.

Телекомунікації (англ. *Telecommunication*) – процес передачі та одержання інформації на відстані з використанням електронних або електромагнітних технологій. Інформація може бути голосом, відео або даними.

Телеконференції (англ. *Teleconference*) – це 1) наради, учасники яких територіально віддалені один від одного, здійснення яких відбувається з використанням телекомунікаційних засобів; 2) заходи, на яких одночасно в кілька місць транслюється звук (за допомогою телефону або іншої апаратури); 3) супутникові відеоконференції і відеоконференції, засновані на стислому відео. *Т.* поділяються на аудіо- та відеоконференції.

Темперамент (лат. *temperamentum* – належне співвідношення частин) – індивідуально-типологічна характеристика людини, яка виявляється в силі, напруженості, швидкості та зрівноваженості перебігу її психічних процесів.

Технологія кооперативного навчання – технологія активного навчання, що передбачає кооперативну взаємодію учнів, студентів у малих групах для досягнення спільної навчальної мети. Серед різноманітних моделей і методів кооперативного навчання найбільш відомими є навчання в команді (Student Team Learning); метод Е. Аронсона «Мозаїка» (Jigsaw) та його модифікація (Jigsaw 2); навчання разом (Learning Together), розроблене Р. Славіним; кооперативні структури Кагана (Kagan Structures), групове дослідження (Group Investigation); метод різнобічних здібностей Е. Коен (Complex Instruction) та ін. Перевага *Т.к.н.* – використання у різних сферах діяльності людей, оскільки дають змогу за

короткий проміжок часу вирішити завдання інтенсивного формування й розвитку певних професійних навичок і вмінь. Основні принципи *Т. к. н.*: 1) «нагороди» (*Team rewards*) – за виконання одного для всієї групи завдання команда одержує спільні для всіх бали, певні заохочення (сертифікати, значки, подяки та ін.), при цьому групи не змагалися між собою, створювали кооперативне, а не конкурентне середовище, оскільки всі команди мають різний рівень підготовки і різний час виконання; 2) індивідуальної відповідальності (*Individual accountability*) кожного студента – успіх усієї групи залежатиме від кожного її члена, що стимулює спостереження за навчальною діяльністю один одного і всієї команди, надання допомоги партнерам, щоб кожний засвоїв і зрозумів матеріал, був готовим до будь-яких перевірок (тестування, контрольних робіт, запропонованих як групі, так і кожному студенту); 3) рівних можливостей кожного студента досягти успіху – кожний може заробити для своєї групи бали шляхом покращення власних попередніх результатів. Досягнуті раніше результати доцільно порівнювати не з результатами інших студентів, а з власними, що дає можливість студентам із генеральним (середнім) і навіть мінімальним рівнем професійної підготовленості заробляти бали для своєї команди. *Т. к. н.* дозволяють учасникам взаємодії плекати доброзичливість, толерантність; вільний прояв почуттів, який значно підвищує здатність до творчості; емпатію; безконфліктне спілкування, довіру; вміння розуміти, приймати і визнавати думку інших, установку децентрації як здатність стати на позицію іншого, навіть не погоджувачись з ним по суті проблеми; вміння сприймати ситуації (відповіді, пропозиції) не як гарні або погані, а як такі, що потребують роздумів, тобто сприймати їх як проблемні. *Т. к. н.* ґрунтується на взаємодопомозі учнів, кожний з яких зберігає свою власну ідентичність.

Технологія модульного навчання – технологія, що передбачає використання пакету науково адаптованих програм для індивідуального навчання, що оптимізує на практиці академічні та особистісні досягнення тих, хто навчається, з певним рівнем попередньої підготовки. *Т. м. н.* здійснюється за окремими функціонально-автономними вузлами, відображеними у змісті, організаційних формах і методах, тобто за модулями, призначення яких – розв'язання конкретних психолого-педагогічних завдань. Основні модулі: цільовий, інформаційний, операційний (педагогічне керівництво для досягнення цілей навчання), модуль перевірки знань. Навчальний матеріал, завдання формуються в діяльнісному аспекті. Модулі дають змогу поєднувати різноманітні види навчальної та викладацької діяльності. Переважає індивідуальна

вмотивована навчальна діяльність учнів. Педагог виконує діагностичну, консультативну, мотиваційну, інформаційну функції.

Технологія навчання – сукупність способів організації навчальної праці, що забезпечують досягнення поставленої мети навчання; системний метод створення, застосування й визначення всього процесу викладання і засвоєння знань із урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, що має завдання оптимізувати форми освіти. При цьому дана сукупність являє собою систему способів, прийомів, кроків, послідовність виконання яких забезпечує вирішення завдань виховання, навчання і розвитку особистості, а сама діяльність представлена процедурно, тобто як певна система дій. *Т. н.* також являє собою науково обґрунтовану, організаційно оформлену комплексну програму взаємодії викладача і студентів у навчальному процесі, основою якої є методична система, що визначається метою навчання й гарантує досягнення запланованих результатів навчальної діяльності (система логічно впорядкованих етапів навчального процесу, що забезпечують досягнення певного наперед спроектованого стандарту знань із навчального предмета). У документах ЮНЕСКО *Т. н.* розглядається як системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань із урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, що має завдання оптимізувати форми освіти.

Технологія навчання дорослих – це 1) сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методичних засобів, які використовуються для досягнення поставлених завдань (М. Кларін); 2) система форм, методів, засобів, які реалізують зміст навчання й спрямовуються на досягнення діагностично заданої мети, зорієнтованої на можливості дорослих учнів в організації своїх занять (Т. Василькова); 3) складова андрагогіки як науки про освіту дорослих, 4) одна з навчальних дисциплін вищої освіти, що входить до числа предметів підготовки фахівців у галузі андрагогіки, педагогіки, психології, менеджменту та ін. *Т. н. д.*, з одного боку, є самостійною галуззю наук про освіту, що має свій об'єкт, предмет, свої теоретичні та науково-методичні принципи. З іншого боку, вона являє собою складову частину андрагогіки. Див. *Діагностика якості технологій навчання дорослих*.

Толерантність (від лат. *tolerantis* – терплячий) – терпиме ставлення до інших, чужих думок, вірувань, політичних уподобань і позицій. *Т.* є неодмінною умовою демократичного, правового, стабільного суспільно-політичного устрою.

Традиційне навчання – навчання, зорієнтоване переважно на запам'ятовування матеріалу, засвоєння знань без розкриття шляхів доведення їх істинності й передбачає репродуктивне відтворення знань та їх використання в аналогічних ситуаціях. *Т. н.* зорієнтоване переважно на пам'ять, а не на мислення. Мінімальною є роль *Т. н.* у розвиткові творчого мислення, самостійності, активності.

Тренінг (англ. *Training*; від *train* – виучувати, виховувати) – це 1) евристичний спосіб навчання; 2) метод створення умов для навчання і саморозкриття учасників з метою самостійного пошуку ними способів вирішення особистих і професійних проблем; 3) вид групового й індивідуального навчання; 4) активна, прогресивна форма навчання, яка передбачає соціальний, психологічний та інформаційний компоненти і спрямована на оптимізацію особистісних і професійно важливих якостей особистості; 5) короткостроковий захід або декілька заходів, спрямований на здобуття знань, набуття навичок, а також виховання учасників такого заходу. Вибір конкретного виду *Т.* залежить від особливостей групи учасників (вікових, професійних та ін.); тематики занять; рівня складності проблем, які треба розв'язати у ході *Т.* Важлива умова досягнення ефективності тренінгової діяльності – дотримання методологічних вимог до її організації (концептуальність, системність, відтворюваність у змінюваних ситуаціях, відповідність етичним нормам і правилам групової взаємодії). Див. *Корпоративний тренінг.*

Третій вік – стадія життєвого циклу людини після 55 – 60 років, на якій часто змінюється сфера професійної діяльності, характер праці, спосіб життя через обставини, пов'язані з фізіологічними особливостями літньої людини. Це вік найвищої мудрості, сформованої життєвої філософії, накопиченого досвіду, успіхів і втрат. Навчально-пізнавальна діяльність у цей період життя є особливо важливим чинником соціального самопочуття і зазвичай орієнтована на адаптацію до реалій, пов'язаних з новим соціальним статусом, зокрема, нових видів діяльності, доступних за станом здоров'я; збагачення навичок передавати свій досвід іншим; поглиблення пізнання і самопізнання; продуктивну участь у різноманітних об'єднаннях. Див. *Люди похилого віку.*

Трудові ресурси – частина населення країни, що володіє сукупністю фізичних і духовних здібностей, загальноосвітніми і професійними знаннями для роботи в народному господарстві, включаючи людей, старших і молодших працездатного віку, зайнятих в суспільному виробництві.

Трудоголізм – психологічна залежність людини від роботи, неконтрольована потреба працювати постійно; надмірна працьовитість людини, що виходить за межі природного *працелюбства*. Тракується тільки в аддиктивному аспекті як залежність. На побутовому рівні трудоголіком (працеголіком) називають людину, яка себе цілком посвячує роботі. На відміну від *працелюбства*, розвиток якого доцільно заохочувати, Т. слід позбуватися, оскільки він є втечею від реальності за допомогою свого психічного стану, який зокрема досягається фіксацією на роботі.

у

Українська Асоціація з розвитку менеджменту та бізнес-освіти – громадська незалежна організація (створена 11 липня 2002 р.), яка складається з 45 найбільш активних ВНЗ з усіх регіонів України, що здійснюють підготовку кваліфікованих фахівців-управлінців для сучасної ринкової інфраструктури. Співпрацює з бізнес-сферою, міжнародними організаціями та іншими освітніми асоціаціями. Є експертним центром, який просуває передові ідеї у галузі освіти; механізми взаємодії ВНЗ, що забезпечують їхній розвиток і комунікації; взаємодію з бізнес-середовищем; експертні рекомендації; участь у розробці документів з менеджмент- і бізнес-освіти та ін.

Уміння – здатність людини виконувати певні дії під час здійснення тієї чи іншої діяльності на основі відповідних знань. Уміння поділяються на: предметно-практичні (уміння виконувати дії щодо переміщення об'єктів у просторі, зміни їх форми тощо; у регулюванні предметно-практичних дій головну роль відіграють перцептивні образи, що відображають просторові, фізичні та інші властивості предметів і забезпечують керування робочими рухами відповідно до властивостей об'єкта та завдань діяльності); предметно-розумові (уміння щодо виконання операцій з розумовими образами предметів; ці дії вимагають розвиненої системи уявлень і здатність до розумових дій (наприклад, аналіз, класифікація, узагальнення, порівняння та ін.); знаково-практичні (уміння щодо виконання операцій зі знаками та знаковими системами – письмо, прокладання курсу на карті, одержання інформації від пристроїв та ін.); знаково-розумові (уміння щодо розумового виконання операцій зі знаками і знаковими системами які дозволяють вирішувати широке коло задач в узагальненому вигляді й уможливають, наприклад, дії, необхідні для виконання логічних і розрахункових операцій та ін.).

Умови діяльності – середовище, засоби, в якому і за допомогою яких

реалізуються ті або інші дії.

Умови праці – сукупність факторів виробничого середовища, що впливають на здоров'я і працездатність людини в процесі праці.

Управління людськими ресурсами – комплексна прикладна наука про організаційно-економічні, адміністративно-управлінські, технологічні, правові, групові, людські фактори, способи і методи впливу на персонал з метою підвищення ефективності функціонування організації. Об'єкт *У. л. р.* – конкретні особи, групи осіб, що діють в організації та власне організація. Предмет науки *У. л. р.* – основні закономірності та рушійні сили, що визначають поведінку людей і груп в умовах спільної праці. Задача *У. л. р.* полягає у створенні організації, яка працює на принципах співробітництва, і в якій оптимально узгоджується просування до загально-організаційних, групових й особистих цілей.

Учіння – самостійна діяльність того, хто навчається, як активного суб'єкта навчального процесу для засвоєння знань, формування навичок, умінь.

Ф

Формальна освіта – див. *Види освіти дорослих*.

Формування людини – складний процес становлення людини як особистості, який відбувається в результаті *розвитку й виховання*; цілеспрямований процес соціалізації особистості, що характеризується завершеністю. Водночас завершеність цього процесу є умовною.

Ц

Центр дозвілля для дорослих – державні або профінансовані приватними особами заклади, в яких люди похилого віку або інші дорослі збираються для участі у дозвіллевих, соціальних, освітніх та ін. програмах.

Центр педагогічної інформації – структурна одиниця організації, підрозділ (навчального закладу та ін.), самостійна організація, що здійснюють інформаційно-ресурсний супровід інноваційних процесів під час розроблення й подальшої апробації педагогічних нововведень. Є одними з найбільш ефективних форм ліквідації інформаційної нерівності. Такі центри, а також інформаційні служби сприяють створенню й поширенню через локальні мережі унікальних інформаційних електронних навчальних і наукових ресурсів. Діяльність *Ц. п. і.*, їх ресурсне

забезпечення у різних країнах світу має свою специфіку. При Міжнародному бюро освіти (МБО) (International Bureau of Education – IBE) діє єдина система обміну документами між країнами. Починаючи з 1974 р., реалізується проект міжнародної педагогічної довідково-інформаційної служби. У МБО створена міжнародна мережа педагогічної інформації (INED); видається інформаційний бюлетень «Освітні інновації та інформація» (з 1975). Європейська система з документації та інформації в освіті (EUDISED; Страсбург, Франція) надає матеріали національним інформаційно-педагогічним центрам. З 1984 р. у цій системі діє термінологічна служба. 1964 р. засновано Документаційне об'єднання з педагогіки (DOPAED) як союз західноєвропейських країн, де рідною є німецька мова. В Україні *Ц. п. і.* функціонують переважно при інститутах післядипломної педагогічної освіти, які часто-густо, через низку причин, формально надають юридичним і фізичним особам освітні, методичні, організаційні послуги з питань післядипломної підготовки персоналу, освітніх інновацій та ін. На жаль, у вітчизняній педагогічній науці та практиці *Ц. п. і.* іноді ототожнюють винятково з діяльністю бібліотек педагогічного спрямування.

Цифрова нерівність – важливий структурний елемент інформаційної нерівності, новий вид соціальної диференціації, що впливає з різних можливостей використання новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій (С. Лобовікова). *Ц. н.* має технологічну природу й характеризує різну здатність країн забезпечити як у національному масштабі, так і для окремих груп населення доступ до сучасної інформаційної інфраструктури (телефонний зв'язок, Інтернет, бази даних, бази знань та ін.) з метою її ефективного використання у практичній діяльності. У сучасних умовах загальновідомими є дві головні форми соціально-інформаційної нерівності – зовнішня та внутрішня. Зовнішня нерівність пов'язана з обмеженнями, які існують для доступу до світового інформаційного простору країн, що розвиваються, а внутрішня характеризує нерівність умов для доступу до інформаційного ринку різних верств населення всередині цих країн. Подолання зокрема інформаційної і соціальної нерівності є однією з ключових умов побудови в Україні інформаційного суспільства. Синоніми поняття «*Ц. н.*»: цифровий або інформаційний розрив, розкол, цифровий бар'єр, цифровий розподіл, цифрова прірва, цифрове або електронне провалля, комп'ютерний вододіл та ін.

Ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соц. цінностей.

Ц. о. є результатом вибіркового засвоєння індивідом суспільних цінностей як стимулів власної поведінки. Детермінанти *Ц. о* особистості – матеріальні умови життєдіяльності, а також індивідуально-типові риси, нахили, здатності й здібності людини. *Ц. о.* істотно впливають на стиль мислення і життя індивіда, перебіг емоційних та мотиваційних процесів, а також формування інтересів особистості. *Ц. о.* формуються в процесі соц. розвитку індивіда, участі в трудовому житті, виконанні соц. ролей. При цьому значне місце посідають системи цінностей, що функціонують у сім'ї, інших соц. групах, які є референтними для індивіда. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною її *Ц. о.* За умов наук.-техн. революції, коли різко зростають кількість і доступність різних видів соц. цінностей, актуалізується проблема розвитку у всіх членів суспільства здатності до свідомого й цілеспрямованого формування своїх *Ц. о.*

Цінність – це 1) сформована в умовах цивілізації та безпосередньо пережита людьми форма їх ставлення до загальнозначущих зразків культури і до тих граничних можливостей, від усвідомлення яких залежать здібності кожного індивіду проектувати майбутнє, оцінювати «інше» та зберігати у пам'яті «минуле»; 2) особливе суспільне ставлення, завдяки якому потреби й інтереси індивіда чи соціальні групи переносять на світ речей, духовних явищ і які надають їм певних соціальних властивостей, безпосередньо не пов'язаних з утилітарним призначенням цих речей, предметів, явищ. Суб'єктивне відображення у свідомості *Ц.* навколишньої дійсності необхідно для формування *ціннісних орієнтацій* особистості. Специфічність усвідомлення об'єктів, явищ дійсності як *Ц.* передбачає й наявність особливих психологічних механізмів їхнього освоєння.

Щ

Щастя – це 1) психоемоційний стан людини, яка має відчуття піднесеності й цілковитого задоволення життям, перебуває у стані безмежної, феєричної радості та задоволення у житті; 2) стан людини, який відповідає найбільшій внутрішній задоволеності умовами свого буття, повноті й осмисленості життя, здійсненню свого призначення; 3) наявність у житті людини тільки позитивних емоцій за відсутності емоцій негативних. Старогрецьке «eudaimonia» (справжнє *Щ.*) складалося з двох слів – eu (добро) і daimon (божество), тобто дослівно означало, що доля людини перебуває під заступництвом богів. У Римі слово «*Щ.*» означало ім'я богині – Фортуна. Власне слово «Fortuna» мало ще два значення – удача й доля. Богиня зображувалася з рогом

достатку, колесом і рульовим веслом. Тобто, вона уособлювала божественну милість, яка може бути дана тільки гідному. Тому сприйняття Щ. як категорії в Римській імперії було суто практичним. Це був добробут, можливість виконання бажань і т. д. Поняття Щ. конкретизується у залежності від того, в чому людина бачить сенс життя, тобто воно завжди індивідуально визначене. Щ. кожен розуміє по-своєму. Зазвичай людина щаслива не від придуманих нею геніальних ідей, а від подолання перешкод на шляху їх реалізації. Людина незалежно від свого минулого, зовнішності й соціального положення сама може зробити себе щасливою, наприклад, за допомогою улюбленої справи; дотримання правил здорового способу життя; шляхом реалізації мрій, досягнення мети; плекання оптимістичної налаштованості на життя, позитивного мислення; за допомогою участі у суспільному житті та ін. Глибина, тривалість та емоційне напруження Щ. визначається етичною чутливістю, масштабністю, культурним і розумовим розвитком особистості. Феномен Щ. вивчається філософією, етикою, психологією, педагогікою, богослов'ям та ін. науками.

Ю

Ювенологія – науково-практична галузь, що вивчає можливості продовження молодості, омолодження організму й попередження старіння людини. Найбільш поширене узагальнене положення Ю. – біологічний вік залежить від способу життя.

ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки, культури; англ UNESCO – The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) – спеціалізована установа ООН, заснована 1946 р. Головний офіс – у Парижі. Мета діяльності – забезпечення миру й безпеки через сприяння міжнародному співробітництву у галузі освіти, науки, культури; забезпечення поваги до прав і свобод незалежно від статі, мови і релігії. Офіційний друкований орган – «Кур'єр ЮНЕСКО», заснований 1947 р., виходить 35 мовами.

Я

Я-концепція дорослих – це 1) динамічна система уявлень дорослої людини про саму себе, що включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних природних властивостей, самооцінку; 2) суб'єктивне сприйняття, що характеризує вплив на власну особистість зовнішніх факторів; 3) відносно стійка, більш-менш усвідомлена, неповторна система уявлень дорослого про самого себе, на основі якої він

вибудовує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до самого себе. Компоненти *Я-к.*: когнітивний (образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості тощо (самосвідомість); емоційно-чуттєвий (самоповага, самокритика та ін.); оцінно-вольовий (прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу та ін.). *Я-к.* формується під впливом досвіду кожного індивіда. За змістом *Я-к.* може бути позитивною, негативною, амбівалентною.

Якість діяльності – форма актуалізації якості знань через діяльність.

Якість життя – це 1) комплексна інтегральна характеристика становища людини в різних соціальних системах і структурах, яка відображає ступінь її соціальної свободи, можливості всестороннього розвитку і реалізації здібностей і життєвих планів; 2) сприйняття людиною своєї позиції у житті, у тому числі фізичного, психічного та соціального благополуччя, залежно від якості середовища, в якому вона живе, а також рівня задоволення життям та іншими складовими психологічного комфорту (ВООЗ); 3) сукупність й якість матеріальних, соціальних, культурних і духовних цінностей, наданих суспільством людині для задоволення її потреб і реалізації інтересів. Критерії якості життя застосовуються для оцінки рівня життя людей при розробці різних медичних та соціальних програм для різних груп населення. *Я. ж.* органічно пов'язана з проблемами цінності життя і смислу існування людини, соціальних груп, суспільства в цілому і тому багато в чому визначає характер і спрямованість соц. активності, діяльності й поведінки людей, соціальних груп, політичних партій і громадських рухів. *Я. ж.* – поняття багатофакторне, тому в більшості випадків дослідників цікавлять не загальний показник *Я. ж.* як такий, а його компоненти: задоволеність людини ступенем фізичного (активність, рухомість, можливість самообслуговування), психологічного (емоціональний фон, в тому числі відчуття щастя або страждання), соціального (можливість участі в суспільній діяльності, контакти, обмеження можливостей за станом здоров'я щодо навчання, праці, відпочинку), духовного благополуччя; загальне сприйняття стану свого здоров'я і благополуччя.

Якість знань – характеристика, що передбачає співвідношення видів знань (методологічних, прикладних, оцінних та ін.) з елементами змісту освіти, і тим самим – з рівнями їх засвоєння. Ознаки *Я. з.*: повнота, глибина, усвідомленість, конкретність, оперативність, гнучкість, узагальненість та ін., які виявляються у результаті засвоєння і застосування знань у різних видах діяльності.

Якість освіти – це 1) соціальна категорія, яка визначає стан і результативність освіти в суспільстві, її відповідність потребам та очікуванням суспільства (різні соціальні групи) щодо розвитку та формування ключових компетенцій особистості; 2) рівень забезпечення очікувань учасників освітнього процесу щодо надання освітніх послуг, рівень досягнення цілей і завдань освіти, що висуваються; 3) рівень знань і вмінь, розумового, морального і фізичного розвитку тих, хто навчається, на певному етапі відповідно до поставлених цілей; 4) рівень забезпечення навчальної діяльності і надання освітніх послуг учасникам освітнього процесу навчально-виховним закладом. *Я. о.* залежить від багатьох взаємопов'язаних факторів (матеріально-технічного, соціального забезпечення та ін.), а також професіоналізму, професійної компетентності педагогів, продуктивності взаємодії суб'єктів педагогічної діяльності та ін. Див. *Засоби діагностики якості освіти, Норма якості освіти.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аніщенко О.В. Теоретичне і виробниче навчання у професійно-технічних навчальних закладах: короткий термінологічний словник / О.В. Аніщенко, Н.В. Смоляна. – К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. – 103 с.
2. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика: учеб. пособ. / В.С. Безрукова. – Екатеринбург: Деловая книга, 1996. – 344 с.
3. Биков В.Ю. Навчальне середовище сучасних педагогічних систем / В.Ю. Биков [Електронний ресурс]. – URL: <http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp1/Bykov.pdf>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
4. Буренко В.М. Андрагогічний підхід до професійної перепідготовки вчителя гуманітарного профілю: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / В.М. Буренко. – К., 2005. – 22 с.
5. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В.Г. Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Информационные и коммуникационные технологии в образовании : монография / Под ред. Бадарча Дендева. – М. : ИИТО ЮНЕСКО, 2013. – 320 с.
7. Канішевська Л.В. Крокуємо до соціальної зрілості: [наук.-метод. посіб.] / Л.В. Канішевська. – К. : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2011. – 175 с.
8. Лук'янова Л.Б. Концепція освіти дорослих в Україні / Укл.: Лук'янова Л.Б. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2011. – 24 с.
9. Огієнко О.І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах: монографія / О.І. Огієнко; [за ред. Н.Г. Ничкало]. – Суми: Еллада-S, 2008. – 444 с.
10. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.09.01 / Р. Патора; НАН України. – Л., 2002. – 42 с.
11. Пащенко І.Н. Економіка праці та соціально-трудова відносина / І.Н. Пащенко. – Львів, 2007. – 260 с.
12. Сазоненко Г.С. Педагогіка успіху (досвід становлення акмеологічної системи ліцею) / Г.С. Сазоненко. – К.: Гнозис, 2004. – 684 с.
13. Соціальна робота: короткий енциклопедичний словник. Книга 4 / Авт. кол.: Андрущенко В.П. (керівник); Бех В.П. та ін.– К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
14. Українсько-російський психологічний тлумачний словник / Авт.-упор. В.М. Копоруліна. – Х.: Факт, 2006. – 400 с.
15. Харчишина О. Корпоративний навчальний центр: функції та роль у формуванні організаційної культури / О.Харчишина [Електронний ресурс]. – URL: <http://conftiarv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
16. Burn Shawn M. The Social Psychology of Gender / Shawn M. Burn. – McGraw-Hill, 1996. – 233 p.
17. Nowacki Tadeusz W. Świat marzeń / Tadeusz W. Nowacki. – Ludlin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. – 125 s.
18. Pedagogika pracy i andragogika w konstelacji europejskiej i globalnej / Opracowanie zbiorowe pod red. nauk. Zygmunta Wiatrowskiego. – Włocławek, 2006. – 528 s.

ІНДЕКС ТЕРМІНІВ І ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ВИРАЗІВ

А

Автодидактика
Автономність особистості
Адаптація
Адаптивне середовище
Адаптивність особистості
Акмеологія
Активність особистості
Актуалізація
Аморалізм
Андрогог
Андрогогіка
Андрогогічний підхід
Андрогогічні принципи
Андрологія (соціальна)
Антропосфера
Ассесмент-центр
Аудіоконференція

Б

Безпека життєдіяльності
Безпека інформаційних ресурсів
Безпека ресурсів / даних
Біла книга національної освіти
України
Білля про права дорослого учня
Благодійність

В

Вебінар
Вечірня (змінна) школа
Вечірня освіта дорослих
Види грамотності
Види діяльності людини
Види освіти дорослих
Викладач
Виховання

Вищі народні школи освіти
дорослих
Відділ андрагогіки Інституту
педагогічної освіти і освіти
дорослих НАПН України
Відділ дистанційної освіти
Відеоконференції
Відкрита освіта
Відповідальність
Вік людини
Вікові особливості
Віртуальне навчання
Вольове зусилля
Вольові якості особистості
Воля особистості

Г

Галузь знань
Гамбурзька конференція
з освіти дорослих
Ґендерна концепція
Ґендерний підхід
Ґендерний центр
Ґендерні ролі
Ґенеративна соціалізація
людей похилого віку
Ґерагог
Ґерагогіка
Ґеронтологіка
Ґеронтологія
Ґеронтологія (соціальна)
Ґеронтоосвіта
Ґлобалізація
Ґотовність педагога
до продуктивної
професійної діяльності
Ґрамотність

Громадянин
Громадянська активність
Громадянське суспільство
Громадянськість
Громадянськість дорослих
Група
Групова робота
Гуманізація освіти дорослих
Гуманність

Д, D

Дидактика
Дидактична структура
Дистанційна комунікація
Дистанційна освіта
Дистанційне е-навчання
Диференційоване
    навчання
Діагностика якості
    технологій навчання
    дорослих

Дія
Діяльність
Діяльність людини
Діяльність пошукова
Додаткові освітні послуги
Доросла людина
Дорослий
Дорослість
Дорослий учень
Дорослішання
Духовність дорослого
DVV International

Е

Екологічна культура
    дорослих
Екологічна освіта
    дорослих

Експертиза
Екстернат
Електронне
    (е-) навчання
Електронні навчальні
    ресурси
Електронний інформаційний
    ресурс
Електронні інформаційні
    науково-освітні ресурси

Етика

Етнізація

Ефективність навчання

Є

Європейська асоціація
    освіти дорослих
Європейська мережа
міжкультурного
навчання в освіті дорослих
Європейська спілка досліджень
    освіти дорослих
Європейський фонд освіти
Європеїзація освіти

Ж

Життєва стратегія
Життєвий план
Життєвий шлях
Життєві навички
Життєві потреби

З

Завдання
Заклад дистанційної освіти
Засоби
Засоби діагностики якості освіти
Засоби навчання
Зацікавлені особи

Збірник інформаційно-методичних матеріалів
Збірник наукових праць
«Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи»
Здоровий спосіб життя
Здоров'я
Здоров'язберігаюче навчання
Зміст освіти дорослих
Змішане навчання
Знання
Зрілість

I

Ідея сталого розвитку
Імідж дорослого
Індекс розвитку людського потенціалу
Індивідуальність
Індивідуальний підхід
Індивідуальний стиль педагогічної діяльності
Ініціативність особистості
Інновації технологічні
Інноваційне освітнє середовище
Інтелект
Інтелігентність
Інтерактивність
Інтерес
Інтерес пізнавальний
Інтерес професійний
Інтеріоризація
Інфантилізм
Інформальна освіта – див.
Види освіти дорослих
Інформатизація освіти
Інформаційна безпека
Інформаційна компетентність дорослих

Інформаційна нерівність
Інформаційне суспільство
Інформаційні науково-педагогічні мережі
Інформаційні ресурси
Інформаційні середовища в освіті дорослих
Інформаційні технології
Інформаційні технології в освіті дорослих
Інформаційно-освітнє середовище

K

Кар'єра
Коефіцієнт інтелектуальності
Команда розроблювачів навчального курсу
Комплексний підхід до освіти дорослих
Комунікативність
Консорціум дистанційні освіти.
Консультанти
Концепція
Концепція інтернаціоналізації освіти
Концепція освіти дорослих в Україні
Корпоративний навчальний центр
Корпоративний тренінг
Корпоративні навчальні програми
Криза середини життя
Критичність мислення
Культура громадянськості
Культура здоров'я дорослих
Культура навчальної праці
Культура поведінки дорослих

Культура праці
Курси дистанційної освіти

Л

Люди похилого віку
Людина
Людський капітал

М

Маргінальна особистість
Медіа
Медіаосвіта дорослих
Медіаосвіта засобами медіа
Метод
Метод виховання
Метод навчання
Методична система
Мислення
Мистецтво
Міграція навчальна
Міжпредметні зв'язки
Моббінг
Модульне навчання
Моніторинг освітній
Мораль
Моральна свідомість особистості
Моральність
Морально-психологічний клімат
Мотивація
Мотивація професійного розвитку
Мотиви
Мотивування
Мрії
Мультимедіа
Мультимедіа навчальні

Н

Навички
Навчальна дисципліна

Навчальна діяльність дорослого
Навчальне середовище
Навчальний план
Навчальний процес
Навчальні програми для батьків
Навчально-методичний комплекс
Навчання
Навчання впродовж життя
Наочність у навчанні
Народні університети
Національний характер
Національні відносини
Неперервна професійна освіта
Неформальна освіта – див.
Види освіти дорослих
Норма взаємності
Норма соціальної відповідальності
Норма якості освіти

О

Організованість особистості
Освіта
Освіта дорослих
Освіта дорослих у закладах виконання покарань
Освіта через все (впродовж) життя
Освітній процес
Освітня (освітньо-наукова) послуга
Особистісна зрілість
Особистість
Особистісні цінності
Оцінювання навчальних результатів

П

Парадигма
Патріотизм

Педагогіка безпеки	Професійна мобільність
Педагогіка праці	Професійна педагогіка
Педагогічна комунікація	Професійна переорієнтація
Педагогічна майстерність	Професійний розвиток дорослих
Педагогічна система	Професійний саморозвиток дорослих
Педагогічна термінологія	Професійний стрес
Педагогічна техніка	Професіоналізм
Педагогічна технологія	Психологічна зрілість
Педагогічне проектування	Психологічний бар'єр
Педагогічний процес	Психолого-педагогічний супровід освіти
Педагогічний такт	
Педевтологія	
Перепідготовка кадрів	Р
Періодизація дорослого віку	Радість
Підвищення кваліфікації	Ресоціалізація дорослих засуджених
Пізнання	Ринок освіти
Післядипломна освіта	Ринок праці
Післядипломна педагогічна освіта	Рівень домагань
Побут	Рівень життя
Позитивне мислення	Рівень професійної діяльності
Покликання	Рівень якості освіти дорослих
Полікультурна особистість	Рішучість особистості
Полікультурність	Робота у групах
Поняття	Розвиток
Пошук	Розвиток особистості
Правова культура	
Прагнення	С
Працездатність	Салютогенез
Працелюбство	Самовиховання
Праця	Самоорганізація громадян
Презентації	Самоосвіта дорослих
Приєм	Самореалізація дорослих
Принципи андрагогічні	Саморозвиток
Принципи діяльності андрагога	Самостійна робота
Принципи навчання дорослих	Самостійна робота дорослих
Проблемна ситуація	Самостійність
Продукт діяльності	Саногенна поведінка
Професійна етика	
Професійна зрілість	

Сила волі	та бізнес-освіти
Синдром професійного вигорання	Уміння
Система	Умови діяльності
Система дистанційного навчання	Умови праці
Система дистанційної освіти	Управління людськими ресурсами
Система знань	Учіння
Система освіти дорослих	
Система післядипломної освіти	Ф
Смисложиттєві орієнтації	Формальна освіта – див.
Соціальна відповідальність	<i>Види освіти дорослих</i>
Соціальна зрілість особистості	Формування людини
Соціальна мобільність	
Соціальне партнерство	Ц
Соціальний інтелект	Центр дозвілля для дорослих
Спілкування	Центр педагогічної інформації
Спосіб	Цифрова нерівність
Стійкість	Ціннісні орієнтації
Структурно-логічна схема	Цінність
Т	Щ
Тайм-менеджмент	Щастя
Телекомунікації	
Телеконференції	Ю
Темперамент	Ювенологія
Технологія кооперативного навчання	ЮНЕСКО
Технологія модульного навчання	
Технологія навчання	Я
Технологія навчання дорослих	Я-концепція
Толерантність	Якість діяльності
Традиційне навчання	Якість життя
Тренінг	Якість знань
Третій вік	Якість освіти
Трудові ресурси	
Трудоголізм	
У	
Українська Асоціація з розвитку менеджменту	

Довідкове видання

ЛУК'ЯНОВА Лариса Борисівна

АНИЩЕНКО Олена Валеріївна

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ

короткий термінологічний словник

Підписано до друку 11.03.2014 р. Формат 60x84/16

Папір офс. Гарнітура Times. Ум. др. арк. 6, 28. Обл.-вид. арк.. 6,20

Тираж 200 прим. Зам. №933

Видавець і виготовлювач ПП Лисенко М.М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 20. Тел.: 8 (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.